мезгилге ылайыктуу билим берүү тармагында акыркы жылдары балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө, кызыгуусуна жана заман талабына жараша жаңы методдор кеңири колдонулуп келет. Мектепке чейинки жана мектеп жашындагы балдар үчүн билим берүү ыкмалары айырмаланганы менен, алардын негизги максаты – балага ыңгайлуу шарт түзүү жана аны толук кандуу өнүктүрүү болуп саналат.

Мектепке чейинки куракта балдар көбүнчө ойноо аркылуу үйрөнүшөт. Ошондуктан бул этапта оюн методдору, сенсордук иш-аракеттер, Монтессори методикасы жана STEAM негизиндеги иш-чаралар натыйжалуу болуп эсептелет. Бул ыкмалар баланын жаратмандыгын, көз карандысыздыгын жана таанып-билүү жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган. Ошондой эле санариптик технологияларды колдонуу – ар кандай тиркемелер, мультимедия жана интерактивдүү оюндар – баланын көңүлүн буруп, билимди кызыктуу формада берүү үчүн колдонулат.

Ал эми мектеп жашындагы балдарга арналган методдор андан ары татаалдашып, акыл-эс жөндөмдөрүн тереңдетүүгө багытталат. Мында долбоордук окутуу, көйгөйлүү жагдайларды чечүү (problem-solving method), флип-класс (flipped classroom) сыяктуу ыкмалар натыйжалуу. Бул ыкмалар аркылуу окуучу маалыматты өз алдынча издеп, анализдеп, топ менен иштешип жана чыгармачылыкка тартылат. Ошондой эле интерактивдүү сабактар, талкуу, дебат жана санариптик ресурстар менен иштөө – заманбап баланын муктаждыгына жооп берген эффективдүү ыкмалар болуп саналат.

Бүгүнкү күндө мугалим менен тарбиячынын милдети – баланын жеке өзгөчөлүгүн эске алуу менен аны өнүктүрүүгө шарт түзүп берүү. Ошондуктан методдорду тандоодо баланын жаш курагына, кызыгуусуна жана индивидуалдык мүмкүнчүлүктөрүнө көңүл буруу абдан маанилүү экенин унутпашыбыз керек.

Мектепке чейинки жана мектеп педагогикасында акыркы жылдары билим берүүнүн мазмуну, формалары жана ыкмалары олуттуу өзгөрүүгө учурап, заманбап талаптарга жооп берүү багытында өнүгүп жатат. Инклюзивдик билим берүү, санариптик технологияларды колдонуу, флип-класс(Flipped classroom), көйгөйлүү жагдайларды чечүү(problem-solving method) сыяктуу методдор учурда актуалдуу болуп саналат. Окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн, курактык психологиясын эске алуу, чыгармачылык менен окутуу жана активдүү методдорду колдонуу — бүгүнкү педагогиканын негизги өзгөчөлүгү. Мугалим жана тарбиячы жөн гана билим берүүчү эмес, баланын өнүгүүсүнө дем берүүчү, шыктандыруучу, багыттоочу жана колдоочу инсан.

Заманбап билим берүү процессинде мугалимдер жана тарбиячылар үчүн бир катар практикалык сунуштар бар. Биринчиден, ар бир бала өзүнө гана таандык индивидуалдуу өзгөчөлүктөргө жана кызыгууларга ээ экенин унутпай, сабакты же тарбия ишин ошол өзгөчөлүктөргө ылайык уюштуруу керек. Экинчиден, сабак берүүдө флип-класс(flipped classroom), көйгөйлүү жагдайларды чечүү(problem- solving method), долбоордук окутуу сыяктуу активдүү жана кызыктуу методдорду колдонуу сунушталат. Мындай ыкмалар баланын активдүү катышуусуна, ой жүгүртүүсүнө жана чыгармачылык жөндөмүнүн өнүгүшүнө шарт түзөт. Үчүнчүдөн, окуу процессинде заманбап санариптик ресурстарды кеңири колдонуу зарыл. Интерактивдүү доскалар, мобилдик тиркемелер, видео сабактар жана мультимедиалык каражаттар балдар үчүн сабакты кызыктуу жана жеткиликтүү кылып, билимди терең өздөштүрүүгө көмөктөшөт. Ошондой эле, тарбиячылар жана мугалимдер үзгүлтүксүз кесиптик өнүгүү жолунда иш алып барып, билим берүүдөгү акыркы жаңылыктардан кабардар болуп турушу өтө маанилүү.

Жыйынтыгында, окуучулардын чыгармачылыгын жана логикалык ой жүгүртүү жөндөмүн калыптандыруу билим берүүнүн негизги максаттарынын бири болушу керек. Баланын оюн эркин билдиришине, идеяларын ишке ашыруусуна шарт түзүү — мугалимдин негизги милдеттеринин бири.

Бул тема боюнча келечекте бир катар багыттарда тереңирээк иликтөө жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк бар. Биринчи багыт — Кыргызстандагы мектепке чейинки жана мектеп билим берүү системасында флип-класс (Flipped classroom), STEAM окутуу моделин киргизүү жана натыйжалуулугун изилдөө. Бул ыкмалардын жергиликтүү шарттарда кандай жыйынтык берери чоң кызыгууну жаратат.

Экинчи багыт — мугалимдер менен тарбиячылардын санариптик көндүмдөрүн өнүктүрүү жана бул жаатта методикалык колдоо көрсөтүү системасын түзүү. Санариптик билим берүү шартында

педагогдорго колдоо көрсөтүү — эффективдүү окутуунун негизги факторлорунун бири.

Үчүнчү багыт — инклюзивдик билим берүүнүн ишке ашуусу жана бул жаатта мугалимдерди даярдоонун конкреттүү ыкмаларын иштеп чыгуу. Ар түрдүү мүмкүнчүлүктөргө ээ балдарды бирдиктүү билим берүү чөйрөсүнө кошуу — педагогиканын заманбап милдеттеринин бири.

Мындан тышкары, флип-класс(flipped classroom), көйгөйлүү жагдайларды чечүү(problem-solving method), долбоордук окутуу жана STEAM сыяктуу заманбап ыкмаларды тарбиячылар менен мугалимдерге акысыз үйрөтүү үчүн атайын курстарды жана семинарларды уюштуруу өзгөчө мааниге ээ. Бул иш-чаралар педагогдордун практикалык жөндөмдөрүн жогорулатып, билим берүү процессин сапаттуу жана заманбап деңгээлге көтөрүүгө өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Толобекова, З. Ш. (2022). Актуальность внедрения и развитие STEAM образования в ДОО. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги.
2. 3 төн 6 жашка чейинки балдарды өнүктүрүү “ Балалык” Программасы” Б.: 2017ж.
3. Коменский Я.А. Великая дидактика. — М.: Педагогика, 1982. — 256 с.
4. Зубова, А. Г. (2024). Новые подходы к обучению и воспитанию детей дошкольного возраста. nsportal.ru.
5. Молянова, Т. П. (2021). Дошкольное образование и цифровизация: проблемы и риски. socpedagog13.edurm.ru.
6. Мамбетова, С. (2015). Инклюзивное образование – это внимание, участие и сопереживание к каждому ребенку. kutbilim.kg.
7. Кадырова, Т. (2023). Перспективы и развития дошкольного образования в настоящее время в Кыргызстане. Вестник Ошского государственного педагогического университета имени А. Мырсабекова.
8. Мамбеталиев, А. (2024). Сравнительный анализ дошкольного и школьного образования в различных странах: глобальные тенденции и рекомендации для Кыргызстана. Мнения АКИpress.
9. Министерство образования и науки Кыргызской Республики. (2023). Мектепке чейинки билим берүү жөнүндө мыйзам.

Рецензент: ф.и.к., доцент Урматова А.Д.

УДК: 378.857.575.2
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-258-262

Сатыбекова М.А., Баялиева А.С.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Сатыбекова М.А., Баялиева А.С.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Satybekova M.A., Bayalieva A.S.
KNU Jusup Balasagyn

ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ САНАРИПТЕШТИРҮҮ: ИННОВАЦИЯЛЫК МЕТОДДОР ЖАНА ОКУТУУНУН ЖАҢЫ МОДЕЛДЕРИ
ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И НОВЫЕ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ
DIGITALIZATION OF PEDAGOGICAL EDUCATION: INNOVATIVE METHODS AND NEW LEARNING MODELS

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада педагогикалык билим берүүнү санариптештирүүнүн мааниси жана билим берүү процессинде инновациялык методдорду колдонуунун өзгөчөлүктөрү каралат. Санариптик технологиялар окутуунун сапатын жогорулатууга, жеткиликтүүлүгүн

кеңейтүүгө жана студенттердин компетенцияларын өнүктүрүүгө чоң мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Макалада аралаш окутуу, санариптик симуляциялар, геймификация жана жасалма интеллекттин билим берүүдө колдонулушу талданып, алардын артыкчылыктары жана практикада колдонуу мисалдары көрсөтүлгөн. Ошондой эле, Кыргызстанда билим берүүнү санариптештирүү боюнча жүргүзүлүп жаткан реформалар жана алардын натыйжалары жөнүндө маалымат берилет. Изилдөөнүн негизинде педагогикалык билим берүүнүн санариптештирилиши билим берүү процесстеринин натыйжалуулугун жогорулатууга жана окутуунун жаңы моделдерин иштеп чыгууга көмөктөшөрү аныкталды.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение цифровизации педагогического образования и особенности применения инновационных методов в образовательном процессе. Цифровые технологии открывают широкие возможности для повышения качества обучения, расширения его доступности и развития компетенций студентов. В статье анализируется применение смешанного обучения, цифровых симуляций, геймификации и искусственного интеллекта в образовательном процессе, а также рассматриваются их преимущества и примеры практического использования. Также представлена информация о проводимых в Кыргызстане реформах в области цифровизации образования и их результатах. В результате исследования установлено, что цифровизация педагогического образования способствует повышению эффективности образовательных процессов и разработке новых моделей обучения.

Abstract: This article examines the significance of the digitalization of pedagogical education and the features of applying innovative methods in the educational process. Digital technologies open up vast opportunities to improve the quality of education, expand its accessibility, and develop students' competencies. The article analyzes the use of blended learning, digital simulations, gamification, and artificial intelligence in education, highlighting their advantages and practical applications. Additionally, information is provided on the ongoing educational digitalization reforms in Kyrgyzstan and their outcomes. The study concludes that the digitalization of pedagogical education enhances the efficiency of educational processes and contributes to the development of new learning models.

Негизги сөздөр: санариптик билим берүү; инновациялык методдор; аралаш окутуу; геймификация; жасалма интеллект; санариптик симуляциялар; компетенттүүлүккө негизделген окутуу.

Ключевые слова: цифровое образование; инновационные методы; смешанное обучение; геймификация; искусственный интеллект; цифровые симуляции; компетентностно-ориентированное обучение.

Keywords: digital education; innovative methods; blended learning; gamification; artificial intelligence; digital simulations; competency-based learning.

Киришүү. Заманбап билим берүү санариптик технологиялардын өнүгүүсүнө байланыштуу чоң өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Педагогикалык билим берүүдө санариптештирүү окутуунун сапатын жогорулатуу, жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү жана компетенттүүлүккө негизделген мамилелерди ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн берет. Бул макалада педагогикалык билим берүүнү санариптештирүүнүн мааниси, инновациялык методдор жана жаңы окутуу моделдерин жөнүндө сөз кылууну туура деп санадык. Анткени мезгил ушуну талап кылып жатат.

Педагогикалык билим берүүдө санариптик технологияларды колдонуу окуучулардын жана мугалимдердин мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет. Санариптик платформалардын жардамы менен интерактивдүү окуу чөйрөлөрү түзүлүп, ар бир студент өзүнүн деңгээлине жана муктаждыктарына жараша билим ала алат [1]. Мындан тышкары, санариптик технологиялар окутуучуларга окуучулардын жетишкендиктерин так анализдөөгө жана персоналдаштырылган окутуу стратегияларын иштеп чыгууга шарт түзөт.

Бул макаланын максаты – педагогикалык билим берүүнү санариптештирүүнүн маанисин ачып көрсөтүү, инновациялык методдорду колдонуунун өзгөчөлүктөрүн талдоо жана окутуунун жаңы моделдерин изилдөө. Санариптик технологиялардын билим берүү процессиндеги ордун аныктап, алардын эффективдүүлүгүн изилдөө да макаланын негизги багыттарынын бири болуп саналат.

Макаланын негизги милдети - санариптик технологияларды билим берүү тармагында натыйжалуу колдонуу боюнча теориялык жана практикалык маалыматтарды берүү менен педагогикалык практикада жаңы

методдорду жана моделдерди ишке ашырууга салым кошууга багытталган.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору. Бул изилдөө педагогикалык билим берүүнү санариптештирүүнүн натыйжалуулугун жана инновациялык методдорду колдонуу өзгөчөлүктөрүн аныктоого багытталган. Изилдөөдө төмөнкү методологиялык ыкмалар колдонулду:

1. Теориялык талдоо – санариптик билим берүүнүн негиздерин, инновациялык окутуу методдорун жана алардын педагогикалык практикада колдонулушун изилдөө максатында илимий адабияттар, макалалар жана изилдөөлөр талдоого алынган.
2. Салыштырмалуу анализ – ар кандай университеттерде жана билим берүү мекемелеринде санариптик технологияларды колдонуу практикасын салыштырып, алардын эффективдүүлүгү жана мүмкүн болгон артыкчылыктары аныкталды.
3. Эмпирикалык изилдөө – Кыргызстандын жогорку окуу жайларындагы педагогикалык билим берүүнү санариптештирүү боюнча жүргүзүлгөн реформалар жана колдонулган методдор практикалык мисалдар аркылуу талданды.
4. Сурамжылоо жана маектешүү – окутуучулар жана студенттер арасында санариптик билим берүүнүн артыкчылыктары жана кыйынчылыктары боюнча сурамжылоолор жана маектешүүлөр өткөрүлүп, алардын пикирлери анализденди.
5. Практикалык байкоо – санариптик платформалардын, аралаш окутуу методдорунун жана санариптик симуляциялардын ишке ашырылышы байкоого алынып, алардын натыйжалуулугу бааланды.

Педагогикалык билим берүүдө санариптештирүүнүн алкагында төмөнкү инновациялык методдор кеңири колдонулууда. Алардын алгачкысы аралаш окутуу. Аралаш окутуу салттуу аудиториялык сабак менен онлайн окутууну айкалыштырат. Бул ыкма студенттерге теориялык материалды өз алдынча өздөштүрүп, практикалык сабактарда мугалим менен активдүү иштөө мүмкүнчүлүгүн берет [2, 18 б.]. Аралаш окутуунун артыкчылыктары болуп булар саналат:

- Студенттерге өз темпинде окууга шарт түзөт.
- Интерактивдүү элементтерди колдонууга мүмкүнчүлүк берет.
- Убакытты үнөмдөйт жана жеткиликтүүлүктү кеңейтет.

Практикада колдонулушуна Казан мамлекеттик университетинде аралаш окутуу модели ийгиликтүү колдонулуп, студенттер теориялык материалдарды онлайн платформа аркылуу өз алдынча окуп, кийинчерээк практикалык сабактарда мугалимдер менен иштеше турганын кошууга болот [3].

Экинчи болуп санариптик виртуалдык чөйрөлөрдү жаратуу методу саналат. Бул метод студенттерге ар кандай темаларды практикалык түрдө үйрөнүүгө шарт түзөт. Виртуалдык лабораториялар жана симуляциялык программалар илимий эксперименттерди аткарууга жана ката кетирүү коркунучсуз көндүмдөрдү өркүндөтүүгө жардам берет. Бул методдун артыкчылыктары төмөнкүлөр:

- Практикалык тажрыйбаны камсыз кылат.
- Чыныгы лабораториялык чыгымдарды кыскартат.
- Тобокелчиликсиз эксперимент жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Ал эми практикада колдонулушуна мисал келтире турган болсок, Москва мамлекеттик педагогикалык университетинде химия сабагында виртуалдык лабораториялар колдонулуп, студенттер химиялык реакцияларды санариптик форматта иштеп чыгышат [4].

Учурда эң актуалдуу болуп жаткан жасалма интеллект жана адаптивдүү окутуу методун алалы. Жасалма интеллектке негизделген окутуу системалары студенттердин жетишкендиктерин анализдеп, алардын билим алуу стилине жараша жекече окуу программаларын сунуштайт. Бул методдун артыкчылыктары болуп булар саналат:

- Индивидуалдуу окутууга мүмкүнчүлүк берет.
- Натыйжалуулугун анализдөөгө шарт түзөт.
- Окутуунун натыйжалуулугун жогорулатат [5].

Ал эми заманбап окутуунун жаңы моделдерине дагы токтоло кетели. Педагогикалык билим берүүнүн санариптешүүсү жаңы окутуу моделдеринин калыптанышына өбөлгө түзүүдө. Алардын айрымдарына мүнөздөмө берип кетели. Алгач компетенттүүлүккө негизделген окутуу ар бир студентке жеке компетенцияларды өнүктүрүүгө негизделген программалар сунушталып, билим берүү натыйжалуулугун жогорулатуу максатында компетенттүүлүк карталары иштелип чыккан [6].

Экинчиси массалык ачык онлайн курстарды Coursera жана Open Education платформалары аркылуу студенттер үчүн акысыз онлайн курстарды сунуштап, санариптик билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүн кеңейтүүдө.

Үчүнчүсү коллаборативдик жана социалдык окутуу аркылуу студенттер топтордо иш алып барып, биргелешип долбоорлорду ишке ашыруу үчүн Google Docs жана Zoom сыяктуу куралдарды активдүү колдонушат.

Кийинки метод геймификация. Геймификация окутуу процессине оюн элементтерин (балл топтоо, рейтингдер, сыйлыктар) киргизүү аркылуу студенттердин кызыгуусун арттырат жана мотивациясын күчөтөт. Бул методдун артыкчылыктары:

- Студенттердин активдүүлүгүн жана катышуусун жогорулатат.
- Кайтарым байланышты тездетет.
- Материалды өздөштүрүүнү кызыктуу жана натыйжалуу кылат.

Практикада колдонулушу катары студенттердин билим деңгээлин жогорулатуу үчүн интерактивдүү викториналар, рейтингдик системалар жана мобилдик тиркемелер аркылуу геймификация колдонулгандыгын кошууга болот [7].

Натыйжа жана талкуулоо. Изилдөөнүн жыйынтыгында педагогикалык билим берүүнү санариптештирүү билим берүү процессинин сапатын жакшыртууда жана жеткиликтүүлүгүн кеңейтүүдө маанилүү роль ойной турганы аныкталды. Санариптик технологияларды колдонуу студенттердин мотивациясын жогорулатууга, интерактивдүү окутуу чөйрөсүн түзүүгө жана индивидуалдуу окутуу стратегияларын ишке ашырууга өбөлгө түзөөрү талкууга алынды.

Негизги натыйжалар:

1. Аралаш окутуунун натыйжалуулугу – университеттерде аралаш окутууну колдонуу студенттердин билимди өздөштүрүү деңгээлин жогорулатып, алардын өз алдынча иштөө жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам берери аныкталды.
2. Санариптик симуляциялар жана виртуалдык лабораториялар – практикалык сабактарда санариптик симуляцияларды колдонуу студенттерге коопсуз чөйрөдө эксперимент жасоого жана теориялык билимди бекемдөөгө мүмкүнчүлүк берет.
3. Геймификациянын мотивациялык таасири – оюн элементтерин колдонуу студенттердин окуу процессине кызыгуусун арттырып, билимди натыйжалуу өздөштүрүүгө жардам берет.
4. Жасалма интеллекттин мүмкүнчүлүктөрү – жасалма интеллектке негизделген окутуу платформалары студенттердин индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташкан окуу программаларын иштеп чыгып, билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатат.
5. Кыргызстанда санариптик билим берүүнүн өнүгүү тенденциялары – жогорку окуу жайларында санариптик билим берүүнү өнүктүрүү боюнча реформалар активдүү жүргүзүлүп, Moodle, Google Classroom сыяктуу платформалар кеңири колдонулуп жатканы белгиленди.

Изилдөөнүн жыйынтыктары санариптик билим берүү инновациялык методдорду ийгиликтүү ишке ашырууга мүмкүнчүлүк түзөөрүн жана окутуунун натыйжалуулугун жогорулатаарын көрсөттү. Бирок, санариптик технологияларды ишке ашырууда кээ бир кыйынчылыктар да бар. Алардын катарына техникалык жабдуулардын жетишсиздиги, мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу зарылдыгы жана интернеттин жеткиликтүүлүгүнө байланыштуу көйгөйлөр кирет. Жалпысынан, педагогикалык билим берүүнү санариптештирүү заманбап билим берүү системасынын ажырагыс бөлүгүнө айланып, окутуунун жаңы моделдерин түзүүгө жана билим берүүнүн сапатын жогорулатууга өбөлгө түзүүдө.

Кыргызстанда санариптик билим берүү багытында активдүү иштер жүргүзүлүүдө. Санарип Кыргызстан 2019-2023 программасынын алкагында мектептерде жана жогорку окуу жайларда электрондук ресурстарды колдонуу кеңири жайылууда. Мисалы, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Бишкек гуманитардык университети жана Кыргыз-Түрк Манас университети аралыктан окутуу платформаларын активдүү колдонуп, Moodle жана Google Classroom сыяктуу технологияларды ишке ашырып жатат. Ошондой эле, санариптик окуу программалары иштелип чыгып, мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу боюнча курстарды уюштурууда. Мектептик биологиялык билм берүүдө автордун бири М. А. Сатыбекованын электрондук лабораториялык иштер жыйнагы иштелип чыгып, практикада колдонулууда [8].

Жыйынтык. Бул изилдөөнүн негизинде педагогикалык билим берүүнү

санариптештирүү заманбап билим берүү системасын өнүктүрүүдө маанилүү фактор экени аныкталды. Санариптик технологиялар окутуунун сапатын жогорулатып, анын жеткиликтүүлүгүн кеңейтүүгө жана студенттердин компетенцияларын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Изилдөө көрсөткөндөй, аралаш окутуу, санариптик симуляциялар, геймификация, жасалма интеллект жана адаптивдүү окутуу сыяктуу инновациялык методдор билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуучу негизги куралдар болуп саналат. Бул ыкмалар студенттердин мотивациясын жогорулатып, алардын өз алдынча ой жүгүртүү жана практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө көмөктөшөт.

Кыргызстанда санариптик билим берүүнү өнүктүрүү боюнча активдүү реформалар жүргүзүлүүдө. Окуу жайларда Moodle, Google Classroom сыяктуу платформалар кеңири колдонулуп, санариптик билим берүүгө өтүүнүн жаңы стратегиялары иштелип чыгууда. Ошентсе да, бул процесс кээ бир кыйынчылыктарга туш болууда. Алардын катарына техникалык жабдуулардын жетишсиздиги, интернетке жеткиликтүүлүк көйгөйлөрү жана окутуучулардын санариптик компетенциясын жогорулатуу зарылдыгы кирет.

Жыйынтыктап айтканда, санариптик билим берүү педагогикалык практиканы жаңылоого жана окутуунун жаңы моделдерин иштеп чыгууга өбөлгө түзөт. Билим берүү системасын ийгиликтүү санариптештирүү үчүн техникалык жана методикалык камсыздоону жакшыртуу, ошондой эле окутуучулардын санариптик сабаттуулугун жогорулатуу маанилүү болуп саналат.

Колдонулган адабияттар

1. Башмаков, А.И. Разработка компьютерных учебников и обучающих систем / А.И. Башмаков, И.А. Башмаков. - М. - 2003. - 430 с.
2. Асипова Н.А., Баялиева А. С. Студенттердин өз алдынча иштерин аткаруудагы чыгармачылык мамилесин калыптандыруунун психологиялык педагогикалык маселелери // Ж. Баласагын атындагы КУУ жарчысы. –2024. -№1 (117). -18-25 б.
3. Власова Ю. В. Эффективность смешанного обучения и его применение в системе высшего образования // Научные труды высших учебных заведений. -2021. -15(3).- С.45-56.
4. Полат, Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. -М.: Академия, 2010. - 368 с.
5. Пинчук О. А. (2018). Искусственный интеллект и его использование в системе образования // Научные исследования и технологии в образовании, 12(2). - С. 34-45.
6. Марченко В. А. Модель компетентностно-ориентированного обучения и его эффективность // Вестник педагогических наук. -2021. 18(4). – С. 67-78.
7. Селезнёв А. А. Влияние геймификации на учебный процесс и повышение мотивации студентов // Педагогические исследования и инновации. - 2020. -14(3). -С. 56-68.
8. Сатыбекова М. А. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү мекемелеринде биологиялык билим берүүнүн мазмуну жана структурасы жөнүндө // Ж. Баласагын атындагы КУУ жарчысы. – 2022. -№2 (110). -180 - 192 б.

Рецензент: педагогика илимдеринин доктору, профессор Субанова М.С.

УДК 378:004.8:7
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-262-267

Си Сяоюн
Түндүк-Батыш педагогикалык университети
Си Сяоюн
Северо-Западный педагогический университет
Xi Xiaoyong
Northwest Normal University

ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ МЕНЕН ЭМГЕК РЫНОГУНДА ИСКУССТВО БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНҮН АТААНДАШТЫККА ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ ҮЧҮН БИЛИМ БЕРҮҮ МОДЕЛДЕРИН ИЗИЛДӨӨ

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ВЫПУСКНИКОВ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ НА РЫНКЕ ТРУДА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

A STUDY ON EDUCATIONAL MODELS FOR IMPROVING THE EMPLOYMENT COMPETITIVENESS OF COLLEGE ART MAJORS DRIVEN BY AIGC TECHNOLOGY

Кыскача мүнөздөмө: Жасалма интеллект жана компьютердик окутуу (AIGC) технологияларынын тездик менен өнүгүшү жана кеңири колдонулушу менен, университеттерде квалификациялуу искусство бүтүрүүчүлөрүнүн сунушу менен рыноктук суроо-талаптын ортосундагы түзүмдүк карама-каршылык барган сайын айкын болуп, искусство студенттерин жумушка орноштурууда олуттуу кыйынчылыктарды жаратууда. Искусство студенттеринин учурдагы жумуш менен камсыз болуу абалына жана университеттердеги искусство билим берүүсүнүн реалдуулугуна таянып, бул макалада AIGC менен байланышкан жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү жана практикалык кыйынчылыктар системалуу түрдө талданат. Макалада конструктивисттик окутуу теориясына жана дисциплиналар аралык билим берүү теориясына таянып, окуу планын кайра түзүү, окутуу ыкмаларын жаңыртуу, өнөр жай менен билим берүүнү интеграциялоону оптималдаштыруу жана баалоо системаларын жакшыртуу аркылуу жогорку окуу жайларында искусство билим берүүсүн өнүктүрүүнүн оптималдаштырылган жолдору сунушталат. Изилдөө искусство студенттеринин жумушка орношуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатууга жана жасалма интеллект доорунда жогорку окуу жайларында таланттарды даярдоону реформалоо үчүн теориялык негиз түзүүгө багытталган.

Аннотация: В условиях быстрого развития и широкого распространения технологий искусственного интеллекта и компьютерного обучения (AIGC) структурное противоречие между предложением квалифицированных выпускников художественных специальностей в университетах и рыночным спросом становится все более очевидным, создавая серьезные проблемы для трудоустройства студентов-художников. На основе текущего положения дел с трудоустройством студентов-художников и реалий художественного образования в университетах, в данной статье систематически анализируются возможности трудоустройства и практические проблемы, связанные с AIGC. Опираясь на конструктивистскую теорию обучения и междисциплинарную теорию образования, в статье предлагаются оптимизированные пути развития модели художественного образования в высших учебных заведениях с точки зрения реструктуризации системы учебных планов, инноваций в методах обучения, оптимизации интеграции промышленности и образования, а также совершенствования систем оценки. Цель исследования – повысить конкурентоспособность трудоустройства студентов-художников и предоставить теоретическую основу для реформы подготовки кадров в высших учебных заведениях в эпоху искусственного интеллекта.

Abstract: In the context of the rapid iteration and extensive penetration of AIGC technology, the structural contradiction between the talent supply of graduates majoring in art in universities and market demand has become increasingly prominent, posing severe challenges to the employment of art students. Based on the current employment status of art students and the realities of art education in universities, this paper systematically analyzes the employment opportunities and practical challenges brought by AIGC. Supported by constructivist learning theory and interdisciplinary education theory, this paper proposes optimized pathways for the art education model in higher education institutions from the aspects of curriculum system restructuring, teaching method innovation, optimization of industry-education integration, and improvement of evaluation systems. The research aims to enhance the employment competitiveness of art students and provide a theoretical reference for the reform of talent cultivation in higher education institutions in the era of artificial intelligence.

Негизги сөздөр: AIGC технологиясы; жогорку окуу жайларындагы көркөм билим берүү; жумуш менен камсыз кылуунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү; билим берүү моделдери.

Ключевые слова: технология AIGC; художественное образование в высших учебных заведениях; конкурентоспособность трудоустройства; образовательные модели.

Keywords: AIGC technology; art education in higher education; employment competitiveness; educational models

Fund Project: 2025 Special Project on Career Planning and Employment Guidance for University Students under the 14th Five-Year Plan of Gansu Provincial Education Science. Approval No.: S[2025]GHBZX0133.

Introduction

Xi Jinping, General secretary of the Communist Party of China(CPC) Central Committee, emphasized: “China attaches great importance to the profound influence of artificial intelligence on education, actively promotes the deep integration of artificial intelligence and education, and advances educational reform and innovation.”[1]As the main arena for talent cultivation, higher education is undergoing paradigm reshaping and systematic innovation driven by artificial intelligence technology. In particular, the rapid iteration and in-depth penetration of Artificial Intelligence Generated Content (AIGC) have posed new challenges and contemporary requirements for art education in colleges and universities.

Art and design, fine art creation, film and animation, digital cultural and creative industries and other artistic fields are among those where AIGC technology has been most extensively applied and brought about the most profound transformations. At present, the structural contradiction between talent supply and market demand in these fields has become increasingly prominent. The industry has raised higher standards for artistic talents in terms of technical literacy, cross-disciplinary integration capabilities and innovative practical abilities, yet there are obvious shortcomings in art education in colleges and universities: the lack of AIGC-related technical courses and cross-disciplinary courses, the disconnection between practical teaching and market demand, and the inadequate integration of digital technology and art teaching. These deficiencies make it difficult to meet the talent cultivation requirements of the AIGC era, which directly leads to weak employment competitiveness, low employment quality and a high proportion of career changes among art students in colleges and universities, and thus restricts their career development paths.

The 2024-2035 Master Plan on Building China into a Leading Country in Education clearly puts forward the requirement of "promoting artificial intelligence to boost educational reform"[2], and calls for strengthening the reform of the curriculum system and deepening the full-factor integration of artificial intelligence with education and teaching, which points out the direction for the reform of art education in colleges and universities. Exploring innovative talent cultivation paths for the deep integration of AIGC technology and art education, comprehensively enhancing the core employment competitiveness of art students, and solving the employment dilemma of art students have become urgent tasks for the reform and development of higher art education in the new era.

Literature Review

In recent years, scholars at home and abroad have conducted extensive theoretical research and practical exploration around three core dimensions: the application of AIGC technology, the innovation of art education models in colleges and universities, and the cultivation of art students' employment competitiveness, yielding relatively rich research findings.

Overseas research on the integration of AIGC with art education and the cultivation of art students’ employment competitiveness began earlier, with a primary focus on three directions: practical technology application, interdisciplinary training, and industrial adaptation. Foreign scholars hold that AIGC can effectively break the technical barriers of traditional artistic creation, enrich forms of artistic expression, and promote the transformation of art education from the traditional “skill imparting” to “creativity guidance”. They emphasize that colleges and universities need to conduct in-depth collaboration with the creative industry to improve students’ post adaptability, and pay attention to the changes in professional positions brought about by AIGC.

In China, scholars generally agree that AIGC has not only spawned new job opportunities for art students such as AI art creation and digital cultural and creative development for art students’ employment, but also intensified employment competition, thereby imposing higher requirements on art students’ digital literacy and cross-disciplinary abilities. At the same time, domestic studies extensively point out the existing problems in current university art education, including the outdated curriculum systems, rigid traditional teaching methods, insufficient depth of industry-education integration, and lack of digital literacy among teachers. These problems have led to a mismatch between art students’ employment competitiveness and market demand.

Overall, existing studies have clarified the profound impact of AIGC technology and initially explored paths to optimize education models. However, the research on the in-depth integration of AIGC and art education remains insufficient, and studies on the connotation of art students’ employment ability and the construction of evaluation index systems are not systematic enough.

Research Methods

This study adopts a literature review approach as its foundation. It systematically analyzes the latest national policy documents concerning digitalization in education and the integration of artificial intelligence (AI) with education, important expositions on AI and educational development by General Secretary Xi

Jinping, as well as domestic and international literature on the application of AIGC technology, models of art education in higher education, and the cultivation of employment competitiveness of art students.

Based on this review, and in conjunction with constructivist learning theory and interdisciplinary education theory, this paper summarizes the current research progress, consensus, and weaknesses in order to establish a theoretical foundation and clarify the logical starting point and research focus.

Additionally, through semi-structured interviews with university teachers, industry experts, and graduates of art programs, this paper explores the underlying problems, key demands, and optimization suggestions of the existing educational models, thereby enhancing the practical pertinence and application orientation of the research.

Analysis of the Current Situation and Issues

1. The Contradiction Between Talent Supply and Industry Demand in the Arts Field

Since art was established as an independent academic discipline in 2011, art education in colleges and universities in China has witnessed large-scale expansion, with leaps in enrollment scale, institutional levels, and talent training capacity. The annual increase in the number of art graduates has led to market saturation, which has exacerbated the contradiction between talent supply and industry demand. From the industry perspective, artificial intelligence technologies, represented by AIGC, have been deeply integrated into the entire artistic creation industry chain, triggering profound adjustments in the talent demand structure. There has been a notable surge in demand for interdisciplinary professionals with cross-field capabilities, whereas the demand for traditional single-skill specialists has declined sharply. On the talent supply side, most universities still adhere to conventional talent training model. Graduates from art schools, though proficient in traditional artistic disciplines, often struggle to meet the employment requirements of the contemporary creative industry. This paradox—unfilled corporate vacancies coexisting with high unemployment among art students—has resulted in a severe imbalance between talent supply and demand.

2. The Mismatch between Art Students' Employment Competitiveness and Market Demand

Driven by AIGC technology, the digital economy and creative industries are undergoing profound transformation, resulting in a significant mismatch between art students' employment competitiveness and the actual market demand, which manifests in three areas. First, insufficient digital technology competence. Most art graduates possess limited competence in AIGC tools and digital media technologies, Consequently, they struggle to meet the basic industry requirements for positions in the field of digital art. Second, lack of cross-disciplinary knowledge and skills related to the integration of art with artificial intelligence, media communication, marketing management, and cultural administration, which prevents individuals from adapting to the demand for cross-disciplinary roles arising from industrial transformation and upgrading. Third, a lack of innovative practice and professional competence. Notably, students' creative works and artistic performance lack market awareness, a user-centric mindset, and the ability to implement projects. Additionally, they lack comprehensive professional competence such as teamwork,communication skills,and problem-solving abilities- all of which are essential for quickly adapting to the workplace environment.

3. Structural Deficiencies in Art Education Models in Universities

The employment challenges faced by art graduates in China today reflect the incompatibility between traditional art education models and the talent requirements of the AIGC era. Several key issues have been identified as undermining art students' competitiveness and employment quality: the asynchronous expansion of art education in universities and quality improvement, outdated curriculum systems, rigid traditional teaching methods, inadequate practical training, and superficial technology integration. In terms of curriculum system, the majority of universities still prioritize professional technique courses, with industry-practice courses accounting for a negligible proportion, and the content of the courses is updated slowly. These create a severe disconnect with the demand of the digital creative industry. Regarding teaching methods, teacher-centered, lecture-based instruction remains dominant, resulting in students' lack of initiative, inquiry spirit, and creativity. Those factors hinder the effective cultivation of independent thinking and innovative creation capabilities for students. In terms of practical training, the lack of in-depth university-industry collaboration has created a marked disconnect between practical teaching and the actual industry requirements, making it difficult to effectively support the development and enhancement of art students' employment competitiveness.

4. Superficial and Limited Utilization of AIGC in Higher Education Art Programs

Guided by policies promoting the in-depth integration of artificial intelligence with education, some universities have introduced content such as AI-generated art, AI-generated audio and video into art classrooms. However, the integration of AIGC into higher education art programs remains superficial and constrained by multiple limitations, failing to fully exert its core driving role in talent cultivation. First, AIGC application is superficial. Most universities only use AIGC for generating basic effects and as a source

of creative inspiration, neglecting its integration into the entire process of curriculum design, teaching, practice, and assessment. Second, there is a lack of systematic design. A hierarchical teaching system has not been established, and related courses are scattered with fragmented content, making it impossible to achieve gradual improvement in students' AIGC application skills. Third, faculty resources are inadequate. Art teachers generally lack a background in artificial intelligence technology, which hinders their ability to provide high-quality AIGC teaching and creative guidance. Fourth, supporting mechanisms are absent. Universities have not yet established supporting mechanisms such as the construction of teaching resources, university-enterprise collaboration, and evaluation reform. Consequently, the unsustainable and unstable empowerment of art education by AIGC makes it difficult to drive fundamental changes in art talent cultivation models.

V. Pathways for Optimizing Educational Models

This paper puts forward a series of proposals for the improvement of educational models, which are elaborated as follows:

1. Restructuring the AIGC-Integrated Curriculum System to Strengthen the Foundation for Employment Competitiveness

This paper argues for the restructuring of the AIGC-Integrated Curriculum System, aiming to consolidate the foundation for cultivating students' employment skills. As the core carrier of talent development, the curriculum system is the starting point for optimizing the art education model. To this end, it is necessary to break down traditional disciplinary barriers and establish a modern four-dimensional curriculum system integrating "art + AIGC technology + interdisciplinary integration + industry practice."

Firstly, it is imperative to introduce core AIGC technology courses, enabling students to systematically master the operation methods, underlying logic, and creative application approaches of AIGC tools, thereby enhancing their technical proficiency. Secondly, efforts should be made to strengthen interdisciplinary integration courses by promoting the convergence of art with disciplines such as artificial intelligence, communication studies, marketing, and cultural industry management. In addition, courses on interdisciplinary design and new media operations should be offered to improve students' comprehensive competencies. Thirdly, the content of traditional professional courses (e.g., painting and design) should be updated by integrating AIGC technology, so as to realize the organic combination of traditional skills and modern technology. Fourthly, industry practice courses should be expanded by incorporating real-world project cases and job-specific skill requirements, so as to enhance the alignment between coursework and employment needs and improve students' employment competitiveness.

2. Innovating Student-Centered Teaching Methods to Implement the Constructivist Educational Philosophy

Guided by the core principles of constructivist learning theory, a modern teaching methodology featuring autonomy, inquiry, collaboration, and innovation should be established. Firstly, implement project-based learning. Taking real-world projects as the carrier, students will explore actively and learn independently throughout the entire process of project planning, creation, optimization, and presentation, thereby enhancing their problem-solving abilities. Secondly, adopt problem-based teaching methods, focus on AIGC art creation, market demands, and industry pain points to guide students in independent thinking, team collaboration, and solution exploration. Thirdly, strengthen the human-machine collaborative teaching model. Encourage students to use AIGC tools for creative brainstorming, iterative design, and artwork optimization, and to exert the stimulating effect of technology on innovative thinking. Fourthly, promote blended learning. Integrate online resources with offline practice to expand learning time and space, and to enrich learning formats.

The above innovative teaching methods will make it possible to shift from "teacher-centered instruction" model to "student-centered learning" model, and will enhance the cultivation of innovative talents to meet the needs of the contemporary job market.

3. Deepening Industry-Education Integration and Practical Training Mechanisms to Enhance Art Students' Job Suitability

Practical training is a crucial link in improving the employment competitiveness of art students. Universities must strengthen university-enterprise collaboration and the industry-education integration, and build a practical training system that is closely integrated with the industry, aligned with job positions, and emphasizes hands-on experience. Firstly, build an AIGC art training platform, update intelligent teaching equipment, and construct training venues such as AI art creation laboratories to ensure that students have access to modern practical conditions. Secondly, deepen university-enterprise collaboration, introduce industry mentors and real-world tasks, and implement a collaborative education model of "bringing classrooms into enterprises and projects into classrooms." Thirdly, carry out on-the-job internships,

customized training, and order-based talent training to achieve precise connection between talent training and job requirements. Fourthly, encourage students to participate in academic competitions and cultural and creative contests to promote learning and practice, enhance their innovative practical abilities and professional literacy, and facilitate a smooth transition from campus to the workplace.

4. Improving the Employment-Oriented Evaluation System to Guarantee the Quality of Art Talent Cultivation

An evaluation system compatible with the new educational model should be established, and a diversified evaluation system dominated by employment orientation should be constructed. Firstly, it is essential to diversify evaluation content by incorporating AIGC application skills, interdisciplinary integration capabilities, innovative practical abilities, teamwork skills, project execution capabilities, and career adaptability into the evaluation framework. Secondly, a process-oriented evaluation method should be adopted, emphasizing the comprehensive tracking of students' learning processes, creative trajectories, project participation, and progress ranges, so as to change the traditional practice of defining results with a single exam and grades with one work. Thirdly, evaluation subjects should be diversified. Industry mentors and experts can improve the objectivity and professionalism of the evaluation process. Fourthly, it is necessary to align employ-oriented evaluation standards. Take the job competency requirement of the industry as the reference, evaluation results can directly reflect students' employment competitiveness, and force the improvement of the quality of education and teaching through evaluation reform.

Conclusion

The rapid development and widespread application of AIGC technology have exerted a profound impact on the global creative industry, the artistic creation methods, and talent demand structure. This not only presents unprecedented challenges to art education in universities, but also provides a historic opportunity for the reform and innovation of educational models. Promoting the comprehensive, in-depth, and systematic integration of AIGC technology into the entire process of art education is an inevitable way to addressing the employment challenges faced by art students, improving the quality of talent cultivation, and adapting to the needs of the changing times.

References

1. Xi Jinping. Congratulatory Letter to the International Conference on Artificial Intelligence and Education[N]. People's Daily, 2019-05-17(01).
2. Central Committee of the Communist Party of China & State Council. Outline for the Construction of a Strong Country in Education (2024-2035)[R]. Beijing: People's Publishing House, 2025.
3. Chen Jing. Research on the Integration Path of Professional Education and Employment Education for Art Majors in Universities[J]. Employment and Security, 2024(3).
4. Chi Yuming, Liu Sitong. Research on the Optimization of Teaching Model Reform in Art Colleges[J]. Art Education, 2024(11).
5. Gao Wen, Xu Binyan, Wu Gang. Research on Constructivist Education[M]. Beijing: Educational Science Publishing House, 2008.
6. Gao Yunfeng. Interdisciplinary Concepts and Interdisciplinary Practice[M]. Beijing: Educational Science Publishing House, 2023
7. Jia Jiyou, Zhang Yuyue. Artificial Intelligence and Education: Opportunities, Challenges and Countermeasures[J]. Peking University Education Review, 2023, 21(01).
8. Zhang Guangjun. Seize the Historical Opportunity of Artificial Intelligence Development and Build a New Pattern of Higher Education Development[J]. Red Flag Manuscript, 2025(07).

Рецензент: д.п.н., профессор Мамбетакунов У.Э.

УДК 371.13, 37.048.45
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-268-272

Сманбаев Ө.А.
И. Арабаев атындагы КМУ
Сманбаев Ө.А.
КГУ имени И. Арабаева
Smanbaev O.A.
KSU named after I. Arabaev
SPIN-код: 5410-8060
ORCID iD: 0009-0005-9963-0196

БОЛОЧОКТОГУ МУГАЛИМДИ КОМПЕТЕНТТҮҮ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮ ИШИН ЖҮРГҮЗҮҮГӨ ДАЯРДОО
ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРОВЕДЕНИЮ ПРОФОРИЕНТАЦОННУЮ РАБОТУ НА КОМПЕТЕНТНОЙ ОСНОВЕ
PREPARING FUTURE TEACHERS TO CONDUCT PROFESSIONAL DEVELOPMENT WORK ON A COMPETENT BASIS

Кыскача мүнөздөмө: Кыргызстандагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн, билим берүү системасын трансформациялоонун шарттарында мектеп окуучуларын туура кесип тандоого даярдоо маанилүү маселе болуп саналат. Макалада мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүдөгү мугалимдин ролу, педагогикалык жогорку окуу жайда аудиториядан тышкаркы иштерде педагогикалык шарттарды эске алуу менен студенттерди кесиптик багыт берүү ишин компетентүү жүргүзө билүүгө даярдоонун жолдору каралган. Изилденип жаткан маселенин теориядагы жана практикадагы абалын талдоонун негизинде болочоктогу мугалимди кесиптик багыт берүү ишин жүргүзө билүүгө даярдыгы жөнүндөгү түшүнүк жана анын максаттык, мотивациялык-баалуулук, когнитивдик, иш-аракеттик, рефлексивдик компоненттери белгиленген. Изилдөөнүн жыйынтыгына таянуу менен болочоктогу мугалимдерди кесипке багыт берүү ишине даярдоодо ишинин натыйжалуулугун арттыруу үчүн практикалык сунуштар берилген.

Аннотация: В условиях социально-экономических изменений и трансформации системы образования в Кыргызстане подготовка школьников к правильному выбору профессии является важной задачей. В статье рассматривается роль учителя в профессиональной ориентации школьников, способы подготовки студентов к компетентному проведению профессиональной ориентации с учетом педагогических условий во внеаудиторной деятельности в педагогическом вузе. На основе анализа состояния данной проблемы в теории и практике определены понятие о готовности будущего учителя к профориентационной работе, а также ее целевые, когнитвные, мотивационно-ценностные, информационные, деятельностные и рефлексивные компоненты. По результатам исследования даны практические рекомендации по повышению эффективности работы будущих учителей по подготовке к профориентационной работе**.**

Abstract: In the context of socioeconomic changes and the transformation of the education system in Kyrgyzstan, preparing schoolchildren for the right career choice is a crucial task. This article examines the role of teachers in career guidance for schoolchildren and ways to prepare students to competently conduct career guidance, taking into account the pedagogical conditions of extracurricular activities at a pedagogical university. Based on an analysis of the current state of this issue in theory and practice, the concept of future teachers' readiness for career guidance is defined, as well as its target, cognitive, motivational-value, informational, activity-based, and reflective components. The study's findings provide practical recommendations for improving the effectiveness of future teachers' preparation for career guidance.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк; инновация; аудиториядан тышкаркы иштер; мотив; педагогикалык шарт; эксперимент; кесип; технология.

Ключевые слова: компетентность; инновация; внеаудиторная деятельность; мотив; педагогические условия; эксперимент; профессия; технология.

Keywords: competence; innovation; extracurricular activities; motive; pedagogical conditions; experiment; profession; technology.

Киришүү. Адам коомунун өнүгүшүнүн ар бир этабында кесипке багыт берүү маселеси дайыма актуалдуу болгон. Натыйжада, бул багытта коомдук илимдер тарабынан

изилдөөлөр жүргүзүлүп, көйгөйдүн илимий негиздери аныкталып, окуучулардын ден соолугун, шык жөндөмүн, кызыгуусун эске алуу менен кесиптик багыт берүү иштеринин системасы калыптанган.

Кыргызстанда кесиптик багыт берүү маселеси бир нече этапта өнүгүп, өлкөбүздүн социалдык-экономикалык жактан өнүгүшүндө мааниге ээ болгон [15]. XX-кылымдын соңунан баштап өлкөбүздүн жаңы шарттарда өнүгүүгө багыт алышы бул маселенин актуалдуулугун жаратты.

Азыркы кездеги эл чарбасынын бардык тармактарына инновациялык технологиялардын, санариптештирүүнүн киргизилиши, чыгармачылык менен иштей билген компетенттүү кесип ээлерин даярдоону талап кылат. Өлкөбүздө кабыл алынган «Кыргызстанды 12 жылдык жалпы билим системасына өткөрүү жөнүндө» концепциясына ылайык өлкөбүздүн билим берүү системасынын структуралык жана мазмундук жактан трансформацияланышы мектеп окуучуларын аң сезимдүү, компетенттүү кесип тандап алууга даярдоо маселесин күн тартибине койду [1]. Анткени, мектеп бүтүрүүчүлөрү келечекте эл чарбасынын бардык тармактарында эмгектенишет. Мына ушул көйгөйдү чечүүдө мугалимдин ролу өсөт

Изилдөөнүн методдору. Изилдөөнүн жүрүшүндө ченемдик-укуктук документтерди талдоо жүргүзүлүп, теориялык жана эмпирикалык методдордун комплекси колдонулду. Изилдөөнүн жүрүшүндө мына ушул маселенин алкагында И.Арабаев атындагы КМУда аудиториядан тышкаркы иштерде эксперименталдык (32 студент) жана текшерүүчү (33 студент) топтор аныкталып, иш чаралар өткөрүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана талдоо.

Бүгүнкү күндө илимий чөйрөдө кесипке багыт берүү маселеси “глобалдуу көйгөй” катары каралууда [6]. Окумуштуу И.А. Фирсованын пикири боюнча жаңы шарттарда кесиптик багыт берүү «окуучулардын кесип тандоодогу компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө, тактап айтканда, кесип тандоо жөнүндө маалыматты талдоо жөндөмүн, теориялык билимдерин жана практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө, натыйжада алардын кесиптик жолун туура аныктоо мүмкүнчүлүгүн жогорулатууга багытталган татаал процесс» [5; 20].

Изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп мугалимдеринин көпчүлүгү окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин жүргүзө билүүгө даярдыгы жетишсиз экендигин аныктай алдык [18]. Мурда мугалимдер биринчи кезекте, окуучулардын эмгек рыногундагы кесиптер жана ага коюлган талаптар менен тааныштырып, маалымдуулугун жогорулатып, алардын келечектеги кесибин туура тандоосуна багыт берүү менен гана чектелген. Бул коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн жаңы шарттарында жетишсиз. Азыркы кезде мектепте кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө окуучулардын компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган жаңы тенденцияга басым жасоосу керек [18]. Учурдагы инновациялык технологиялардын шарттарында мугалим кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө окуучулардын дүйнө таанымынын өзгөрүшүн эске алышы керек. Муундар теориясын жактаган окумуштуулар 2000-жылдардан кийинки төрөлгөндөрдү Z мууну деп аныкташкан [11; 14; 18]. Алар интернетти, смартфондорду, социалдык тармактарды, санариптик технологияларды күндөлүк турмушунда активдүү колдонушуп, өзүлөрүнүн кесип тандоосунда ушул булактарынан тапкан маалыматтар менен гана чектелишет. Изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүлөрү ар түрдүү объективдүү жана субъективдүү факторлордун таасир астында кесип тандоодо олуттуу ката кетире тургандыктарын аныктай алдык [17]. Мына ушул жагдайлар болочоктогу мугалимдерди компетенттүү мамиле жасоонун негизинде окуучуларга кесипке багыт берүү ишине даярдоонун керектигин көрсөттү.

Илимий адабияттарда «даярдык» түшүнүгүнө ар түрдүү аныктамалар берилген. Психологиялык-педагогикалык сөздүктө «даярдык» түшүнүгү инсандын ишенимдеринин, көз караштарынын, мамилелеринин, мотивдеринин, сезимдеринин, эрктүү жана интеллектуалдык сапаттарынын, билиминин, эмгек көндүмдөрүнүн жана жөндөмдүүлүктөрүнүн максаттуу түрдө көрүнүшү катары чечмеленген [13].

В.А. Адольфтун оюу боюнча, даярдык бул ар кандай иш-аракеттин эң маанилүү мүнөздөмөсү болгон жана ыраатту элементтердин комплексинен турган компетенттүүлүктүн көрүнүшү: муктаждыкты түшүнүү, мотивди калыптандыруу, иш-аракетти пландаштыруу, максатка жетүү үчүн зарыл болгон элементардык иш аракеттердин тизмесин талдоо, иш-аракетти аткаруу ыкмасын тандоо жана аларды ишке ашыруу [2].

М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбовичтин пикири боюнча даярдык инсандын мотивдери жана психологиялык мүнөздөмөлөрү менен шартталган билимди, жөндөмдүүлүктөрдү, көндүмдөрдү, белгилүү бир аракеттерге, жүрүм-турумга болгон ыктоону, активдүү аракеттерге көңүл бурууну камтыган инсандын интегративдик сапаты. [9]. Э.Ф. Зеер – бул белгилүү бир иш-аракетти сапаттык жактан ишке ашырууда көрүнгөн субъекттин ажырагыс интегралдык мүнөздөмөсү,- деп эсептейт [10].

Илимий адабияттарды талдоонун негизинде даярдыктын төмөндөгүдөй белгилерин айта кетмекчибиз: адамдын туруктуу инсандын интегративдик жана жеке сапаттарынын, компетенттүүлүктүн жана интегралдык мүөздөмөлөрдүн жана психологиялык мамиленин болушу.

Компетенттүүлүккө негизделген мамиле жасоо [2; 3; 4; 5; 10; 13] болочоктогу мугалимдин “кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү компетенттүүлүгү" түшүнүгүн карап чыгууга мүмкүндүк берет.

В.И. Щеголь. жана Е.В. Муравина кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү компетенттүүлүгү мугалимдин кесиптик функцияларды ийгиликтүү аткаруу үчүн зарыл болгон инсандык сапаттардын жыйындысына ээ болгон келечектеги адистин метаактивдүүлүгү деп эсептешет [19].

Л.В. Курочкина кесиптик компетенттүүлүктүн негизги компоненттеринин (адеп-ахлактык, когнитивдик-чыгармачыл жана коммуникативдиктин сапаттары) өнүгүшү, өз кезегинде мугалимдин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү компетенттүүлүгүнүн өнүгүшүнө алып келе тургандыгын белгилеген [11].

Т.С. Борисова мугалимдин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү компетенттүүлүгү кесиптик багыт берүү боюнча билимдерди, көндүмдөрдү, практикалык тажрыйбаны, жеке жана кесиптик сапаттарды бириктирген, келечектеги кесипке багыттоочу функцияларын натыйжалуу аткарууну камсыз кылышы катары караган. Ал мугалимдин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү компетенттүүлүгү үчүн төмөнкү компоненттерден турган алкакты сунуштаган: мотивациялык, когнитивдик, эмоционалдык-эрктүүлүк жана баалоочу [5].

Жогоруда белгиленген окумуштуулардын көз караштарына таянуу менен болочоктогу мугалими кесиптик багыт берүү иши даярдоонун төмөндөгүдөй компоненттерин белгилемекчибиз.

Максаттык компонент – болочоктогу мугалимдин окуучулардын муктаждыктарына жана өнүгүү өзгөчөлүктөрүнө негизделген жеке кесиптик максаттарын өнүктүрүүгө багытталган көндүмдөрүнүн болушу. Мотивациялык-баалуулук компонент – болочоктогу мугалимдин кесиптик багыт берүү ишинин социалдык, педагогикалык, кесиптик жана жеке баалуулукка негизделген маанилерин туура түшүнүүсү. Когнитивдик компонент –болочоктогу мугалимдин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү үчүн билимдерге ээ болушу Маалыматтык компонент – азыркы кездеги эл чарбасынын жана эмгек чөйрөсүнүн өнүгүүсүнүн тенденциялары, кесипке багыт берүүнүн принциптери, заманбап баланын өнүгүү өзгөчөлүктөрү, санариптик ресурстар ж.б.у.с. маалыматтарга ээ болуусу. Иш-аракеттик компонент - кесипке багыт берүү иш чараларын даярдоо, ыкмаларын тандоо, уюштуруу жана инновациялык технологияларын колдоно билүү көндүмдөрүнө ээ болушу. Рефлексиялык компонент – болочоктогу мугалимдин өзүнүн кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө даярдыгын, өзүн-өзү өнүктүрө билүү ыкмаларын өздөштүрүүнү камтыйт [17].

Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтун студенттеринин педагогика предметин окутууда кесиптик багыт берүү маселеси боюнча алган теориялык билимин, билгичтиктерин жана аныкталган педагогикалык шарттарды [17] эске алуу менен аудиториядан тышкары иштерде мектепте кесиптик багыт берүүгө багытталган тарбиялык иш чаралардын системасын жүргүзө билүүгө даярдадык. Анткени, болочоктогу мугалимдин аудиториядан тышкары өткөрүлгөн иш чараларга катышуусу окуу процессинде алган теориялык билимдерин тереңдетүүнүн, практикалык көндүмдөрүн калыптандыруунун мейкиндигин уюштурууга негиз болот. Төмөндө изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топто колдонулган аудиториядан тышкары жүргүзүлгөн иштердин айрымдарына кыскача токтоло кетели.

Болочоктогу мугалимдердин арасында ар кыл кесип ээлеринин катышуусу менен “Азыркы кездеги кесиптер дүйнөсү” “Инновациялык экономика жана кесип тандоо”, “Кесипке багыт берүү ишинин инновациялык технологиялары” жана башка ушул сыяктуу темада өткөрүлгөн лекциялар,

талкуулар алардын кызыгуусун жаратты. Мына ушул формалардын өткөрүүдө алар кесиптер дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөр, инновациялык экономика, эмгекти уюштуруу жаңы шарттарында пайда болгон кесиптер жана ага ылайык кесип тандоонун өзгөчөлүктөрү, кандай компетенцияларга ээ болушу керектиги ж.б.у.с. маселелер боюнча маалыматтарды алышты

Болочоктогу мугалимдердин тажрыйбалуу, жаңычыл мугалимдер менен жолугушуусу алардын кесиптик сапаттарынын калыптанышына таасир тийгизет. Мисалы, болочоктогу химия мугалимдери республикалык жылдын мыкты мугалиминин конкурсунун жеңүүчүсү №69 мектептин химия мугалими К. Айдаралиева менен болгон жолугушуу. Ал жолугушууда болочоктогу мугалимдерге өзүнүн кесибинин өзгөчөлүктөрү, өлкөбүздүн билим берүү системасынын өнүгүүсүнүн жаңы шарттары коюп жаткан талаптар, педагогикалык чеберчиликке ээ болуунун жолдору, мугалимдин окуучуларга кесиптик багыт берүүдөгү ролу тууралуу кеңири маалымат берди. Ошондой эле К. Айдаралиева болочоктогу мугалимдерди өзүнүн сабактарына жана өткөргөн класстан тышкаркы иштерине катыштырып химия сабагында окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн мүмкүнчүлүктөрү менен тааныштырды.

Болочоктогу мугалимдерди учурдагы инновациялык технологиялардын шарттарында окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин бардык компоненттери боюнча иш жүргүзө билүүгө даярдоодо тренингдер натыйжалуу шарт болуп саналат. Окуучулардын кесипке кызыгуусун, анын тандоонун мотивдерин жана башка маселелерди үйрөнүүгө багытталган анкеталарды даярдоо, алардын арасында тарбиялык иш чараларды өткөрүүнүн алгылыктуу форма жана методдорун колдонуу, кесиптик кеңеш берүү иштерин жүргүзүү жана башка мааселелер боюнча тренингдер өткөрүлдү. Мындан сырткары болочоктогу мугалимдер тренингдин жүрүшүндө маалыматтык технологияларды колдонуу менен вебинарларды, диспуттарды, онлайн жолугушууларды, экскурсияларды өткөрүүнүн жолдорун үйрөнүштү. Болочоктогу мугалимдер үчүн атайын ийримдерге катышуусу окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн «билим берүүчү», «кеңеш берүүчү», «таасирлентүүчү» деген үч парадигманын негизинде өнүгүп жаткан аспектилери менен тааныштырууга, илимий изилдөө жүргүзө билүү көндүмдөрүнө ээ болушуна негиз болот. Ийримге катышкан студенттер азыркы кездеги бардык тармактарга инновациялык технологиялардын, санариптештирүүнүн, эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын киргизилишинин шарттарында окуучуларды компетенттүү кесип тандап даярдоонун теориялык, практикалык маселелерин натыйжалуу өздөштүрө алышты.

Эксперименталдык топтогу болочоктогу мугалимдер окуучулардын арасында максаттуу кесиптик багыт берүү иштерин жүргүзүү көндүмдөрүнө ээ болгондуктарын педагогикалык практика мезгилинде көрсөтө алышты. Алар методдордун комплексин (анкета алуу, аңгемелешүү, тестирлөө) колдонушуп окуучулардын кесиптик кызыгуусун, шык жөндөмүн, кесип тандоосунун мамиле-мотивдерин үйрөнүшүп, маалыматтык технологияларды, инновациялык форма жана методдорду колдонуу менен тарбиялык иш чараларды уюштурушту. Биз мындан педагогикалык практиканын максаттуу багытталышы болочоктогу мугалимдин кесиптик багыт берүү ишинин технологиясын өздөштүрүүсүнө, компетенттүү натыйжалуу иш жүргүзүүнүн көндүмдөрүнө ээ болуусунда маанилүү болуп саналат деп айта алабыз.

Эксперименттин соңунда эки топтун студенттеринин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө даярдыгын жогоруда белгиленген кесиптик багыт берүү иши даярдоонун компоненттеринин негизинде аныктадык. Алгачкы этапта эки топтун студенттеринин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө даярдыгынын деңгээли негизинен бирдей болгон. Эксперименттин соңунда бул көрсөткүчтөр эксперименталдык топто чыгармачылык деңгээл 37 % ды, жогорку 30%ды, орточо 23%ды түзсө, текшерүүчү топто бул деңгээлдер 10-15% га төмөн болгон.

Демек, болочоктогу мугалимдин кесиптик багыт берүү ишин компетенттүү жүргүзүүгө даярдыгын – максаттык, мотивациялык-баалуулук, когнитивдик, маалыматтык, иш-аракеттик, рефлексивдик компоненттерди камтыган, кесиптер дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөрдү, окуучулардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен иш жүргүзүү үчүн зарыл болгон инсандык жана кесиптик сапаттардын жыйындысы катары карасак болот. Бул маселени чечүүдө аудиториядан тышкаркы иштер болочоктогу мугалимдердин кесиптик багыт берүү ишинин технологиясы

боюнча теориялык билимин тереңдетүүгө, тарбиялык иштердин алгылыктуу форм, методдорун жана маалыматтык технологияны колдоно билүүнүн көндүмдөрүн калыптандырууга көңүл бөлүү зарыл.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети. “Кыргыз Республикасында он эки жылдык мектептик билим берүүгө өтүү жөнүндө” концепциясы: Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 30-октябрындагы № 654 токтому [Электрондук ресурс]. – Жеткиликтүү режими: 48.edubish.kg/12-letnee-obrazovanie/ (кайрылган күнү: 13.04.2026).
2. Адольф, В. А. Профессиональная компетентность современного учителя: монография / В. А. Адольф. – Красноярск, 1998. – 310 с.
3. Асипова, Н. А. Проблемы формирования профессиональной компетентности будущих педагогов / Н. А. Асипова // Sosyal Bilimler Dergisi. – 2006. – Sayı 15. – С. 225–230.
4. Байденко, В. И. Компетенции в профессиональном образовании (освоение компетентностного подхода) / В. И. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 24–29.
5. Борисова, Т. С. Формирование профориентационной компетентности у будущих учителей технологии и предпринимательства в образовательном процессе вуза: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Т. С. Борисова. – Нижний Новгород, 2008. – 188 с.
6. Блинов, В. И. Компетентностный подход в профессиональном образовании / В. И. Блинов. – М.: ООО «МЭЙЛЕР», 2010. – 228 с.
7. Гавриленкова, И. В. Профориентация – глобальная проблема человека нового тысячелетия: монография / И. В. Гавриленкова. – Saarbrücken: LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 70 с.
8. Губанова, М. И. Педагогическое сопровождение социального самоопределения старшеклассников / М. И. Губанова // Педагогика. – 2002. – № 9. – С. 32–39.
9. Дьяченко, М. И. Психология высшей школы: учеб. пособие для вузов / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.
10. Зеер, Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Э. Э. Сыманюк. – М.: МПСИ, 2005. – 216 с.
11. Кулакова, А. Б. Поколение Z: теоретический аспект / А. Б. Кулакова // Вопросы территориального развития. – 2018. – № 2(42). – С. 10–21.
12. Курочкина, Л. В. Формирование профессиональной компетентности будущих педагогов в сфере профессиональной ориентации школьников / Л. В. Курочкина // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 5. – С. 190.
13. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / авт.-сост. В. А. Мижериков; под ред. П. И. Пидкасистого. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 544 с.
14. Раимкулова, А. С. Реализация аспектов цифрового образования как условия формирования профессиональных компетенций будущего педагога / А. С. Раимкулова // Вестник Кыргызского национального университета имени Жусупа Баласагына. – 2024. – № 1(117). – С. 46–50.
15. Сапа, А. В. Поколение Z – поколение эпохи ФГОС / А. В. Сапа // Продуктивная педагогика. – 2015. – № 8(56). – С. 2–9.
16. Сманбаев, Ө. А. Кыргызстанда кесиптик багыт берүү маселесинин өнүгүү этаптары / Ө. А. Сманбаев, А. Аманова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. Атайын чыгарылыш. – Бишкек, 2013. – 147–151-бб.
17. Сманбаев, Ө. А. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнү өркүндөтүүнүн зарылдыгы / Ө. А. Сманбаев // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2025. – № 1/2. – С. 645–652.
18. Сманбаев, Ө. А. Келечектеги мугалимди кесиптик багыт берүү ишине даярдоо / Ө. А. Сманбаев // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2025. – № 1/2.
19. Шамис, Е. Теория поколений / Е. Шамис, А. Антипов // Маркетинг Менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 9–10.
20. Щёголь, В. И. Учет демографической ситуации при формировании профориентационно-валеологической компетентности будущего учителя / В. И. Щёголь, Е. В. Муравина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2012. – Т. 14, № 1-3. – С. 838–842.
21. Фирсова, И. А. Профориентационная работа в системе развития образования: опыт работы Финансового университета / И. А. Фирсова // Управленческие науки в современном мире. – 2015. – Т. 2, № 1. – С. 4–7

Рецензент: пед.и.д., профессор Мусаева В.И.

УДК 371.4
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-273-280

Сманова Ч. А. Жуматаева А.С.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Сманова Ч. А. Жуматаева А. С.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Smanova Ch. A. Zhumataeva A. S.
KNU Jusup Balasagyn

СОЦИАЛДЫК КЕСИПТЕРДИН АДИСТЕРИНДЕГИ ЭМОЦИОНАЛДЫК ЧАРЧОО: СЕБЕПТЕРИ, КӨРҮНҮШТӨРҮ ЖАНА АЛДЫН АЛУУ БАГЫТТАРЫ
ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ У СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОФЕССИЙ: ПРИЧИНЫ, ПРОЯВЛЕНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ПРОФИЛАКТИКИ
EMOTIONAL BURNOUT AMONG SPECIALISTS IN SOCIAL PROFESSIONS: CAUSES, MANIFESTATIONS AND DIRECTIONS OF PREVENTION

Кыскача мүнөздөмө: Макалада социалдык кесиптердеги эмоционалдык чарчоо синдрому өнөкөт стресстин жана кесиптик ашыкча күчтүн натыйжасы катары каралат. Симптомдордун, себептердин жана тобокелдик факторлорунун анализи жүргүзүлөт. Күйүп кетүү синдромун депрессиядан айырмалоого өзгөчө көңүл бурулат. Алдын алуу ыкмалары жана психологиялык туруктуулукту жогорулатуу жолдору каралат. Чарчап-чаалыгууга туруштук берген инсандык мүнөздөмөлөр баса белгиленди. Эксперттер үчүн практикалык сунуштар сунушталды. Чарчоо феномени - бул психофизикалык ден-соолукка жана социалдык чөйрөдө иштеген адистин ишинин натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизүүчү психологиялык кубулуш. Чарчоо синдрому (англисче. burnout) - 1974-жылы америкалык психиатр Герберт фрейденбергер тарабынан психологияга киргизилген, эмоционалдык чарчоо күчөгөн түшүнүк. Адамдар менен баарлашуу чөйрөсүндө инсандык өзгөрүүлөрдү жаратышы мүмкүн (терең когнитивдик бурмалоолорду өнүктүрүүгө чейин). Өзүнүн милдеттерине жана жумушта болуп жаткан окуяларга кайдыгерликтин күчөшү, кардарларга (пациенттерге), ошондой эле кесиптештерге (кызматкерлерге) карата негативизм түрүндөгү дегуманизация, өзүнүн кесиптик жөндөмсүздүгү, ишке канааттанбагандык сезими, деперсонализация кубулуштарында, ал эми акырында жашоонун сапатынын кескин начарлашында көрүнөт.

Аннотация: В статье рассматривается синдром эмоционального выгорания у представителей социальных профессий как результат хронического стресса и профессионального перенапряжения. Проведен анализ симптомов, причин и факторов риска. Особое внимание уделено дифференциации синдрома выгорания от депрессии. Рассматриваются методы профилактики и способы повышения психологической устойчивости. Выделены личностные характеристики, способствующие сопротивляемости к выгоранию. Предложены практические рекомендации для специалистов. Феномен выгорания – это психологическое явление, которое оказывает негативное влияние на психофизическое здоровье и эффективность деятельности специалиста, занятых в социальной сфере. Синдром эмоционального выгорания (англ. burnout) — понятие, введённое в психологию американским психиатром Гербертом Фрейденбергером в 1974 году, проявляющееся нарастающим эмоциональным истощением. Может влечь за собой личностные изменения в сфере общения с людьми (вплоть до развития глубоких когнитивных искажений). Проявляется нарастающим безразличием к своим обязанностям и происходящему на работе, дегуманизацией в форме негативизма по отношению как к клиентам (пациентам), так и к коллегам (сотрудникам), ощущением собственной профессиональной несостоятельности, неудовлетворенности работой, в явлениях деперсонализации, а в конечном итоге в резком ухудшении качества жизни.

Abstract: The article examines the burnout syndrome among representatives of social professions as a result of chronic stress and professional overstrain. The analysis of symptoms, causes and risk factors was carried out. Special attention is paid to the differentiation of burnout syndrome from depression. The methods of prevention and ways of increasing psychological stability are considered. Personal characteristics contributing to resistance to burnout are highlighted. Practical recommendations for specialists are offered. The phenomenon of burnout is a psychological phenomenon that has a negative impact on the mental and physical health and effectiveness of a specialist engaged in the social sphere. Burnout syndrome is a concept introduced into psychology by American psychiatrist Herbert Freudenberger in 1974, manifested by increasing emotional exhaustion. It can lead to personal changes in the sphere of communication with people (up to the development of deep cognitive distortions). It is manifested by increasing indifference to their

duties and what is happening at work, dehumanization in the form of negativism towards both clients (patients) and colleagues (employees), a sense of their own professional inadequacy, dissatisfaction with work, in the phenomena of depersonalization, and ultimately in a sharp deterioration in the quality of life.

Негизги сөздөр: эмоционалдык чарчоо; стресс; алдын алуу; кесиптик ишмердүүлүк; психологиялык ден соолук; стресске туруктуулук; психикалык чарчоо; өнөкөт чарчоо синдрому; деморализация; психосоматика.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание; стресс; профилактика; профессиональная деятельность; психологическое здоровье; стрессоустойчивость; психическое выгорание; синдром хронической усталости; деморализация; психосоматика.

Keywords: emotional burnout; stress; prevention; professional activity; psychological health; stress tolerance; mental burnout; chronic fatigue syndrome; demoralization; psychosomatics.

Синдром выгорания относится к числу феноменов личностной деформации и представляет собой набор негативных психологических переживаний, связанных с продолжительными и интенсивными межличностными взаимодействиями, которые имеют высокую эмоциональную насыщенность или когнитивную сложность. Это ответная реакция на продолжительные стрессы межличностных коммуникаций. Феномен выгорания – это психологическое явление, которое оказывает негативное влияние на психофизическое здоровье и эффективность деятельности специалиста, занятого в социальной сфере. Это явление было обнаружено в 1950 - х годах и считалось долгое время заболеванием - неизведанной формой вирусной инфекции.

Понятие «burnout» (выгорание) было введено в науку американским психиатром Х. Дж. Фрейденбергером в 1974 г. для описания особого расстройства личности у *здоровых людей*, возникающего вследствие интенсивного и эмоционально нагруженного общения в процессе профессиональной работы с клиентами, пациентами, учениками. К этому времени было собрано достаточно много фактов, говорящих о том, что среди учителей, врачей, психологов, сотрудников милиции и различного рода социальных работников часто можно встретить людей сухих, резких и неадекватных в общении. В то же время ряд исследований показал, что представители этих профессиональных групп чаще других подвержены разного рода психосоматическим расстройствам [Практикум по психологии, 2001].

Специалисты, которые занимались этой научной гипотезой были: К. Маслач и её коллеги (С. Джексон, А. Пайнс). Предложенные исследования по проблеме выгорания стали базой изучения этого явления другими специалистами. Определение этого явления менялось несколько раз. В 1976 году К. Маслач идентифицировала выгорание, как реакцию на работу стресса, которая провоцирует эмоциональное отстранение от клиента, не гуманное отношение к нему, уменьшение эффективности в работе. В 1981 году К. Маслач и С. Джексон предложили следующее определение: выгорание - это синдром эмоционального истощения и цинизма, который часто появляется у персонала, работающего с людьми, и ведет к негативной коммуникации со своими клиентами. В 1986 года в новой работе К. Маслач пишет, что персонал, работающий в учебных заведениях и сфере услуг вынужден проводить значительное время в интенсивном общении с другими людьми и это является зависимостью от условий профессий.

Проблема эмоционального выгорания изучается в отечественной психологии с 1980-х годов. В научной литературе используются термины: *«профессиональное выгорание»*, *«эмоциональное выгорание»* и *«психическое выгорание»*. Эмоциональное выгорание (СЭВ) рассматривается как механизм психологической защиты, возникающий в результате постоянного психоэмоционального напряжения. Наиболее подвержены ему специалисты, работающие в системе «человек – человек»: врачи, педагоги, психологи, социальные работники и др.

Цель исследования — выявить причины, механизмы развития и профилактические меры эмоционального выгорания у специалистов социальных профессий.

Задачи исследования:

- Рассмотреть теоретические подходы к определению и изучению СЭВ;
- Проанализировать причины и проявления синдрома;
- Сравнить эмоциональное выгорание с депрессией;
- Обозначить стратегии профилактики и психологической помощи.

Методы исследования:

1. Анализ научной литературы (обзор работ отечественных и зарубежных исследователей по теме выгорания).
2. Сравнительно-сопоставительный анализ (выделение различий между эмоциональным выгоранием и депрессией).
3. Контент-анализ симптомов и факторов выгорания, выявленных в трудах Бойко, Маслач, Пайнса, Франкла и др.
4. Метод экспертной оценки (использование высказываний практикующих психологов, таких как К. Почтенный).

В соответствие с определением В.В. Бойка считает, что эмоциональное выгорание - это разработанный личностями механизм психологической защиты в виде полного или частичного исключения эмоций в ответ на выбранные психотравмирующие последствия. Это приобретенная модель эмоционального поведения чаще всего связанного с профессией. В одном случае, это позволяет человеку минимально и экономично использовать ресурсы; в другом случае, выгорание отрицательно влияет на взаимоотношения людей на работе. [1, с.28]

Использование термина «эмоциональное выгорание» закономерно потому, что симптом эмоционального истощения является самым первым и основным в данном синдроме и запускает остальные симптомы. Используя термин «профессиональное выгорание», исследователи подчеркивают, что данный синдром проявляется в профессиональной сфере и связан с отношением человека к работе.

Исследователи сходятся во мнении о том, что главный источник выгорания - это взаимодействие с людьми. Развитие данного синдрома характерно, в первую очередь, для профессий системы «человек – человек», где доминирует оказание помощи людям (врачи, медицинские сестры, учителя, социальные работники).

Синдром эмоционального выгорания (СЭВ), рассматривается как результат неблагоприятного разрешения стресса на рабочем месте.

Развитию состояния эмоционального выгорания способствует необходимость работы в однообразном или напряженном ритме, с эмоциональной нагрузкой при взаимодействии с трудным контингентом, отсутствие должного вознаграждения за выполненную работу.

На сегодняшний день среди профессий, в которых эмоциональное выгорание встречается наиболее часто (от 30 до 90% работающих), отмечают врачей, учителей, психологов, социальных работников, спасателей, работников правоохранительных органов, а также чаще всего «горят» специалисты в сфере консалтинга, топ-менеджеры, маркетологи, юристы. Эмоциональное истощение, раздражительность, отсутствие мотивации и проблемы со здоровьем – все это спутники профессионального выгорания.

Терпеливый человек — это человек высоких моральных качеств [6]. Но, вместе с тем, именно терпеливый человек может быть больше всего подвержен эмоциональному выгоранию.

Согласно современным данным, под эмоциональным выгоранием понимается состояние физического, эмоционального и умственного истощения, проявляющееся в профессиях социальной сферы.

Сегодня выделяют пять ключевых групп симптомов, характерных для эмоционального выгорания:

1) физические симптомы (усталость, физическое утомление, истощение; изменение веса; недостаточный сон, бессонница; плохое общее состояние здоровья, в том числе по ощущениям; затрудненное дыхание, одышка; тошнота, головокружение, чрезмерная потливость, дрожь; повышение артериального давления; язвы и воспалительные заболевания кожи; болезни сердечно-сосудистой системы; общая астения (слабость, низкая активность и уменьшение, снижение параметров биохимии крови и гормонов); частые головные боли без причины и все время повторяющие расстройства желудочно-кишечного тракта; очень сильное уменьшение внешней и внутренней чувствительности снижение остроты зрения, слуха, запаха и тактильности, исчезновение внутренних телесных ощущений.

2) эмоциональные симптомы (недостаток эмоций; пессимизм, цинизм и черствость в работе и личной жизни; безразличие, усталость; ощущение беспомощности и безнадежности; агрессивность, раздражительность; тревога, усиление иррационального беспокойства, неспособность сосредоточиться; депрессия, чувство вины; истерики, душевные страдания; потеря идеалов, надежд или профессиональных перспектив; увеличение деперсонализации своей или других - люди

становятся безликими, как манекены; преобладает чувство одиночества; чувство бессознательного; чувство гиперактивности и непрекращающееся чувство страха, что «это не получится» или «не это не сбудется»; полностью отрицательное отношение к жизненным процессам и отсутствие профессиональной мотивации («Что бы не делал, все не так»).

3) поведенческие симптомы (рабочее время более 45 часов в неделю; во время работы появляется усталость и желание отдохнуть; безразличие к еде; малая физическая нагрузка; оправдание употребления табака, алкоголя, лекарств; несчастные случаи - падения, травмы, аварии и пр.; импульсивное эмоциональное поведение);

4) интеллектуальное состояние (падение интереса к новым теориям и идеям в работе, к альтернативным подходам в решении проблем; скука, тоска, апатия, падение вкуса и интереса к жизни; большее предпочтение стандартным шаблонам, рутине, нежели творческому подходу; цинизм или безразличие к новшествам; малое участие или отказ от участия в развивающих экспериментах - тренингах, образовании; формальное выполнение работы);

5) социальные симптомы (низкая социальная активность; падение интереса к досугу, увлечениям; социальные контакты ограничиваются работой; скудные отношения на работе и дома; ощущение изоляции, непонимания других и другими; ощущение недостатка поддержки со стороны семьи, друзей, коллег).

Рисунок 1. Структура и проявления синдрома эмоционального выгорания на физическом, эмоциональном, поведенческом, интеллектуальном и социальном уровнях

Следующие чувства, мысли и действия, которые наблюдаются в состояние эмоционального выгорания:

– чувства: ущемлённость, усталость, страх совершить ошибки, страх перед непредвиденными ситуациями, страх выглядеть неидеальным и страх оказаться не мужественным, депрессия;

– мысли: все против меня, не заслуженное положение в обществе, неполучение одобрения об оценке собственных трудовых усилий, а также

представления о себе, которые не являются идеальными;

– действия: негативные высказывания в адрес других и самого себя, потребность быть на виду или, наоборот, желание спрятаться ото всех, быть перфекционистом или пофигистом.

Многообразие симптомов легко может запутать. Часть из них является индикаторами стресса, другая связана с личностными расстройствами, таким образом, само понятие выгорания несколько размывается.

Причины СЭВ

Сторонники существования синдрома считают, что современный мир неизбежно создает условия для выгорания. Офисные работники проводят за экраном по 8–10 часов в день, люди меньше общаются лично, пользуясь для этого соцсетями и мессенджерами, поток поступающей информации постоянно растет. Человеку трудно справляться с таким давлением. Выгорание — естественное последствие этого, говорят эксперты. Стресс больших городов и культ успешности создают сильное давление на современного человека, говорит Константин Почтенный, бизнес-тренер, психолог, педагог: «С одной стороны, люди в больших городах сейчас испытывают много стресса. С другой — есть современный тренд на то, что нужно постоянно и во всем себя сильно мотивировать. Это двойной удар по человеку, он постоянно находится в зажиме».

Есть внешние и внутренние факторы, которые могут привести к выгоранию. Например, условия работы относятся к внешним — их можно поменять сравнительно быстро. Внутренние факторы — это установки, модели поведения, черты характера и убеждения, которыми человек руководствуется в своих решениях.

Внешние условия могут повлиять, когда у человека уже есть внутренние предпосылки для выгорания.

Внешние факторы:

1.Среда - нагрузки сверх нормы, напряженный график работы, отсутствие удовлетворяющей оплаты труда.

2. Дедлайны, отвлекающие факторы: невозможно погрузиться в работу, все время что-то вырывает из процесса

3.Нелюбимая работа

4.Рабочие конфликты, нездоровая атмосфера, давление или изоляция в коллективе

Внутренние факторы:

1.Гиперответственность: «должен сделать правильно, вовремя, идеально»

2.Давление авторитета: престижное место работы, ответственность перед рекомендателем

3.Убеждения: «я должен много работать», «отдохнем на пенсии», «если я буду мало работать, у меня не будет денег, я погибну от голода и нищеты»

4. Ощущение, что работа это сверхценность, она всегда на первом месте

5.Долженствования: «я должен быть успешным, выглядеть состоявшимся, доказать кому-то что-то»

6.Страх подвести.

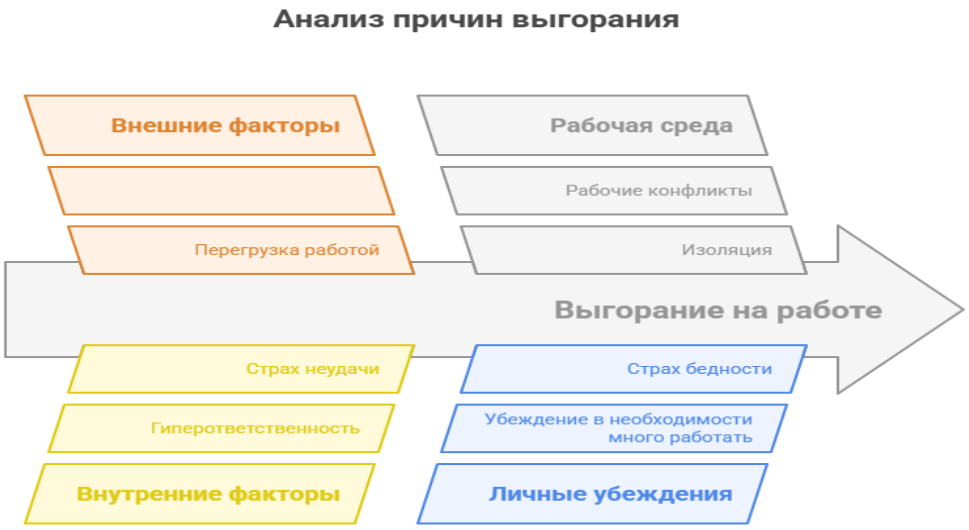

Рисунок 2. Анализ причин профессионального выгорания: влияние внешних и внутренних факторов

Признаки эмоционального выгорания. Отследить первые признаки выгорания бывает сложно, так как состояние меняется постепенно, говорит Константин Почтенный: «Из-за внутренних факторов человек продолжает терпеть ситуацию, где его все не устраивает. В состояние выгорания он входит плавно, по своей структуре это движение похоже на спираль. Постепенно отказывается то от одного, то от другого, не замечая, как скатывается в это состояние».

Раньше понятие выгорания применяли только к тем, кто работает в сферах, где приходится много общаться с людьми. Сейчас его относят к любой деятельности — выгореть можно и от домашних дел. У человека с эмоциональным выгоранием есть тревожные мысли. Они касаются, например, возможных неудач на работе: «я не справлюсь, у меня не получится». Будущее представляется как неясное, тревожное, в нем все будет хуже, чем сейчас. Может быть чувство опустошенности — все, что раньше нравилось, стало неинтересно. Физическая усталость тоже возможна — человек начинает чаще болеть, потому что тело пытается отдохнуть. Излишняя раздражительность, апатичные состояния, нежелание контактировать с другими людьми, потому что это тоже трата энергии. Также появляется негативная оценка себя: человек считает, что он бесполезен, ни на что не способен, испытывает обреченность из-за этого. Здесь выгорание очень схоже с депрессией», — говорит Константин Почтенный.

Иногда усталость это просто усталость. Но еслисостояние повторяется, и человек замечает много изменений, характерных для выгорания — стоит попытаться помочь себе. Также легко определить момент, когда пора обратиться за помощью к специалисту — как только впервые появляется мысль об этом. «Жизнь всегда подкидывает стрессы, важно то, как человек будет их преодолевать», - говорит психолог Константин Почтенный на своих тренингах. В мае 2019 года ВОЗ описала признаки синдрома эмоционального выгорания. Журналисты подхватили новость, не разобравшись: появились публикации о том, что выгорание официально признано заболеванием. Но это не так - эксперты не включили его в перечень медицинских диагнозов. Синдром определяют как феномен, вызванный длительным стрессом. Это фактор, который может влиять на развитие заболеваний, но сам им не является.

С самого начала постановки проблемы выгорания в психологии ведется спор о связи синдрома с депрессией. Несмотря на схожесть проявлений, исследователи указывали, что депрессия проявляется во всех сферах жизни человека, в то время как выгорание на начальных этапах своего развития существует лишь в отношении работы, а в других сферах жизни человек может быть вполне счастлив.

На поздних этапах, выгорание, действительно, проявляется во всех сферах жизни. Причем исследователями подчеркивалось, что выгорание возникает у психически здоровых людей.

Существует такое качество, как склонность к интроверсии, что предполагает уход человека в своё внутреннее замкнутое закрытое пространство. Во внешнем мире выявляется закрытые и формальные коммуникации. При проявлении какой-либо ситуации, человек не может выйти из закрепившегося эмоционального состояния, что проявляется сначала в виде тревоги, а далее она может перейти в сильную агрессию, такие люди, как правило не готовы и не могу перестроить свои планы на жизнь, модели поведения. Следовательно, они не часто справляются с такой проблемой - это эмоциональное выгорание. И как результат завершения этой истории: появляются заболевания, связанные с психосоматикой.

Профилактика синдрома эмоционального выгорания и психологическая помощь.

Профилактика синдрома эмоционального выгорания и психологическая помощь включает в себя следующие направления:

1. Физическая и психологическая направленность: освоение разных способов снятия напряжения и различных способов саморегуляции (психическая саморегуляция).

2. Формация и стереотипизация: - развитие творческого подхода к деятельности; - креативность (нестандартный подход к делу стандартному); - восстановление смысла работы (получение обратной связи о своей деятельности)

3. Умение общаться с людьми: взаимодействие и взаимообмен (тренинг эффективного взаимодействия).

Выделяют качества, помогающие специалисту избежать профессионального выгорания.

Во-первых: хорошее здоровье и сознательная, целенаправленная забота о своем физическом состоянии (постоянные

занятия спортом, здоровый образ жизни); высокая самооценка и уверенность в себе, своих способностях и возможностях.

Во-вторых: опыт успешного преодоления профессионального стресса; способность конструктивно меняться в напряженных условиях; высокая мобильность; открытость; общительность; самостоятельность; стремление опираться на собственные силы.

В-третьих: способность формировать и поддерживать в себе позитивные, оптимистические установки и ценности – как в отношении самих себя, так и других людей и жизни вообще.

Менее подвержены синдрому эмоционального выгорания и риску подрыва здоровья работники, обладающие следующими качествами: целенаправленная забота о физическом здоровье (спорт, здоровый образ жизни), высокая самооценка, уверенность в себе, в своих способностях и возможностях. Работники, имеющие опыт успешного преодоления стресса в профессии и способные значительно меняться в стрессовых условиях, менее подвержены эмоциональному выгоранию.

Необходимой чертой людей, которые могут противостоять эмоциональному выгоранию, является их способность формировать и находиться постоянно в позитивном, оптимистичном состоянии, мотивировать только позитивное отношение к себе, к другим людям и к жизни в целом. Для таких людей характерны такие индивидуальные психологические характеристики, как высокая мобильность, открытость, коммуникабельность, независимость и желание полагаться на свои собственные силы.

Как справиться с профессиональным выгоранием

Выгорание начинается с работы без отдыха – это плохо. Даже, если рабочие задачи крайне интересны и важны, необходимо давать себе передышку. Причем делать это регулярно, а не тогда, когда сил не осталось.

Что поможет установить баланс между работой и личной жизнь?

- Определить четкие рамки рабочего времени и соблюдать их – не работать в выходные и в отпуске, по вечерам уделять время себе, семье, друзьям, своему хобби;

- отделить рабочее пространство от личного – актуально для «удаленщиков», у которых место для работы и отдыха словно сливается в одно;

- научиться планированию – изучить и попробовать разные техники тайм – менеджмента, выбрать ту, что подходит именно вам;

- больше общаться с близкими – регулярно проводить время с семьей, друзьями, питомцами;

- уделять время своему хобби – заниматься тем, что приносит удовольствие и позволяет отвлечься от работы;

- не забывать про личное развитие – заниматься самообразованием (оно не обязательно должно быть связано с профессиональной сферой), читать интересные книги, смотреть познавательные фильмы, который также же способствует «развитию научных психологических знаний, система способствует развитию социального интеллекта, творчества» [7].

Позаботиться о здоровье.

Наладить режим дня, в котором будет достаточно времени для работы, отдыха и сна.

Обустроить комфортное рабочее место, если работаете удаленно. Следить за полноценным сном: спать нужно не меньше 7 часов в сутки.

В поисках комфортного режима можно ориентироваться на популярную формулу «8-8-8». Ее предложил английский педагог и философ Роберт Оуэн еще в 1810 году: 8 часов сна, 8 часов работы, 8 часов отдыха.

Помимо сна важно позаботиться о питании:

- не перебиваться перекусами, нормально завтракать, обедать и ужинать;

- пить больше чистой воды.

Заниматься спортом, включить регулярные физические нагрузки в свой распорядок. Даже легкие спортивные упражнения повышают устойчивость к стрессу. Кроме того, физическая активность помогает держать организм в тонусе – особенно актуально, если работа сидячая. Подойдут любые нагрузки, например, ежедневные прогулки, пробежки, йога или танцы.

Устраивать цифровой детокс. Поток информации, который мы ежедневно получаем из соцсетей и новостных лент, создает информационный шум. Он повышает уровень стресса и снижает концентрацию внимания на важных вещах. Полезно ограничивать время в соцсетях, не смотреть телефон перед сном и устраивать дни без гаджетов.

Заключение.

Выгорание это своеобразное состояние упадка, дезорганизации на всех уровнях функционирования человека.

В самом по себе выгорании нет ничего плохого. Это организм бьет тревогу, сообщает, что в жизни что-то идет не так. Не стоит стараться срочно ликвидировать признаки выгорания, только, чтобы продолжать работать в том же ритме. Наоборот, это сигнальная система, которая говорит о необходимости изменений, о необходимости полноценного отдыха и «перезагрузке» всего организма и пересмотре своего образа жизни.

Уникального рецепта лечения выгорания нет. Все зависит от конкретных обстоятельств, в которых находится конкретный человек со своими уникальными психологическими особенностями.

Исходя из своего объема возможностей, надо строить на себя планы. Если же все-таки продуктивность человека снизилась, прежде всего, надо с этим смириться. Не надо к себе предъявлять завышенных требований, в конце концов, можно все сделать достаточно хорошо, не требуя от себя многого.

В современном мире, выгорание – это уже не проблема, а задача, с которой можно справиться.

Список использованной литературы

1. Бойко В.В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. – СПб.: Сударыня, 1999. – 28с.
2. Вассерман Л.И., Абабков В.А., Трифонова Е.А. Совладание со стрессом: теория и психодиагностика: Учебно-методическое пособие. – СПб.: Речь, 2011. – 192 с.
3. Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. – 2-е изд. – М.: Питер, 2008. – 336 с.
4. Куваева, И.О. История изучения «синдрома выгорания» в американской психологии // Проблемы исследования «синдрома выгорания» и пути его коррекции у специалистов «помогающих» профессий (в медицинской, психологической и педагогической практике): сб. науч. ст. / под ред. В.В. Лукьянова, С.А.Подсадного; Курск, гос. ун-т; СПб гос. мед. акад. им. И.И. Мечникова. – Курск: Изд-во Курск. гос. ун-та, 2007. – С. 85-88.
5. Никишина В.Б. Состояние «выгорания»: детерминация, феноменология, генезис, измерение. – Курск, 2007. – 381 с
6. Адылбек кызы Г., Назарбекова Б. Ж., Султан кызы Б. Воспитание толерантности учащихся в подростковом возрасте на уроке кыргызской литературы [Текст] / Адылбек кызы Г., Назарбекова Б. Ж., Султан кызы Б.// Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. Научный журнал. – 2023. – №2 (114). – С.139-145.
7. Качкын уулу А., Жыргалбекова А.Ж., Формирование психологической культуры будущих учителей начальных классов // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына, 2023, № 2(114), с. 395-399

Рецензент: п.и.к., доценттин м.а. Кыдыралиева А.

УДК: 378.2(575.2) (04)
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-280-285

Сулайманова Р.Т., Төрөбаева С.А.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Сулайманова Р.Т., Төрөбаева С.А.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Sulaimanova R., Torobaeva S.
KNU Jusup Balasagyn

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН ИНСАНДЫК ДАРАМЕТИН ӨНҮКТҮРҮҮ ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОБЛЕМА КАТАРЫ
РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА
DEVELOPMENT OF THE HUMAN POTENTIAL OF FUTURE TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Кыскача мүнөздөмө: ЖОЖдордо болчок мугалимдерди даярдоонун эффективдүүлүгүн жогорулатуу проблемасы азыркы күнгө чейин толук бойдон чечиле элек жана мындан аркы өркүндөтүүнү талап кылат. Болочоктогу педагогдун инсандык дараметин өнүктүрүү зарылдыгы, ошол эле учурда аны өнүктүрүүнүн методдорунун жетиштүү иштелип чыкпаганы бул багыттагы изилдөө, талдоо жүргүзүүгө түрткү болду. Изилдөөнүн максаты катары болочок мугалимдердин инсандык дараметин өнүктүрүүнүн теориялык жана практикалык жагдайын аныктоо саналат. Изилдөөнүн максатына жетүү үчүн төмөнкүдөй милдеттер аныкталды: - болочок мугалимдерди даярдоонун педагогикалык теориядагы абалын; инсандык дарамет түшүнүгүн, анын структурасы жана функцияларын аныктоо; - болочок мугалимдерди даярдоонун практикалык маселелерин кароо менен алардын инсандык дараметин өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу. Изилдөөнүн методдору катары: илимий адабияттарга талдоо жүргүзүү, байкоо жүргүзүү, аңгемелешүү, педагогикалык эксперимент методдору колдонулган.

Аннотация: Проблема повышения эффективности подготовки будущих учителей в вузах до сих пор полностью не решена и требует дальнейшего совершенствования. Необходимость развития личностного потенциала будущего педагога и в то же время недостаточная проработка методов его развития побудили к проведению исследований, анализа в данном направлении. Целью исследования является выявление теоретических и практических аспектов развития личностного потенциала будущих педагогов. Для достижения цели исследования определены следующие задачи: - определение состояния подготовки будущих учителей в педагогической теории; определение понятия потенциала личности, его структуры и функций; - разработка педагогических условий развития потенциала личности с учетом практических проблем подготовки будущих учителей. В качестве методов исследования использовались: анализ научной литературы, наблюдение, интервью, методы педагогического эксперимента.

Abstract: The problem of improving the effectiveness of the training of future teachers in universities has not yet been fully resolved and requires further improvement. The need to develop the personal potential of a future teacher and, at the same time, insufficient elaboration of methods for its development prompted research and analysis in this direction. The purpose of the research is to identify the theoretical and practical aspects of developing the personal potential of future teachers. To achieve the purpose of the study, the following tasks are defined: - determination of the state of training of future teachers in pedagogical theory; definition of the concept of personal potential, its structure and functions; - development of pedagogical conditions for the development of personal potential, taking into account the practical problems of training future teachers. The following research methods were used: analysis of scientific literature, observation, interviews, methods of pedagogical experiment.

Негизги сөздөр: болочок мугалим; мугалим даярдоо; инсандык дарамет; инсандык дараметти өнүктүрүү.

Ключевые слова: будущий учитель; подготовка учителей; личностный потенциал; развитие личностного потенциала.

Keywords: future teacher; teacher training; personal potential; personal potential development.

Кыргыз Республикасында мамлекетти туруктуу өнүктүрүү максатында масштабдуу концепциялар жана программалар кабыл алынууда. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 20-майындагы Жарлыгы ПЖ № 157 менен бекитилген “Улуттук нарк” программасындагы өзөктүү багыттар катары: нарктуу инсанды тарбиялоо; нарктуу инсандан - нарктуу коомго; нарктуу рухий маданиятты бекемдөө белгиленген [7]. Нарктуу инсанды тарбиялап, аны коомго кошууда үй-бүлөдөн кийинки эң маанилүү роль албетте мугалимге таандык. Бул милдетти аткарууда анын өзүндө нарктуулук, адамдык туура сапаттар сакталган, инсандык дарамети бийик мугалимдерди калыптандыруу маанилүү.

Мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнүн маанилүү компоненттеринин бири – билим берүү системасы. Жогорку кесиптик билим берүүдө бүтүрүүчүлөрдүн адистиги боюнча кесиптик даярдыгы менен бирге инсандык касиеттерди дагы калыптандыруу мезгилдин талабы катары кабыл алынат. Демек, билим берүүнүн мындай системасына бир гана билимди, билгичтикти жана көндүмдү гана трансляциялаган эмес, инсандын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө багыт жасаган, өнүктүрүүчү билим берүү кырдаалдарды түзө алган кесипкөй педагог керек.

Педагогдун инсандык дараметин өнүктүрүү маселеси бир гана окуучуну угуп, түшүнүү, сабакта позитивдүү фон түзүү кесиптик зарылчылык менен гана эмес, ошону

менен бирге өзүнүн компетенттүүлүгүнө канааттануу, инсандык жана кесиптик өсүүнү баштан өткөрүү менен байланыштуу. Инсандык дараметти өнүктүрүү келечектеги педагогдун психологиялык маданиятын жогорулатуу үчүн өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Инсандык дараметти көбүрөөк интенсивдүү изилдөөнү чет өлкөлүк окумуштуулар жүргүзүп келе жатат (Д.Гоулман, П.Сэловей ж.б.). 90-жылдардан тарта инсандык дараметти орус окумуштуулары да изилдей баштады И.Н.Андреева, Д.В.Люсин, М.А.Манойлова, Г.В.Юсупова ж.б.

Билим берүүдө мугалимдик кадрларды даярдоо маселеси дайыма актуалдуу болуп келген жана боло берет. Педагогикалык кадрларды даярдоо проблемасы көптөгөн окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган. Жогорку окуу жайларында окутуу процессин өркүндөтүү проблемаларын чечүүгө багытталган көрүнүктүү эмгектерди О.А.Абдулина, Ю.П.Азаров, С.И.Архангельский, З.А.Гришин, А.Г.Ковалев, М.А.Кудайкулов, Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, Л.Ф.Спирин, А.В.Усова, В.Я.Ляудис, А.И. Щербаков ж.б. белгилесек болот.

Кыргыз Республикасында педагогдун инсандык дараметтин өнүктүрүү маселеси ар түрдүү багыттарда изилденген. Болочок адистерди кесиптик-педагогикалык жактан даярдоо, жогорку окуу жайларындагы окутуу процессин өркүндөтүү маселелерине Кыргызстандын окумуштуу-педагогдору А.А.Акматкулов, Ш.А.Алиев, А.А.Алимбеков, Н.А.Асипова, Н.А.Ахмедова, Д.Б.Бабаев, Ж.У.Байсалов, И.Б.Бекбоев, М.Джораев, Н.К.Дуйшеева, О.Н.Мааткеримов, Э.Мамбетакунов, А.Мамытов, М.А. Мураталиева, А.С.Раимкулова, М.Р.Рахимова, Е.Е.Син ж.б. орчундуу салым киргизишкен. Ал эми Р.Т. Сулайманованын изилдөөсүндө: “Учурдагы коомдун өнүгүшү, ага байланыштуу мектепте билим берүүнүн мазмунунун өзгөрүшү жогорку окуу жайларынын алдына мугалимдерди даярдоо боюнча чоң милдеттерди койду. Кыргыз билим берүү системасын реформалоо, өнүктүрүү процессинин ийгиликтүү жүрүшү көпчүлүк учурда педагогикалык кадрларга, болочок мугалимдерди даярдоо процессине жана алардын коомдук баалуулук багыттарына көз каранды болот. Кыргыз Республикасынын жогорку педагогикалык билим берүүсүнүн негизги милдеттеринин бири катары коомдук турмуштагы ар кандай кырдаалдарга ыңгайлаша алган, азыркы билим берүү практикасын дифференциациялоо жана инновациялаштыруу шартында иштөөгө жөндөмдүү, инсандык дарамети күчтүү болочок педагогдорду даярдоо болуп саналат” [6] деген пикир бекемделет.

Инсандык дарамет деген эмне? Биз өз изилдөөбүздө профессор, психология илимдеринин доктору Д.А. Леонтьев тарабынан иштелип чыккан инсандык дарамет (ИД) түшүнүгүнө таянганыбызды белгилеп кетебиз. Инсандык дарамет — бул адамдын өзүнүн кайталангыс ресурстарынын (жөндөмдүүлүктөрдүн, компетенттүүлүктөрдүн, көндүмдөрдүн жана билимдердин) жыйындысын өзүн жана жыйынтыкты башкаруу үчүн, алдын ала аң-сезимдүү коюлган максатка жетүүдө натыйжалуу колдонуу жөндөмдүүлүгү [5].

Универсалдуу, стандарттуу аракеттерге багытталган ресурстар топтомун эмес, өзүнүн кайталангыс ресурстар жыйындысын башкарууга көңүл буруу — бул азыркы тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө ыкма билимдер менен көндүмдөрдүн өмүр цикли өтө кыска экендиги менен шартталат. Кечээки тажрыйба бүгүн жараксыз же кооптуу болуп калышы мүмкүн, ал эми бүгүнкү тажрыйба — эртең жарабай калышы ыктымал. Ар бир адам күн сайын ар кандай чакырыктарга туш болот жана алар үч түрдүү кырдаалда кездешет:

1. Белгисиздик кырдаалы – биз эмне кылуу керек экенин билбейбиз же чечим издеп жатабыз. Өз аракеттерибиздин багытын жана күч-аракетти кайда жумшоону тандай албайбыз. Башкы суроолор: «Мен чындыгында эмнени каалайм?», «Мен үчүн эмне маанилүү?».

2. Максат коюлган кырдаал – белгилүү бир максатка жетүү талап кылынат. Башкы суроо: «Кантип мен каалаган нерсеге жете алам? Эмнелер мен үчүн маанилүү?».

3. Коркунуч же басым кырдаалы – биз бул абалдан өзүбүздү жоготпостон чыгууга тийишпиз. Башкы суроолор: «Муну кантип жеңем?», «Бул кырдаалга туш болгон мен киммин?», «Бул чындап эле мен каалаган нерсеби?», «Бул абал мага эмнени үйрөтүүдө?».

Инсандык дарамет — бул «адамдын индивидуалдуу-психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн интегралдуу системалык мүнөздөмөсү болуп саналат. Ал адамдын өзүнүн турмуштук ишмердүүлүгүндө туруктуу ички критерийлерге таянып, кысымдар менен өзгөрмө тышкы шарттардын фонунда да маанилүү багыттарын сактап, ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун камсыз кыла алуу

жөндөмдүүлүгүнүн негизинде иш алып баруу». (Д.А. Леонтьев).

Белгисиздик, максат коюлган жана коркунуч кырдаалдарынын өзгөчөлүгү — аларга жооп берүү үчүн бир гана предметтик билим же универсалдуу компетенциялар жетишсиз. Бул үчүн жеке инсандык иш-аракет керек.

Албетте, акыл-эстин өнүгүшү, ички дүйнөнүн тереңдиги жана мазмундуулугу, кесиптик көндүмдөр жана универсалдуу компетенциялар абдан маанилүү. Бирок ар бир адам бул ресурстарды өзүнүн жашоо-турмушунда өз алдынча пайдалана алат.

«Жөндөмдүүлүктөр маанилүү, бирок жөндөмдүүлүктөрдү колдоно билүү жөндөмү андан да маанилүү», — деп эсептейт инсандык потенциал концепциясынын автору Д.А. Леонтьев. Адам “ресурстук каргыштын” курмандыгы болуп калышы мүмкүн: өзүнүн табигый жөндөмдүүлүктөрүн жана талантын ишке ашыра албай өмүр бою ошол эле бойдон калуусу мүмкүн [5].

Инсандык дарамет — бул жөндөмдүүлүктөрдү жана башка ресурстарды күчөтүүчү же алардын жетишсиздигин толуктоочу күч болуп бере алат. Бул пикир көптөгөн изилдөөлөр менен тастыкталган.

Мисалы, чыгармачылыкты изилдөө учурунда, акыл-эс жана табигый жөндөмдүүлүктөргө караганда, инсандык сапаттар жана мотивация чоң роль ойной турганы аныкталган. Башка бир изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча, өзүн өзү тартипке салуу жөндөмдүүлүгү академиялык ийгиликтерди акыл-эс деңгээлинен да жакшыраак алдын ала айтып бере алат. Мындан тышкары, ал интеллектиге салыштырмалуу жалаң гана туруктуулукту эмес, өзгөрүүлөрдү да алдын ала айта алат.

Ошентип, инсандык дарамет — бул мотивацияны иш-аракетке өткөрүүчү механизм. Бул — адамдын өзүн өзү жакшы башкаруусунун артында турган инсандык өзгөчөлүктөрү. Алар ийгиликке жетүүнү алдын ала айтууга жана зарыл болгон өзгөрүүлөрдү ишке ашырууга жардам берет.

Болочок мугалимдин инсандык дараметин өнүктүрүүнүн практикалык маселелери. 2011-жылдан баштап Кыргыз Республикасынын ЖОЖдору болочок кесип ээлерин даярдоодо бакалавриат жана магистратура эки деңгээлдүү системасын ишке ашырууда. Ушул этапта студенттердин билим деңгээлин жана сапатын жогорулатуунун эң алгылыктуу ыкмасы – компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга негизделген окутуу болуп саналат. Учурдун талабына жараша, жогорку билим берүү тармагы кесиптик компетенттүүлүктөрдү өнүктүрүү менен катар, болочоктогу мугалимдердин инсандык жана социалдык компетенцияларынын негизги маанилүү компоненти болгон инсандык дараметин өнүктүрүүнү өз ичине камтыйт.

ЖОЖдордогу педагогдордун кесипкөйлүк сапаттары анын окутуп жаткан предметинин мазмунун терең өздөштүрүү менен гана чектелбестен, ошону менен бирге педагогикалык процессте студент жаштардын инсандык дараметин өнүктүрүүнү активдештирип, туура психологиялык-эмоционалдык чөйрөнү түзө билүү жөндөмдүүлүгү менен да мүнөздөлөт. Негизинен окуу процессинде студенттердин интеллектуалдык деңгээли гана өзгөрөт жана өсөт деп саналат. Бирок студенттердин жашоосундагы өзгөрүүлөр алардын мотивациясы жана эмоционалдык-эрк чөйрөсүнүн өнүгүүсү менен коштолуп турса, анда чыныгы ийгиликтерге жетишүүгө мүмкүндүк көбүрөөк түзүлөт. Анткени мындан, биринчиден, билим алуу процессинде жаңы маалыматтарга ээ болуу менен, жаңы жетишкендиктерге жетүү кубанычы жаралса, экинчиден, студенттердин өздөрүнө карата ишенимдүүлүк жана канааттануу сезимдери артат.

Натыйжада, педагогикалык процесстин натыйжалуулугу студенттин инсандык жана интеллектуалдык өнүгүү чөйрөлөрүнүн бири бири менен өз ара байланышта, гармонияда болушуна байланыштуу экендигин келип чыгат. Билим-тарбия берүү процессине инсандын интеллектуалдык жана жеке инсандык өнүгүү чөйрөлөрү толук айкалышкан учурда гана ийгиликти камсыз кылуу мүмкүн. Ошентип, билим-тарбия процессинин сапаты жана натыйжасы туура уюштурулган инсандык өнүгүү чөйрөсүнө көз каранды болуп саналат.

Педагогика илиминин негиздөөчүсү Я.А. Коменский педагогикалык процесс жагымдуу шарттарда өткөндө гана анын натыйжалуулугу арта тургандыгын белгилеген [4]. Ал “Улуу дидактика” эмгегинде мындай пикирин билдирген: “Окутуу сөзсүз түрдө натыйжага багытталып, аныкталган убакытта жүрүшү керек; бул процесстин убагында окутуучу менен окуучу тынымсыз иштөөсү зарыл жана эң башкысы, окутуу жогорку деңгээлдеги канааттануу сезими менен коштолушу керек” [4, 12-б.]. Демек, мындан окутуучулар үчүн да, окуучулар үчүн да педагогикалык процессте жагымдуу психологиялык-эмоционалдык абалды түзүүнүн мааниси терең.

Болочок мугалимдердин инсандык дараметин өнүктүрүү үчүн маанилүү болгон педагогикалык шарттарды түзүү зарыл. Алардын ичинен эң негизгиси болуп – окутуу процессинде студенттердин инсандык дараметин өнүктүрүүгө багытталган иш-аракеттерди колдонуу эсептелет.

Инсандык дараметти өнүктүрүүнү активдештирүү маселелерин россиялык изилдөөчүлөр 19-20-кылымдарда кеңири изилдөөгө алышкан. Окуу процессинде, көбүнчө, башталгыч класстык куракта инсандык дараметти өнүктүрүү чөйрөсүн активдештирүүнүн жолдорун изилдөөгө И.М. Булатова [2], П.П. Блонский [1], П.Ф. Каптерев [3] сыяктуу окумуштуулар көбүрөөк кайрылышкан. Бул изилдөөчүлөр ой жүгүртүүнү өнүктүрүү максатында эмоционалдык жана рационалдык факторлордун гармониялуу айкалышына өзгөчө маани беришкен.

П.П. Блонскийдин пикири боюнча: "Адамдын эмоциясы канчалык күчтүү болсо, ой жүгүртүү ошончолук жеңил болот жана анын аң-сезимдүү өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Окутуу ишмердүүлүгү, ар бир өтүлгөн сабак билим алуучуларга жакшы маанай тартуулашы керек. Себеби сезимдер аркылуу таанып-билүү күч алып, үйрөнүлүп жаткан маалыматка терең сүңгүп кирүүгө көмөк көрсөтөт. Ал эми кызыгуу акыл аң-сезимди өнүктүрүүгө шарт түзөт" [1].

Бул максаттарды ишке ашыруу үчүн төмөнкүдй шарттарды жана каражаттарды колдонуу сунушталат:

1. окутуу процессин инсандын жеке өзгөчөлүгүнө багыттоо;

2. сабакта студенттердин кызыгуусун арттырган, чыгармачылыкты өрчүткөн активдүү окутуу усулдарын көп колдонуу;

3. инсандык баалуулуктарды ар тараптуу ишке ашыруучу кырдаалдарды уюштуруу;

4. студенттердин мотивациясын өнүктүрө турган практикалык өз алдынча иштөө тапшырмаларын берүү;

5. билим берүүнүн мазмунунун ар тараптуулугу жана инсандык дараметти өнүктүрүүгө өбөлгө түзүүсү.

Болочок мугалимдердин инсандык дараметин өнүктүрүүгө багытталган илимий адабияттардын ар тараптуу анализиндөө, жалпылоонун негизинде төмөнкү жыйынтыктар келип чыкты:

1. Инсандык дарамет — бул адамдын өзүнүн кайталангыс ресурстарынын (жөндөмдүүлүктөрдүн, компетенттүүлүктөрдүн, көндүмдөрдүн жана билимдердин) жыйындысын өзүн жана жыйынтыкты башкаруу үчүн, алдын ала аң-сезимдүү коюлган максатка жетүүдө натыйжалуу колдонуу жөндөмдүүлүгү.

Инсандык дарамет үч негизги функцияны аткарат: 1. Белгисиздик кырдаалында өзүн аныктоо функциясы. 2. Максат кырдаалында жетишүү жана ишке ашыруу функциясы. 3. Басым кырдаалында өзүн сактоо функциясы. Ушул үч потенциалдын түзүмү инсандык дараметти өнүктүрүү программасынын негизин түзгөн.

2. Окуу ишмердүүлүгү, студенттин интеллектуалдык чөйрөсүнүн өзгөрүүсү, сөзсүз түрдө психологиялык-эмоционалдык ой-толгонуу менен коштолот. Ошондуктан, окуу процессинин жүрүшү жана анын жыйынтыгы туура уюштурулган психологиялык-эмоционалдык абалга дагы көз каранды болот.

3. Болочок мугалимдеринин инсандык дараметин өнүктүрүүнүн практикалык аспектисин изилдөөнүн жыйынтыктарын жалпылоонун негизинде алардын инсандык дараметин өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары аныкталды.

4. Болочок педагогдордун инсандык дараметин өнүктүрүүнүн негизги каражаты болуп тренинг жүргүзүү саналат. Болочок мугалимдердин инсандык дараметин өнүктүрүү максатын ишке ашыруу үчүн 24 сааттык “Мугалимдин инсандык дараметин өнүктүрүү” аттуу атайын тренингдик программа иштелип чыкты.

Педагогикалык эксперимент 2024-2025-окуу жылында Ж. Баласагын атындагы КУУнун И.Ч.Исамидинов атындагы педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институтунун базасында жүргүзүлдү. Эксперименталдык ишке 550700 – “Педагогика” багытынын “Башталгыч билим берүү” профили боюнча биринчи курстун студенттери катышты. Болочок мугалимдердин инсандык дараметин өнүктүрүүнүн өнүктүрүүгө арналып иштелип чыккан тренингдик программа практикага киргизилди. Жалпысынан экспериментке катышкан студенттердин саны 67. Текшерүүчү топто 33 студент, эксперименттик топто 34 студент болду. Тренингдик ыкма менен билим берүү болочок мугалимдердин окууга болгон кызыкчылыктарын арттырды. Тренингдик программанын ар бир темасы боюнча кызуу талкуулар жүргүзүлүп жатты. Жыйынтыгында болочок мугалимдердин инсандык дараметинин бир кыйла өскөндүгү байкалды.

Натыйжада, эксперименттик топко кирген студенттердин билим алууга, инсандык дараметин

өнүктүрүүгө карата мамилелери кадыресе өзгөргөндүгү белгилүү болду.

Изилдөөнүн алкагында жогорку окуу жайларында болочоктогу мугалимдерди даярдоодо төмөнкү практикалык сунуштар берилет:

- Бакалавриат системасында натыйжалуу жыйынтык алуу үчүн болочоктогу мугалимдердин инсандык касиеттерин сапаттарын өзгөчө көңүл буруу абзел. Студенттердин инсандык дараметин кесиптик дисциплиналарда дагы жогорулатууга аракет жасоо зарыл.
- Инсандык дараметтин калыптанышынын болочоктогу мугалимдердин практикалык ишмердүүлүгүнө тийгизген таасирин аныктоо боюнча изилдөөлөрдү улантып жүргүзүү керек.

Колдонулган адабияттар

1. Блонский, П.П. Избранные педагогические произведения : / П.П.Блонский. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 695с.
2. Булатова, И.М. Эмоциональность обучения как условие повышения учебно-познавательной активности студентов : дис. канд. пед. наук. 13.00.01. / И.М.Булатова. – Казань. – 1985. –325с.
3. Каптерев, П.Ф. Дидактические очерки : / П.Ф. Каптерев- Петроград, 1915. – 275с.
4. Коменский, Я.А. Великая дидактика : Изпр. пед. соч./Я.А.Коменский. – М.: Успедгиз, 1955.–446с.
5. Леонтьев Д. Три мишени: личностный потенциал – зачем, что и как? / Д. Леонтьев // Образовательная политика. – 2019. № 3 (79). – С. 10–16. EDN NYPXOL https://cyberleninka.ru/article/n/tri-misheni-lichnostnyy-potentsial-zachem-chto-i-kak
6. Сулайманова Р.Т. Кыргызстанда педагогикалык кадрларды даярдоо маселесинин теориялык жактан изилдениши. / Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. / Ежеквартальный научно-образовательный и информационный журнал. №4 (108). – Б., 2021. С. 53-58. https://vestnik.knu.kg/wp-content/uploads/2023/01/VKNU2021_4.pdf
7. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 20-майындагы № 157 Улуттук нарк жөнүндө Жарлыгы https://cbd.minjust.gov.kg/430957/edition/1169161/kg

Рецензент: п.и.д.,профессор Мамбетакунов Э.

УДК: 378.2(575.2) (04)
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-285-292

Сулайманова Р.Т., Караева А.К.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Сулайманова Р.Т., Караева А.К.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Sulaimanova R.T., Karaeva A.K.
KNU Jusup Balasagyn

УЛУТТУК НАРК-ДӨӨЛӨТТӨРДҮН ЖАШТАРДЫ АТУУЛДУККА ТАРБИЯЛООДОГУ ОРДУ
РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ
THE ROLE OF NATIONAL VALUES IN FOSTERING CIVIC EDUCATION AMONG YOUTH

Кыскача мүнөздөмө: Жаштардагы атуулдук сезимдерди калыптандыруу маселеси бүгүнкү билим-тарбия процессиндеги негизги маселелердин бири болуп саналат. Ушуга ылайык аталган макала мектеп окуучуларын улуттук нарк-дөөлөттөрдүнн, анын кору катары саналган элдик оозеки чыгармалардагы бийик идеялардын негизинде атуулдукка тарбиялоо маселелерин иликтөөгө арналды. Мында Кыргыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 18-декабрындагы ПЖ № 369 Жарлыгы менен бекитилген "Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик" уңгузолу доктринасы атуулдукка тарбиялоо ишине даярдоонун негизги документи катары каралды. Ушуга ылайык макалада мектеп окуучуларын улуттук маданий дөөлөттөр болгон элдик оозеки чыгармалардын

негизинде атуулдукка тарбиялоо идеяларына талдоо жүргүзүү максаты коюлду. Улуттук рухий дөөлөттөр болгон элдик оозеки чыгармаларга талдоо жүргүзүү анын атуулдук тарбия берүү жаатындагы нарк-насилин аныктап, эзелки чыгармада бүгүнкү атуулду калыптандыруунун милдеттерине жарап бере турган баалуу идеялардын сакталгандыгын көрсөттү.

Аннотация: Вопрос формирования гражданских чувств у молодежи является одним из основных в современном образовательном процессе. В соответствии с этим, данная статья была посвящена изучению вопросов воспитания гражданственности школьников на основе национальных ценностей, высоких идей, заложенных в устном народном творчестве. При этом основным документом подготовки к работе по воспитанию гражданственности стала доктрина «Национальный дух - мировые высоты», утвержденная указом Президента Кыргызской Республики от 18 декабря 2024 года УП № 369. В соответствии с этим в статье поставлена цель провести анализ идей воспитания гражданственности школьников на основе устных народного народого творчества, являющегося национальной культурной ценностью. Анализ устного народного творчества, являющегося национальными духовными ценностями, выявил его ценность в области гражданского воспитания и показал, что в них сохранились идеи, которые могут служить задачам формирования современного гражданина.

Abstract: The issue of forming civic feelings among young people is one of the main issues in the modern educational process. In accordance with this, this article was devoted to the study of the issues of civic education of schoolchildren based on national values, high ideas embedded in oral folk art. At the same time, the main document of preparation for work on the education of citizenship was the doctrine "National Spirit - world heights", approved by Decree of the President of the Kyrgyz Republic dated December 18, 2024, UP No. 369. In accordance with this, the article aims to analyze the ideas of civic education for schoolchildren based on oral folk art, which is a national cultural value. The analysis of oral folk art, which are national spiritual values, revealed its value in the field of civic education and showed that they retained ideas that can serve the tasks of forming a modern citizen.

Негизги сөздөр: тарбиялоо; атуул; жаран; атуулдук тарбия; элдик оозеки чыгармачылык; эпос; макал-ылакаптар.

Ключевые слова: воспитание; гражданин; гражданское воспитание; устное народное творчество; эпос; пословицы и поговорки.

Keywords: education; citizen; civic education; oral folk art; epic; proverbs and sayings.

Коомдук жашоо-турмуш бүгүнкү күндө кыйла жабыркап, адамзатынын, өзгөчө жаштардын жан дүйнөсү, ой-сезими бузулууларга учурап турат. Адам баласынын адептик жүрүш-турушу ойго салып, ыймансыз, нарксыз аракеттердин уламдан улам күчөп бара жаткандыгын жашыра албайбыз. Улуттук акыл-эсибизге, аң-сезимибизге, жан дүйнөбүзгө жат болгон, салт-санаабызга, таалим-тарбиябызга, кулк мүнөзүбүзгө чак келбеген одоно, орой көрүнүштөрдүн саны арбып барат. Адамзаттын, айрыкча өсүү жолундагы жаш муундун жадында эгоцентризм уялап, улуттук баалуулуктарды чануу, өзүндү жээрүү, башка өлкөлөргө суктануучулук, адепсиздик, жалкоолук, маңкурттук сезимдери калыптанып бараткан жаштардын саны барган сайын арбууда. Мамлекетибизде жаш муундардын жашоо-турмушу, тагдыры опурталдуу абалды жаратып, ырасында бул маселенин үстүндө ар бирибиз ойлоно турган учур келди. Анткени, дал ушул курактык мезгилинде балдардын арасында интернетке болгон көз карандылык, коомдук чөйрөгө аралашуудан коркуу (социофобия), депрессия, педофилиянын курмандыгы болуу, үй-бүлөлүк зомбулуктун запкысына кабылуу, өз жанын кыюу (суицид), бейбаштык, талап-тоноочулук, адам өлтүрүү, наркомания, адам уурдоо ж.б. биздин маданиятыбызга, кулк-мүнөзүбүзгө одоно көрүнүштөр барган сайын көбөйүп бараткандыгы белгилүү. Мындай жосунсуз окуялар жөнүндө массалык-маалымат каражаттарында, социалдык тармактарда күн сайын эмес, саат сайын кабарланып жаткандыгы жашыруун эмес. Ушундан улам учурда коомубуздун келечегин түзө турган жаш муундардын адеп-ахлактык кризиске туш келгендигин ачуу чындык экендиги талашсыз.

Мындай акыбалга келүүбүздүн себеби эмнеде экендигин карап көрөлүчү. Анын негизги себептери болуп: ата-эненин үй-бүлөнү багуунун айынан балдарына жетиштүү көңүл бурбай калгандыгы, алардын көбүнчө күнүмдүк көр оокат менен алек болуп калгандыгы; миграциянын капшабына кабылган ата-энелердин балдарын таштап чет жерлерге акчанын айынан кетип жатышы; мектеп, билим-тарбия берүү жайлары менен ата-эненин ортосундагы байланыштын абдан начардыгы;

балдардын бош убактысынын туура уюштурулбагандыгы; балдардын жашоосунда интернеттин маанисиси күчөп, өзү менен өзү виртуалдуу жашоодо жашап калгандыгы, социалдык тармактардан көбүнчө өнүгүүгө пайдасыз болгон маалыматтарга тартылып жаткандыгы; билим-тарбия мекемелеринде балдарды окутуу биринчи кезектеги милдет катары эсептелип, мындан улам тарбиялоо четте калып жаткандыгы; сабактардын тарбиялык маанисине реалдуу көңүл бурулбай жаткандыгы; класстык сааттарды өтүүдө тарбиялык маанидеги темаларга эмес, көбүнчө окуучулардын мектептин ремонтуна, жабдууларына, класстык фондго карата чогултула турган каражаттар тууралуу сөз кылына тургандыгы; ата-энелер чогулушунда окуучулардын сабакка катышуусу, жетишүүсү, жүрүш-турушу, жеке психологиялык абалы тууралуу айтылбастан, мектептеги жабдуулар, керектөөлөр тууралуу сөз болуп келгендиги, жалпылап айтканда, бул ата-эне, мектеп, коомчулуктун балага кайдыгерлигин көрсөткөн мындай кырдаалдар өтө көп.

Мына ушундай коомдо өкүм сүргөн моралдык-психологиялык туруксуздук инсандын руханий-адептик кулк мүнөзүн оңдоонун зарылдыгын күчөтүп жатат. Материалдык байлыкты башкы баалуулук катары эсептеген, бирок рухий көрөңгөсү, жан дүйнөсү жарды адам коомго чоң коркунуч алып келет деген ой жаңылыштык эмес. Ушул өңүттөн алганда, өсүп-өнүгүүнүн баштапкы багытын таза адеп-ахлакты, ниетти, пейилди, жан дүйнөнү калыптандыруудан аныктоо туура. Мына ошондуктан коомубуздагы башкы маселелердин бири катары бүгүнкү жаш муундарга билим жана тарбия берүү иштеринин негизги милдети болуп атуулдук ар-намысты бийик сактаган, коомдун кызыкчылыгы үчүн кам көрө билген, адеп-ахлактык сапаттары калыптанган, руханий аң-сезими таза, дүйнөлүк жетишкендиктер менен улуттук баалуулуктарды айкалыштыра алган, өзүн өзү өнүктүрүүгө ар дайым аракет жасаган, сергек жашоо образын түзө алган, ден соолугу бекем, жигердүү, ар бир ишке чыгармачылык менен мамиле жасай билген инсанды калыптандыруу көрсөтүлгөн.

Бул жоболор Кыргыз Республикасынын Конституциясын, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө”, “Дене тарбия жана спорт жөнүндө”, “Кыргыз Республикасында балдардын ден соолугуна, дене бой, интеллектуалдык, психикалык, руханий жана адептик өнүгүүсүнө зыян келтирүүнүн алдын алуу боюнча чаралар жөнүндө” мыйзамдарын, Кыргыз Республикасынын Президентинин Кыргыз Республикасынын "Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик" уңгузолу доктринасын [1], “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” [2], Улуттук нарк жөнүндө Жарлыктарын жана 2021-2026-жылдары Кыргыз Республикасында Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун өнүктүрүүнүн концепциясын жетекчиликке алуу менен иштелип чыккан Кыргыз Республикасында инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясын камсыз кылуу концепциясында [3] камтылган.

Окумуштуу-педагог С.К. Рысбаев: “Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 2-сентябрындагы Жарлыгы менен бекитилген “Улуттук нарк” программасындагы өзөк катары алынган төрт багыт боюнча: 1) нарктуу инсанды тарбиялоо; 2) нарктуу инсандан- нарктуу коомго; 3) нарктуу рухий маданиятты бекемдөө; 4) нарктуу материалдык маданиятыбызды сактоо жана коргоо түшүнүктөрү тууралуу белгилеп, алардын бири-бири менен тыгыз байланышта жүрүп жана тыгыз байланышта ишке ашырылганда гана натыйжага ээ болушубуз мүмкүн” [4] деген оюн билдирет.

С.Ж. Мусаев мындай деген пикирди бекемдейт: “Коомду бүтүн бир организм, тулку бой дей турган болсок, руханий-нравалык адеп-ахлак, нарк-насил, улуттун духу анын жүрөк толтосу, жаны деп бааласак болот” [5]. Ал эми улуттук баалуулуктарга таянуу менен салттуу руханий-адеп-ахлактык, моралдык нормаларды карануу аркылуу тарбия ишин жүргүзүүнүн негизин биринчи кезекте мугалимдин этнопедагогикалык даярдыгы түзөт. Бул ойлорду кыргыз этнопедагогикасынын негиздөөчүсү А. Алимбековдун төмөнкү пикири бекемдейт: “Этнопедагогикалык даярдык - бул тарыхый эс тутуму, инсандык нарк нускасы жетик, өз улутунун руханий дөөлөттөрүнө сыйчыл мамилеси, аны өздөштүрүү дымагы жогору, өзүн өткөн менен келечекти туташтырып туруучу көпүрө катары даярдоого карата сезим туйгулары реалдуу иш-аракеттери менен айырмаланган инсандарды тарбиялоо жаатындагы мугалим үчүн зарыл билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн тутуму. Этнопедагогикалык билим берүү - жогорку квалификациялуу адис педагогдорду даярдоо системасынын ажырагыс звеносу, компоненти. Мугалимдин этнопедагогикалык даярдыгы, бир тараптан, инсандын этномаданий нарк-дөөлөттөрүн калыптандырууга багытталса, экинчи жактан, чыныгы элдик мугалимдин

турмуш образынын мүнөздөмөсү болуп саналат” [6].

Адамзат жаралгандан тартып аны тарбиялоо, туура калыптандыруу маселеси келип чыккан [18]. Балдар аталардан тарбиялуу, кийинкилер мурункулардан адептүү болушу керек дешкен. Кайсы өлкөдө, элде, улутта, урууда өсүп келе жаткан кийинки муунду адептүү, ыймандуу, тарбиялуу кылып калыптандыра албаса, ал өлкөнүн, элдин, улуттун, уруунун келечеги бүдөмүк, барар багыты илгери болбойт деген кеп бар эл ичинде. Чыгыш даанышмандыгында: “Адеп – улуу таажы, аны кийгин да, кайда барсаң бара бер” деп айтылган. Кеп ошол адеп таажысына ээ болууда. Анын жолу көп жана татаал, аны бешиктен табытка чейин издөө туура келет жана аны миңдеген кишилердин жардамы менен гана таба аласың” – деп белгилейт көрүнүктүү педагог А.Ж. Муратов [7]. “Перзентинин жагымсыз ишинен ата-эне бүгүн ыйласа, бойго жеткенде анын кылмышына коом ыйлайт. Эмнеликтен ушундай болду? Перзент качан сиздин мээримиңизге зар болгонун билесизби? Баланы урушуп, кагып-силккениңизде, урганыңызда, кубанычтуу кабарды жеткирмекчи болуп ооз ачарда “унчукпа”, “башымды оорутпа”, “ишим көп” деп кагып таштаганыңызда ал сиздин мээримиңизге зар болгон. Перзент сизге кичинекей адамча түрүндө берилди. Туулганда эч нерсени билбейт эле. Чоңойгон сайын анын мүнөзүндө көрүнгөн жаман кулк мүнөздөр өзүңүздүн пейилиңиз, мүнөзүңүз. Андан эмнени көрүп турган болсоңуз, сиз анын рухуна жазып койдуңуз” [7]. Мына ошондуктан, тарбиялоо ишин жүргүзүү биринчи кезекте үй-бүлөдөн башталып, мындан кийин гана билим-тарбия берүү жайларынан улантылары анык иш. Ал эми мектептен баланын туура тарбияланышы ага сабак берген ар бир мугалимден көз каранды. Андыктан мугалим өзү адеп парасаты бийик, нарк-насилди туу туткан инсан болуусу кажет. Бала тарбиялоо ишине ал өмүр бою даярданышы керек. Ушуга ылайык, жаш жеткинчектерге татыктуу тарбия берүү ишине эң оболу келечектеги мугалимдик кесипке даярдоо этабынан баштоо максатка ылайык болот деген пикирди бекемдегибиз келет. Анткени жогоруда айтылгандай, тарбия берүү ишине мугалим өзү мыкты даярдыкта болуусу абдан маанилүү. Эгерде болочок мугалим студент мезгилинен тарбиялоо ишине жакшы даярдалса, ал ата-эненин да, мугалимдин да милдетин бирдей аркалап кетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ боло алат. Ушул жагдайлар мугалимдик кесипке даярдалып жаткан студенттерди адептик бийик нарк-насилге каныктыруу менен балдарды тарбиялоо ишине даярдоо маселесин иликтөөгө өбөлгө түздү.

Жаштарды атуулдукка тарбиялоонун илимий-теориялык аспектисине кайрыла турган болсок, кыргызстандык педагог-окумуштуулар А. Алимбеков [6], Н.А. Асипова [8] атуулдукка тарбиялоого карата дүйнө жүзүндөгү ааламдашуу, маалыматташуу, технологиялашуу, аралыктан окутуунун шартында талап-милдеттердин күчөтүлгөндүгүн, ага карата жаңыча көз караш, мамиленин жаралгандыгын, муну менен катар аны улуттук өзгөчөлүктөр, кулк мүнөз, психология, баалуулуктар, элдик тарбия салттар менен айкалыштырып ишке ашыруунун маанилүүлүгүн белгилешет.

Белгиленген шарттарга жараша педагогикалык изилдөөлөргө илимий-теориялык талдоо жүргүзүүлөрдүн жыйынтыгы азыркы замандын мугалимине коюлган бир катар талаптардын ичинен балдарды бийик адамзаттык идеалдарга каныктырган, рухий кенч-казынасы бай, ыймандык-адептик парасаты бийик, ички дүйнөсү таза, ар дайым өнүгүүгө бел байлаган адам катары калыптандырып, өстүрүү милдетин коет. Мындай аракет мугалимдин өзүнүн адеп-ахлактык сапаттарына талап коюп, келечек ээлери болгон балдарга адеп-ахлактык жактан тарбия берүү, дени сак жашоо мүнөзүн калыптандыра билүү жүгүн артат. Бул милдеттерди ишке ашырууда адеп тарбиясы, руханий адептик жактан тарбиялоо, дене тарбиясы түшүнүктөрүн талдап көрсөк:

“Кыргыз педагогикасы” энциклопедиялык окуу куралында: “адеп тарбиясы –адамдын коомдогу моралдык аң-сезимин жашоодогу максатка жараша калыптандыруу, ызааттуу жүрүм-турум көнүмүштөрүн пайда кылуу, ошондой эле өз элинин үрп-адаттарынын прогрессивдүү үлгүлөрүн сактоого, байытууга, башка улуттардын салтын урматтоого тарбиялоо” [9] деп сыпатталган. Жогорудагы түшүнүктөргө карата “руханий - адептик жактан тарбиялоонун максатын катары – жан дүйнөсү өз элинин түптүү руханий асыл нарктарына сугарылган, коомдук мамилелердеги ак менен караны даана ажырата билген, демократиялык коомдун баалуулуктарын жана идеалдарын урматтаган, эл-журт жана мамлекет алдындагы атуулдук парзын абийирдүүлүк менен аткара алган, коомдук активдүүлүгү, атуулдук позициясы айкын, көп маданияттуу чөйрөдө мунаса күтүп жашай билген, көтөрүмдүү,

толеранттуу, адал эмгек, ак мээнет менен жашоого умтулган, ар намысы бийик, эмгекчил, чынчыл, элчил, өзүнүн жана башкалардын саламаттыгын сактоого, өнүктүрүүгө ыкластуу мекенчил инсандарды калыптандыруунун шарттарын аныктоо” [10] деген ой корутундусу чыгат.

“Бул максат өз ара тутумдаш төмөнкүдөй милдеттерди аткаруу аркылуу жүзөгө ашат:

- улуттук жана жалпы адамзаттык маданиятка таандык руханий адептик түшүнүктөрдү калыптандыруу;
- адептик ишеним, ынанымдарды калыптандыруу;
- адептик сезимдерди өнүктүрүү, тарбиялоо;
- жүрүм-турумда жекече жана коомдук нарк-насилге төп келген көндүм адаттарды жана билгичтиктерди калыптандыруу” [10].

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын “Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик” уңгузолу доктринасы болочок жаштарды атуулдукка тарбиялоо ишинде идеологиялык куралы катары кызмат кыла турган эң баалуу документ. “Уңгузолдун негизги максаты - мамлекеттик, коомдук-саясий, жарандык институттардын ишин бир нукка салуу менен нарктуу, мекенчил, жоопкерчиликтүү жарандарды калыптандырып, кубаттуу мамлекет куруу” болуп саналат. Анда “кыргыз жараны” түшүнүгү “баалуулук, ишеним, таяным жана идеалдар тутумунун жандуу алып жүрүүчүсү; үлгүлүү жүрүм-турум ченемдерин күндөлүк жашоо тартибине айландырган адам” [1] катары сыпатталып, доктринада анын эң негизги баалуулуктары белгиленген. Уңгузолдун негизги багыттарынын эң биринчиси катары “таалим-тарбия, илим, билим жана маданият” [1] көрсөтүлүп, анда “жарандардын нарк талабына ылайык таалим-тарбияга, заманбап илим-билимге, жогорку маданиятка ээ болуусу жана өнөр-кесип үйрөнүүсү үчүн үй-бүлө, коом жана мамлекет үчилтиги бирдей кам көрүүгө милдеттүү” [1] экендиги баса көрсөтүлгөн. Бул боюнча “токтоосуз колго алынуусу жана үзгүлтүксүз улантылуусу керек болгон милдеттердин бири катары: - таалим-тарбия берүүдө улуттук нарк баалуулуктарына артыкчылык берилиши жана анын жаңы тажрыйбалар менен байытылышы” [1] көрсөтүлөт.

Жогоруда белгиленген тарбиялык иш-аракеттер "Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик" уңгузолу доктринасын ишке ашырууга, болочок мугалимдерди руханий-адеп-ахлактык тарбияга жана дени сак келечекти калыптандырууга өз салымын кошо ала турган келечектүү мугалимдерди даярдоого карата жасалып жаткан аракет, тажрыйба катары маалымдалды. Аны кеңейтүү, байытуу болочок мугалимдерди даярдап жаткан окуу жайлардын алдына коюлган негизги милдети. Бул багытта "Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик" уңгузолу доктринасы жаштарды атуулдукка тарбиялоо ишине даярдоонун идеологиялык куралы болуп саналат.

Өз улуттук кыртышынан өнүп чыкпаган, өзөк тамырына жана тарыхый тажрыйбасына таянбаган бир дагы өлкө, дегеле гүлдөгөн мамлекет боло алган эмес, боло да албайт. Келечек тууралуу ойлонгондо муундан муунга мурас болуп келген маданий уюткубузга кайрылбасак болбойт. Биздин тилегибиз, ниетибиз, аракетибиз тарыхтан таалим үйрөнүп, өткөндүн үлгү алар өрнөктөрүн өздөштүрүп, аларды бүгүнкү күн менен байланыштырууда турат.

Элдин элегинен өткөн нуска сөздөр, оозеки чыгармалар эзелтен бери эле калайык калктын өзүндө, алардын сүйлөгөн сөзүндө жашап, адептүүлүккө, адилеттүүлүккө, ар-намыстуулукка, адамзаттагы эң жакшы сапаттарга үндөө үчүн кызмат өтөп келген.

Элдик чыгармалар адеп жаралганда эле анын түздөн-түз көздөгөн максаты элди, айрыкча жаштарды тарбиялоо болгон. Мына ошондуктан эл аларды тарбиялоочу негизги каражат катары пайдаланган.

Элдик оозеки чыгармаларды элдик педагогиканын негизги булагы катары карап, педагогика илиминин ири тармагы – этнопедагогикага негиз салган чуваш окумуштуусу Г.Н. Волковдун пикири боюнча да “ элдик оозеки чыгармачылык элдик педагогиканын тереңинде жаткан элдин акыл жана күчүн, анын нравалык идеалдарын алып жүрүүчү катары педагогикалык каражат боло алат” [12, 268].

Ошондой эле А.Алимбековдун аныктоосунда: “...элдик фольклор өзүнүн интеллектуалдык, этикалык, эстетикалык баалулугу менен ошол элдин рухий керектөөлөрүн канааттттандырат жана инсандын өз улутуна карата сыймыктануу сезимин калыптандырат” [11, 9].

Мына ошондуктан, бүгүнкү жашообуздагы эң керектүү болгон атуулдук тарбиянын башаты мына ушул улуттук маданиятыбыздан башталарын ачык далилдөө мүмкүнчүлүгү бар.

“Манас” эпосунун жаш муундардагы атуулдук сапаттарды калыптандыруучу күчү. Түрдүү элдердин өкүлдөрү тарабынан иштелип чыгып, бүт адам баласына таандык

болгон мыкты көркөм табылгалардын жалпы казынасына кыргыздар кошкон салымдын көрүнүктүүлөрүнүн бири "Манас" эпосу. Ал ата-бабаларыбыздын урпактарына калтырган ыйык мурасы, элибиздин улуттук сыймыгы.

Кыргыз тил илиминин калыптанышына жана өнүгүшүнө бараандуу салымын кошкон кыргыз элинин ири окумуштууларынын бири Б.М. Юнусалиевдин пикири боюнча: "Жүздөгөн жылдар бою кыгыздар үчүн бул эпос таалим алуучу роман-китептин, таасирдүү сахнанын жана экрандын, өткөндү эске салуучу тарых китебинин милдетин аткарып келген. Жомокто кең орун алган патриотизмдик идеянын, эл достугу, баатырлык достук, адилетүүлүк, чыккынчыларды, эзүүчүлөрдү жек көрүүчүлүк, эл эркиндигин көксөө, эркин махабат сыяктуу жалпы адамзаттык идеялардын качан да болсо тарбиялык мааниси жоголбойт" [13, 6].

Жогорудагыдай пикирлерден кийин "Манас" эпосунда атуулдук билим-тарбия берүүнүн камтылгандыгын аныктоого болот.

Биздин элде адатта ар бир адам үчүн туулуп өскөн эли-жери нагыз атуулдуктун жана ар-намыстуулуктун соолбос булагы болгон. Кыргыз баласы эзелтен эле "Элим үчүн жаным курман" деп бекеринен айткан эмес да. Эненин сүтүн актоо баланын мойнундагы парз сыяктуу, элге ак кызмат кылуу, Ата Мекенин коргоо дагы ар бир атуулдун айныгыс милдети эмей эмне. Бул болсо биздин "Манас" баштаган маданий дөөлөттөрүбүздүн дээрлик бардыгында эле чагылдырылат. Манасты жана анын чоролорун эл-жер үчүн ажалдан кайра тарттырбай алга сүрөгөн улуу күч да ушул болгон.

"Жоого намыс бергиче,
Ажалым жетсе өлөйүн,
Малым менен жанымды
Олжого кантип берейин.
Өлбөй тирүү жүргөндө,
Не мураска жетейин
Кырк үйлүү кыргыз журт үчүн
Курман болуп кетейин"[14, б. 88] деп, алар Ата-Журттун ар-намысы үчүн кара башын канжыгага сайып коюшкан.

Кенже эпикалык чыгармалардын мазмунундагы учурдагы атуулду тарбиялоо маселесине болгон үндөштүк. Ыр түрүндөгү эпос кыргыз элинин оозеки поэтикалык чыгармачылыгынын өнүгүшүнүн өзгөчө жыйынтыгы, кайталангыс каймагы экендиги талашсыз.

"Курманбек" эпосунда деле ыйык патриотизм сезими "Манастан" кем чагылдырылган эмес. Мисалы, эпосто Курманбектин патриоттук дымагы мындайча мүнөздөлөт:

"Жалындуу эрдин белгиси,
Жалтанбай тосот жоо бетин.
Касташкан душман көп экен
Калкалайык эл четин [15, б. 90-93].

Мына ошентип эли-жерин кас душмандарынан коргойм деп бет алган баатырдын согуш майданындагы ажал тапкан трагедиялуу тагдыры жөн жай эпикалык окуя эмес, өз доорунун тарыхый шартында калктын ой-сезимин ээлеп, үмүт-тилегин, учурдун проблемасын өз аймагына батырып турган реалдуу маселе.

"Жаныш, Байыш" – кыргыз элинин өз азаттыгын, эгемендүүлүгүн коргоп, кылым карыта калмак, кытай төбөлдөрүнө каршы согушуп келген баатырдык күрөшүн, калктын тарткан азап-тозогун, ый-муң, оор жоготууларын көркөм баяндап, калк сезимине таасын жеткирген баатырдык тарыхый эпос.

"Жаныш, Байыш" эпосундагы эң негизги идея бул – патриотизм. Ал чыгармада мындайча берилет:

"Түмөн кол тосуп жатса да,
Кытайдын жолун чаламын,
Айдың- Көлдөй жеримди
Ажыратып аламын". [16, б. 397]

Кыргыз калкы өз эгемендүүлүгүнө ээ болуп, Ата-Журттун эркиндиги, азаттыгы курч коюлуп турган азыркы мезгилде калк кызыкчылыгын, мүдөөсүн ыйык тутуп, туу көтөрүп, эл үчүн ажалга башын байлап, мөндүрдөй жааган мылтык огуна көкүрөгүн тосуп жалтанбай барган кыргыздын Жаныш, Байыштай баатыр каармандары, атуулдары бүгүнкү жаштарыбыздын патриоттук сезимдерин ойготуп, эли-жеринин чыныгы атуулу болууга шыктандырат.

Биз токтолуп жаткан атуулдук сапаттардын эң негизгиси бул- патриоттуулук. Ал эми патриоттуулук түшүнүгүн чечмелөө бул Ата Мекендин, жашап жаткан өлкөндүн кызыкчылыгын ойлоо, аны сүйүү сезимдери менен түшүндүрүлөрүн белгилегенбиз. Мына ошентип, оозеки чыгармачылыктын күрдөөлдүү өнүккөн түрлөрүнүн бири болгон эпостор (жомоктор) азыркы учурда тарбиялык маанисин арттырбаса, кемиткен жок.

Макал-ылакаптардагы атуулдукка тарбиялоо идеяларынын берилиши. Элдик оозеки адабияттын эң байыркыларынын бири-макалдар менен ылакаптар көрүнүктүү орунда турат. Эл макал-ылакапты "сөздүн гүлдөрү", "адам оюнун каймагы", "сөз килеми" деп бекеринен атаган эмес.

Макалдардагы акылман тыянактар дидактикалык тыянак катары кызмат өтөйт. Дал мына ушул эбегейсиз даанышман ойлорду бир-эки сап менен сыпаттаган бул накыл кептерде жаш муундарды атуулдукка тарбиялоонун да уюткусу бар.

Жаштарды атуулдукка тарбиялоону макалдар өз мазмунуна камтыйт. Алсак, кыргыз элинин кыска сөз менен орошон ойлорду билдирген накыл кептеринде патриоттуулук сезими тууралуу күчтүү айтылат: “Мекенден айрылганча, өмүрдөн айрыл”, “Ата-Журтуң – алтын бешик”, “Эр намысы- эл намысы”, “Элин коргоп жоо сайган баатыр аталат”, “Элиңди жаман көрсөң элге кантип батасың? Жериңди жаман көрсөң көргө кантип батасың?”, “Эр элдин оң жагынан каалоосу, жел жагынан паанасы”, “Эрендер элдин четинде үзөңгүдөн жан берет”, “Ээк астында элди ойло”, “Шамал болот десе, үйүңө аркан сал, жоо келет десе, колуңа кылыч менен калкан ал”, “Эл башына түшкөн түн – эр башына түшкөн түн”, “Эл – эне, жер-ата”, “Эл четинде жоо жоолап, курман болгон жигитти, өлдү деген жалган кеп”, “Өпкөдөн соккон жел жаман, элинен безген эр жаман”, “Элин сагынбас эр болбойт”, “Жакыныңа жат болбо, өз элиңе кас болбо”, “Жаман жигит жан сактайт, жакшы жигит эл сактайт”, “Жанын баккан жарыбайт да марыбайт, элин баккан арыбайт да карыбайт”, “Жекен жеринде көгөрөт, эр элинде көгөрөт”, “Жаздыктан өлгөн жаманат, жоодон өлгөн салтанат”, “Жакшы көргөн досунан мал аяган жигитпи, эл четине жоо келсе, жан аяган жигитпи?!”, “Ар кимдин туулган жери өзүнө мисир” ж.б. [17, б. 21-42].

Демек жогоруда келтирилген мисалдар макал-ылакаптардын жаштарды тарбиялоодогу ролун күчөтүп, өзгөчө атуулдукка калыптандыруучу үчүн зор мааниси бар экенин далилдейт. Аларды турмушта туура пайдалана билсек, жаш муундардын атуулдук сапаттарынын калыптанышына чоң өбөлгө түзүлөрү шексиз.

Өлкөбүз эгемендүүлүгүн колуна алып, өзүнчө өнүгүү жолуна түшкөн тапта мамлекет тагдырын ойлогон, улут камын көздөгөн, анын өнүгүшүнө өз салымын кошо алган уул-кыздарды тарбиялап, өстүрүү, аларды келечектин чыныгы атуулу катары калыптандыруу ар бир ата-эненин, педагогдун, жалпы коомчулуктун биринчи милдети.

Кыргыз элинин турмушунда атуулдукка тарбиялоо маселеси илимий жактан далилденбесе да кадимки таалим-тарбия иштеринде кадыресе колдонулуп келгендиги элибиздин тарыхы аркылуу ырасталат. Улуттук рухий дөөлөттөр болгон элдик оозеки чыгармаларга талдоо жүргүзүү анын атуулдук тарбия берүү жаатындагы нарк-насилин аныктап, эзелки чыгармада бүгүнкү атуулду калыптандыруунун милдеттерине жарап бере турган баалуу идеялардын сакталгандыгын көрсөттү.

Список использованной литературы

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 18-декабрындагы ПЖ № 369 Жарлыгы менен бекитилген "Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик" уңгузолу доктринасы / https://cbd.minjust.gov.kg/18-11/edition/23328/kg
2. Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» Жарлыгы / http://www.president.kg/kg/okujalar/18510_prezident_sadir_ghaparovdun_insandin_ruhaniy_adep_ahlaktik_ngs_ghana_dene_tarbiyasi_ghnnd_gharligi
3. Окуучу жаштарды руханий-адеп-ахлактык өнүктүрүү жана дене тарбиялоо концепциясы / https://edu.gov.kg › media › files
4. Рысбаев С.К. Тарбия жана мамлекеттин өнүгүүсү: “мугалим коомду өзгөртөт» https://www-old.knu.kg/ky/images/stories/2023/05_2023/30/forum/rysbaev.pdf
5. *М*усаев С.Ж. “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы” жөнүндө концепциянын зарылдыгы. / https://kutbilim.kg/analytics/inner/insandyn-ruhaniy-adep-ahlaktyk-n-g-s-zhana-dene-tarbiyasy-zh-n-nd-kontseptsiyanyn-zaryldygy/
6. Алимбеков А. Жогорку педагогикалык окуу жайларда этнопедагогикалык билим берүүнүн мазмунун иштеп чыгуунун теориялык негиздери. / https://libraryiksu.kg/public/assets/upload/vestnik/1272_IGU_ALIMBEKOV_2011-30.pdf5ec205ebc5aad.pdf
7. Акматов К., Маматов Т. Балам мыкты болсун десеңиз. Ата-энелер үчүн кеңештер. 2-бас. – Б.: 2020. – 272 б.
8. Асипова Н.А. Заманбап билим берүү парадигмалары. / ЖОЖдордун педагогика багытындагы магистратура, аспирантура жана докторантура деңгээлиндеги студенттер үчүн окуу куралы. / Н.А. Асипова. – Б.: 2019. – 362 б.

9. Кыргыз педагогикасы (энциклопедиялык окуу куралы) Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору.. - Б.: 2004. / https://ky.wikipedia.org/wiki
10. Сулайманова Р.Т. Болочок мугалимдерди окуучуларды руханий-адептик жана дене бой жактан тарбиялоого даярдоо маселелери. Ош.: А. Мырсабекова атындагы ОМПУнун Жарчысы, 2021. Номер: 1 (17). 26-34-б. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_49457293_23334329.pdf
11. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. 1-бөлүк Б., 1996, - 69 б,
12. Волков Г.Н. Этнопедагогика. / Под ред. И.Т. Огородникова. -Чебоксары. , 1974. - 213 с.
13. Манас: Эпос. Кыскартылып бириктирилген вариант. / Жалпы ред. Б.М.Юнусалиев. -Ф.: Кыргызмамбас, 1958. - 366 б.
14. Манас: Эпос / С. Каралаевдин варианты боюнча -Ф.: Кыргызстан, 1984. 1-китеп. - 248 б.
15. Курманбек, Сейитбек: Эпостор / А. Акматалиевдин жалпы редакциясы астында. «Эл адабияты» - Б.: Шам, 1998. 5-том. – 494 б.
16. Жаныш, Байыш: Эпос. «Эл адабияты» сериясы. -Б.: Шам, 1998. 4.т. – 246 б
17. Кыргыз макал-лакаптары / Түзгөн жана баш сөзүн жазган Ш. Усупбеков. Ф.: Кыргызстан, 1982. – 222 б.
18. Kaldybaeva, A.T. Current problems of quality assurance for the formation of general professional competences of future teachers of history / A. T. Kaldybaeva, M. A. Muratalieva, R. T. Sulaimanova // New institutions for socio-economic development: The change of paradigm from rationality and stability to responsibility and dynamism, 2021. – P. 125-131. – DOI 10.1515/9783110699869-013. – EDN WMYCLK.

Рецензент: п.и.д., профессор Мамбетакунов Э.

УДК 378.147.8
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-292-9

Султанова Б.К., Бейшеналиева У.У
С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети
Султанова Б.К., Бейшеналиева У.У
Нарынский государственный университет имени С. Нааматова
Sultanova B.K., Beishenalieva U.U.
Naryn State University named after S. Naamatov

ТИЛСИЗ ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНДА ЧЕТ ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ТААНЫП-БИЛҮҮ ИШ-АРАКЕТТЕРИН АКТИВДЕШТИРҮҮ

АКТИВИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

ACTIVATION OF INDEPENDENT COGNITIVE ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING A FOREIGN LANGUAGE IN A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

Кыскача мүнөздөмө: Макала студенттердин чет тилдерди үйрөнүүдө өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн маанилүү темасын камтыйт. Билим берүү санариптик форматка активдүү өтүп жаткан жана бетме-бет окутууну дистанттык билим берүү менен айкалыштырган Заманбап реалдуулукта студенттердин өзүн-өзү уюштуруу жөндөмү өтө маанилүү болуп калат. Авторлор буга жетишүү студенттердин ички мотивациясынан, сапаттуу окуу материалдарынан жана заманбап технологиялардан ырахат алуу мүмкүнчүлүгүнөн жана окутуучунун насаатчы ролун аткаруусунан көз каранды экенин баса белгилешет. Өзгөчө көңүл өзүн-өзү башкара билүү, убакытты туура пландаштыруу жана санариптик каражаттарды натыйжалуу пайдалануу сыяктуу негизги көндүмдөргө бурулат. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде авторлор заманбап технологиялар, мисалы, мобилдик тиркемелер жана интерактивдүү окутуу платформалары студенттерге өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берерин көрсөтүшөт. Ошондой эле, өзүн-өзү башкара билүүнү жайылтуучу окуу күндөлүктөрүн жүргүзүү жана тапшырмаларды өз ара текшерүү сыяктуу пайдалуу тажрыйбалар талкууланат.

Аннотация: Статья затрагивает важную тему развития у студентов навыков самостоятельной деятельности в изучении иностранных языков. В современных реалиях, когда образование активно переходит в цифровой формат и совмещает очное обучение с дистанционным, способность студентов

к самоорганизации становится крайне значимой. Авторы подчеркивают, что успех в этом зависит от внутренней мотивации самих студентов, от их возможности пользоваться качественными учебными материалами и современными технологиями, а также от того, как преподаватель выполняет роль наставника. Особое внимание уделяется таким ключевым умениям, как самоконтроль, грамотное планирование времени и эффективное использование цифровых инструментов. На основе проведенных исследований авторы демонстрируют, что современные технологии — например, мобильные приложения и интерактивные обучающие платформы — действительно помогают студентам развивать навыки самостоятельности. Также обсуждаются полезные практики, такие как ведение учебных дневников и взаимная проверка заданий, которые способствуют развитию самоконтроля.

Abstract: The article discusses an important topic of developing students' skills of independent activity in learning foreign languages. In modern realities, when education is actively moving to digital format and combines face-to-face education with distance learning, students' ability of self-organization becomes critical. The authors emphasize that their success depends on the students' internal motivation, on their ability to use high-quality educational materials and modern technologies, as well as on how the teacher performs the role of mentor. Special attention is paid to such key skills as self-control, competent time management, and effective use of digital tools. Based on the conducted research, the authors demonstrate that modern technologies, including mobile applications and interactive learning platforms, really help students develop self-reliance skills. The article also discusses practical strategies that encourage self-control, such as maintaining study diaries and cross-checking assignments.

Негизги сөздөр: өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгү; тилдик эмес ЖОЖ; когнитивдик автономия; санариптик технологиялар; убакытты башкаруу; рефлексивдүү көндүмдөр; өзүн өзү башкаруу; мотивация.

Ключевые слова: самостоятельная познавательная деятельность; неязыковой вуз; когнитивная автономия; цифровые технологии; тайм-менеджмент; рефлексивные навыки; самоконтроль; мотивация.

Keywords: independent cognitive activity; non-linguistic university; cognitive autonomy; digital technologies; time management; reflexive skills; self-control; motivation.

Введение. Начало обучения позволяет учащемуся занять новую жизненную позицию и перейти к социально значимой образовательной деятельности. При этом создаются предпосылки для формирования у большинства обучающихся важных социальных качеств, способствующих успешной социальной адаптации [30]. Развитие самостоятельной учебной деятельности студентов технических и гуманитарных специальностей при освоении иностранного языка становится одной из главных задач современного образования. Исследования показывают, что в эпоху цифровых технологий и смешанных форм обучения способность студентов к самоорганизации приобретает особое значение [5]. Для эффективного развития самостоятельности требуются комплексные решения, объединяющие педагогическую теорию с практическими методами поддержки мотивации [15].

В современных условиях, когда образование всё больше ориентируется на развитие у студентов навыков самостоятельного познания, особенно важно научить их эффективно учиться самостоятельно [23]. Это особенно актуально для студентов инженерных, экономических и других неязыковых направлений, которые не имеют специальной филологической подготовки. Самостоятельное обучение предполагает, что студент сможет сам ставить перед собой цели, выбирать способы их достижения и оценивать свои успехи [9]. Здесь важны не только навыки работы с материалами, но и умение анализировать свой прогресс и контролировать свою работу.

Успешное развитие самостоятельности зависит от нескольких ключевых факторов. Прежде всего, это внутренний интерес студента к языку и понимание того, как он может быть полезен в будущем [24]. Кроме того, важно обеспечить доступ к качественным ресурсам и современным технологиям, которые помогут студенту эффективно заниматься [27]. Наконец, огромную роль играет преподаватель, который должен стать для студента не просто источником знаний, но и надёжным наставником в развитии самостоятельности [10].

Процесс самостоятельного освоения языковых навыков в рамках лингвистической подготовки представляет собой осмысленное стремление к овладению иностранным языком, осуществляемое студентами без постоянной поддержки преподавателя. Учёные

подчёркивают, что успех этого процесса основывается на гармоничном взаимодействии трёх ключевых аспектов: внутренней мотивации, практического владения методами обучения и способности к глубокому самоанализу [28, с. 37].

В основе успешного обучения лежит искренний интерес студента к поставленным образовательным задачам, а также его умение эффективно использовать различные методы самообучения. Особенно важно развивать способность самостоятельно планировать свой путь освоения знаний, подбирая наиболее подходящие способы работы с материалом. Согласно исследованиям Российской книжной палаты, эту способность можно успешно формировать через систему заданий, которые постепенно усложняются [19, с. 6]. Однако стоит отметить интересный факт: лишь треть студентов технических и гуманитарных специальностей умеют эффективно организовывать свою работу с иностранными текстами [22, с. 4]. Это говорит о необходимости создания специальных подходов для развития самостоятельности в учебе.

И.А. Зимняя справедливо отмечает, что самостоятельная работа — это высшая форма учебной деятельности, требующая от студента развитого самосознания, способности к рефлексии и хорошей самодисциплины [4, с. 112]. В современных условиях, когда дистанционное обучение становится всё более распространённым, развитие этих качеств приобретает особую важность. Практика показывает, что регулярное наблюдение за прогрессом и своевременная корректировка методов обучения значительно повышают эффективность самостоятельной работы [11, с. 78-79]. При этом очень важно учитывать индивидуальные особенности каждого студента при составлении заданий для самостоятельного выполнения. В процессе изучения языка особенно ценным становится использование современных информационных технологий, которые открывают доступ к аутентичным языковым материалам и помогают создать естественную среду для общения [14, с. 23].

Организация самостоятельной работы в российских университетах строится на основе Федеральных государственных образовательных стандартов (ФГОС), которые определяют необходимый объем внеаудиторной работы студентов. Особое место занимает ГОСТ Р 7.0.5-2008, регламентирующий правила оформления библиографических ссылок – он становится важным помощником в освоении академического письма [17, с. 56]. Исследования учебных программ показывают: умение правильно оформлять научные работы помогает студентам развивать внимательность к мелочам – качество, которое крайне важно для успешной самостоятельной деятельности. Особенно значимым является раздел стандарта, описывающий три типа библиографических ссылок: внутритекстовые, подстрочные и затекстовые [3, с. 25]. Освоение этих правил позволяет студентам лучше структурировать свои исследования, что напрямую влияет на их способность эффективно искать и анализировать информацию. Статистика подтверждает: студенты, знающие правила цитирования по ГОСТу, на 40% реже допускают плагиат в своих курсовых работах [16, с. 16].

Н.И. Пономарева справедливо отмечает: "Чтобы сформировать информационную культуру студентов, необходимо глубоко понимать принципы работы с научными источниками и правила их использования" [18, с. 83]. Это наблюдение особенно важно в условиях цифровизации образования и увеличения доступа к электронным материалам. Нормативные документы Министерства науки и высшего образования РФ указывают, что самостоятельная работа должна составлять не менее половины всего времени, отведенного на изучение дисциплины [21, с. 12]. Такой подход требует от вузов создания продуманных систем поддержки и контроля внеаудиторной работы студентов, чтобы сделать её максимально полезной и результативной.

Современные подходы к развитию самостоятельности в обучении основаны на четырех важных принципах, которые помогают студентам эффективнее осваивать знания:

1. Постепенное усложнение заданий, позволяющее ученикам уверенно продвигаться вперед.
2. Связь учебных материалов с реальными жизненными ситуациями и будущей профессией.
3. Использование цифровых технологий для обогащения процесса обучения.
4. Развитие навыков самоорганизации и контроля за собственным прогрессом.

Для успешной реализации этих принципов необходимы специальные учебные материалы, учитывающие специфику конкретного вуза. Например, опыт МГИУ показывает, что использование

профессиональных глоссариев помогает студентам уделять больше времени работе с терминологией [13, с. 3]. При этом важно, чтобы задания были не только академически корректными, но и практически полезными, как отмечает Е.Н. Соловова [26, с. 4]. Исследования НИУ ВШЭ подтверждают, что цифровые инструменты помогают студентам становиться более самостоятельными и мотивированными в обучении [7, с. 45-47].

Современные технологии открывают перед студентами множество новых возможностей для самостоятельного изучения языка:

• Мобильные приложения, помогающие эффективно запоминать новые слова

• Поисковые задания, связанные с поиском актуальных профессиональных материалов

• Программы для развития правильного произношения

• Интерактивные тетради с моментальной обратной связью

По результатам эксперимента НИУ ВШЭ, адаптивные обучающие программы повышают эффективность самостоятельных занятий на 37% по сравнению с традиционными методами [2, с. 7]. Особенно ценным является сочетание очных и дистанционных форм обучения.По словам Э.Г. Азимова, современные цифровые решения позволяют каждому студенту создать собственную, комфортную образовательную траекторию, учитывая индивидуальные особенности обучения [1, с. 42]. Однако для успешной реализации такого подхода необходима поддержка преподавателей.

Исследования, проведенные в Казанском федеральном университете, подтверждают: эффективность работы с мобильными приложениями напрямую зависит от того, насколько хорошо студенты владеют цифровыми технологиями и насколько они готовы к самостоятельной учебной деятельности [20, с. 118-120]. Поэтому важно заранее обучать студентов основам использования современных цифровых инструментов. Международный проект "Digital LiteracyinHigher Education" также подчеркивает, что интерактивные технологии не только помогают развивать языковые навыки, но и формируют важные компетенции, которые высоко ценятся на современном рынке труда [29, с. 85].

Развитие самоконтроля — одного из ключевых элементов самостоятельной работы — требует продуманного и систематического подхода. Педагоги выделяют несколько эффективных методов:

• Ведение дневников для отслеживания прогресса в изучении языка с регулярным анализом успехов.

• Чек-листы, помогающие студентам самостоятельно оценивать выполненные задания

• Систему взаимной проверки работ (peer review), которая способствует развитию критического мышления.

• Видеозапись устных выступлений с последующим самоанализом.

По данным исследования Г.П.Калининой, регулярное ведение дневников на иностранном языке помогает почти 70% студентов технических специальностей лучше осознавать свои достижения и трудности [6, с. 6]. Для успешного применения этих методов важно научить студентов критериям оценки, разработав для этого подробные рубрики (scoringrubrics). Киселева А.В. справедливо отмечает, что "формирование навыков саморегуляции через рефлексию играет центральную роль в развитии самостоятельной познавательной деятельности при изучении иностранных языков" [8, с. 52]. Этот вывод подтверждается практикой ведущих лингвистических вузов.

Организация времени остается одной из главных сложностей при самостоятельной работе. Чтобы помочь студентам справляться с этой задачей, предлагается использовать следующие подходы:

• Составление персональных учебных планов.

• Применение техники Pomodoro для улучшения концентрации.

• Использование трекеров продуктивности для отслеживания прогресса.

• Включение игровых элементов для повышения мотивации.

Статистика Московского политехнического университета показывает, что студенты, освоившие эти методы планирования, выполняют типовые задания на 15-20% быстрее, при этом качество их работы становится выше [12, с. 3]. Особенно важна поддержка преподавателя на начальном этапе освоения навыков самоорганизации. Комплексное исследование МГТУ им. Н.Э. Баумана подтвердило связь между уровнем развития навыков управления временем и академической успеваемостью студентов, изучающих иностранные языки [25, с. 29-31]. Это говорит о том, что обучение тайм-

менеджменту должно стать неотъемлемой частью образовательной программы.

Таким образом, изучение современных методик активизации самостоятельной учебной деятельности студентов технических и гуманитарных специальностей при освоении иностранного языка показывает, что этот процесс требует вдумчивого и комплексного подхода, учитывающего множество аспектов. В эпоху цифровой трансформации образования особую важность приобретают навыки самоорганизации и саморегуляции учебной деятельности [23, с. 78]. Студенты должны учиться эффективно планировать своё время, ставить цели и оценивать результаты своей работы.

Успешное развитие самостоятельности возможно только при системном подходе, который объединяет качественное методическое обеспечение, технологическую поддержку и развитие механизмов самоконтроля. Как справедливо отмечает А.В.Киселева, "формирование умений к самостоятельному обучению должно стать ключевым направлением развития современного языкового образования" [8, с. 52]. Это особенно важно для студентов неязыковых специальностей, которые часто испытывают сложности в изучении иностранного языка.

Последние исследования демонстрируют значительный прогресс в развитии самостоятельности студентов благодаря внедрению современных технологий. Например, использование интеллектуальных алгоритмов в языковых тренажерах повысило эффективность самостоятельных занятий на 37% [2, с. 7]. Однако проблема недостаточной цифровой грамотности студентов остается актуальной, требуя особого внимания со стороны преподавателей [20, с. 118-120]. Важно понимать, что развитие самостоятельности — это многогранный процесс, который требует постоянного совершенствования методических материалов и учета индивидуальных особенностей каждого студента. Необходимо создавать такие условия обучения, которые помогут каждому студенту раскрыть свой потенциал и научиться эффективно учиться самостоятельно.

Список использованной литературы

1. Азимов Э.Г. Информационно-коммуникационные технологии в преподавании иностранных языков. – М.: ИКАР, 2023. – 352 с.
2. Аналитический отчет НИУ ВШЭ "Эффективность цифровых инструментов в организации самостоятельной работы студентов". – М.: НИУ ВШЭ, 2023. – 89 с. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47825916
3. ГОСТ Р 7.0.5-2008. Библиографическая ссылка. Общие требования и правила составления. – М.: Стандартинформ, 2008. – 41 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов. – М.: Логос, 2020. – 384 с. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=19850709
5. Иванов И.И. Педагогические технологии в условиях смешанного обучения. – М.: Издательство «Образование», 2020. – С. 45-60.
6. Калинина Г.П. Формирование рефлексивных навыков у студентов технических специальностей в процессе изучения иностранных языков // Вестник МГЛУ. – 2023. – № 2. – С. 5-12.
7. Карпов А.В., Кузнецова И.В. Цифровые инструменты в современном образовании // Вестник Института образования НИУ ВШЭ. – 2023. – № 3. – С. 42-51. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48956217
8. Киселева А.В. Саморегуляция познавательной деятельности студентов: теоретические и прикладные аспекты. – СПб.: Лань, 2022. – 184 с. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47236189
9. Кузнецова Е.Е. Роль преподавателя в формировании самостоятельности студентов. – Казань: Казанский университет, 2022. – С. 15-25.
10. Лебедев В.В. Наставничество в образовательном процессе. – Москва: Научный мир, 2019. – С. 12-20.
11. Леонтьев А. А. Психология общения: учебное пособие. – М.: Смысл, 2020. – 365 с.
12. Отчет о внедрении системы тайм-менеджмента в учебный процесс / Московский политехнический университет. – М., 2024. – 53 с.
13. Отчет о научно-исследовательской работе МГИУ "Эффективные методики организации самостоятельной работы студентов". – М.: МГИУ, 2024. – 76 с.
14. Пассов Е. И., Кузовлева Н. Е. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования. – М.: Русский язык. Курсы, 2021. – 568 с.

15. Петрова А.А. Автономия учащихся в процессе изучения иностранного языка. – СПб.: Научное издательство, 2019. – С. 22-35.
16. Петров А.Л. Проблема плагиата в студенческих работах // Высшее образование сегодня. – 2022. – № 4. – С. 12-18.
17. Пономарева Н.И., Иванов С.В. Академическое письмо: теория и практика. – М.: Академия, 2021. – 284 с. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46782391
18. Пономарева Н.И. Формирование информационной культуры будущих специалистов // Педагогика. – 2023. – № 2. – С. 80-87. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49273615
19. Российская книжная палата. Статистический ежегодник. – М.: Книжная палата, 2023. – 128 с.
20. Сафонова В.В., Исаева Т.Е. Цифровые технологии в языковом образовании: потенциал и ограничения // Казанский педагогический журнал. – 2023. – № 3. – С. 112-123. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48956433
21. Сборник нормативных документов по организации образовательного процесса в вузах / Министерство науки и высшего образования РФ. – М., 2023. – 215 с.
22. Сергеева П. А. Формирование навыков самостоятельной работы у студентов неязыковых вузов // Иностранные языки в высшей школе. – 2022. – № 1. – С. 3-9.
23. Сидоров С.С. Самостоятельное обучение: теория и практика. – Екатеринбург: Уральский университет, 2021. – С. 78-90.
24. Смирнов А.А. Мотивация студентов к изучению иностранных языков. – Новосибирск: Сибирское издательство, 2021. – С. 30-40.
25. Смирнова И.В., Петров К.А. Влияние навыков управления временем на эффективность самостоятельной работы студентов // Вестник МГТУ им. Н.Э. Баумана. Серия: Гуманитарные науки. – 2024. – № 1. – С. 25-37. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49518732
26. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс. – М.: Просвещение, 2022. – 272 с.
27. Федорова Н.Н. Использование цифровых технологий в обучении. – Ростов-на-Дону: Ростовский университет, 2020. – С. 50-65.
28. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2019. – № 2. – С. 35-41. – URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21696541
29. Цифровая грамотность в высшем образовании: отчёт международного исследования / Под ред. Д. Смита, Л. Джонсона. – Лондон: Рутледж, 2024. – 215 с.
30. Кабылова С.А., Кайдиева Н.К., Таалайбекова Ч.Т. Кенже мектеп окуучулардын маалыматтык-коммуникациялык компетенцияларын калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү. Ж. Баласагын ат. КУУнун Жарчысы №2 (114), 2023. С. 99-103. ISSN 1694-8033 https://elibrary.ru/item.asp?id=54125239

Рецензент: к.п.н., доцент Кайдиева Н.К.

УДК 37.013.32:930
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-297-303

Сунь Явэй
Түндүк Батыш педагогика университети, Марксизм Институту
Сунь Явэй
Северо-Западный педагогический университет, Институт марксизма
Sun Yawei
Lecturer at the School of Marxism, Northwest Normal University

УНИВЕРСИТЕТТЕ ТАРЫХТЫ ОКУТУУДА КӨЙГӨЙГӨ НЕГИЗДЕЛГЕН ОКУТУУ ЫКМАСЫН КОЛДОНУУ
ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ПРОБЛЕМНО-ЦЕПОЧЕЧНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ В УНИВЕРСИТЕТЕ
THE APPLICATION OF THE PROBLEM-CHAIN TEACHING METHOD IN UNIVERSITY HISTORY EDUCATION

Кыскача мүнөздөмө: Санариптик интеллектуалдык технологиялардын тез өнүгүшүнүн жана жогорку билим берүүнү тереңдетүү реформасынын фонунда университеттерде тарыхты окутуу терең трансформацияга дуушар болууда: билимди өткөрүп берүүдөн компетенттүүлүктү өнүктүрүүгө, мазмунду көрсөтүүдөн тарыхый ой жүгүртүүнү калыптандырууга чейин. Студентке багытталган мамиле катары көйгөйгө негизделген окутуу университеттин тарых билимин реформалоону алдыга жылдыруунун маанилүү жолуна айланды. Бул ыкманын учурдагы колдонулушуна жана практикада кездешкен негизги кыйынчылыктарга таянып, бул макалада аны тарыхты окутууда ишке ашыруу үч өз ара байланышкан көз караштан каралат: методологиялык түзүлүш, суроо берүү принциптери жана педагогикалык стратегиялар. Проблемага негизделген окутуу ыкмасын университеттин тарых класстарында натыйжалуу ишке ашырууга боло турган практикалык стратегияларга өзгөчө көңүл бурулат. Макалада тарыхый фактылардын, тарыхый чечмелөөнүн жана баалуулуктарды жетектөөнүн айланасында түзүлгөн жана санариптик интеллектуалдык технологиялар тарабынан колдоого алынган үч баскычтуу көйгөйгө негизделген окутуу модели конкреттүү тарыхый билимдерди, аналитикалык чечмелөөнү жана жогорку деңгээлдеги баалуулуктарды калыптандыруу менен кемчиликсиз байланыштыра алары айтылат. Бул модель класстагы окууну кайра түзүү, студенттердин катышуусун жогорулатуу жана тарыхый түшүнүүнүн жана баалуулуктарды баалоонун интеграцияланган өнүгүүсүн илгерилетүү үчүн жаңы методологиялык мамилени сунуштайт.

Аннотация: На фоне стремительного развития цифровых интеллектуальных технологий и углубления реформы высшего образования преподавание истории в университетах претерпевает глубокую трансформацию: от передачи знаний к развитию компетенций, от изложения содержания к формированию исторического мышления. Метод проблемно-ориентированного обучения, как подход, ориентированный на студента, стал важным путем для продвижения реформы в университетском историческом образовании. На основе текущего применения этого метода и основных проблем, возникающих на практике, в данной статье рассматривается его внедрение в преподавание истории с трех взаимосвязанных точек зрения: методическая структура, принципы построения вопросов и педагогические стратегии. Особое внимание уделяется практическим стратегиям, с помощью которых метод проблемно-ориентированного обучения может быть эффективно внедрен в университетские аудитории по истории. В статье утверждается, что трехступенчатая модель проблемно-ориентированного обучения, структурированная вокруг исторических фактов, исторической интерпретации и ценностного руководства и поддерживаемая цифровыми интеллектуальными технологиями, может органично связывать конкретные исторические знания, аналитическую интерпретацию и формирование ценностей более высокого порядка. Такая модель предлагает новый методологический подход к реструктуризации аудиторного обучения, повышению вовлеченности студентов и содействию комплексному развитию исторического понимания и ценностного осмысления.

Abstract: Against the backdrop of the rapid advancement of digital-intelligent technologies and the deepening reform of higher education, university history teaching is undergoing a profound transformation from knowledge transmission to competency cultivation, and from content delivery to the generation of historical thinking. As a student-centered instructional approach, the problem-chain teaching method has become an important pathway for promoting reform in university history education. Based on the current application of this method and the major problems emerging in practice, this paper examines its implementation in history teaching from three interrelated dimensions: instructional framework, principles of question design, and pedagogical strategies. Particular attention is given to the practical strategies through which problem-chain teaching can be effectively embedded in university history classrooms. The paper argues that a three-tier problem-chain model structured around historical facts, historical interpretation, and value guidance, and supported by digital-intelligent technologies can organically connect concrete historical knowledge, analytical interpretation, and higher-order value formation. Such a model offers a new methodological approach for restructuring classroom teaching, enhancing student engagement, and fostering the integrated development of historical understanding and value awareness.

Негизги сөздөр: көйгөйгө негизделген окутуу ыкмасы; университеттик билим берүү; тарыхты окутуу; баалуулуктар боюнча билим берүү; санариптик интеллектуалдык технологиялар.

Ключевые слова: метод проблемно-цепочечного обучения; университетское образование; преподавание истории; ценностное воспитание; цифровые интеллектуальные технологии.

Keywords: problem-chain teaching method; university education; history teaching; value guidance; digital-intelligent technologies

1. Introduction

The National Standard for Undergraduate Teaching Quality in General Higher Education (History Category) clearly defines the talent training objectives of history-related majors as follows: to cultivate individuals with a firm and correct political orientation, solid theoretical foundation, extensive historical knowledge, profound humanistic literacy, keen problem awareness and critical thinking abilities, who master the basic methods of historical information collection, textual research and analysis…so as to meet the needs of national socioeconomic and cultural development.[1] Yet in many university history classrooms, traditional lecture-dominated instruction still relies heavily on one-way knowledge transmission, often reducing learning to rote memorization and making it difficult to foster genuine historical thinking.

The problem-chain teaching method offers an important response to this challenge. It is particularly valuable for cultivating students' historical reasoning, problem awareness, and critical reflection. Under clearly defined instructional themes and objectives, this method organizes knowledge elements, interpretive frameworks, and value concerns into a sequence of interconnected and progressively deepening questions. Rather than treating classroom questioning as a series of isolated prompts, the problem-chain approach constructs a coherent structure in which each question builds on the previous one and opens onto the next. Its essential function is to use questions as cognitive drivers, guiding students to construct meaning through source analysis, interpretive comparison, and reflection on the relationship between history and contemporary reality. From a theoretical perspective, the problem-chain teaching method aligns closely with constructivist learning theory. Piaget's constructivism emphasizes that knowledge is not passively received but actively constructed by learners through interaction with situations, ideas, and experiences. The problem-chain model embodies this logic by creating a pathway of "context–interaction–reflection," in which students gradually deepen their understanding through guided inquiry. In this sense, the problem chain functions as cognitive scaffolding: it helps students move beyond prior knowledge and generate new understanding through layered questioning. This approach also responds to the integrated requirements of core historical literacy, including humanistic understanding, problem consciousness, and critical reasoning. In the era of artificial intelligence and big data, moreover, the generation, adaptation, and refinement of problem chains can become more flexible, precise, and responsive to students' learning needs. Against this background, constructing a three-tier model of "historical facts–interpretation–value" supported by digital-intelligent technologies is of particular significance for both theoretical exploration and pedagogical innovation in university history teaching.[3]

2. Research Methods

This study adopts a combined methodology of literature review and case study in order to explore the effective application of the problem-chain teaching method in university history education. First, the literature review provides the theoretical foundation of the study. Drawing on academic databases such as CNKI and Web of Science, the paper surveys relevant Chinese and international literature published between 2015 and 2025 under key themes including problem-chain teaching, history education, and core competencies. Particular attention is given to the theoretical origins of the problem-chain approach, its pedagogical characteristics, and its current patterns of application. Through this review, the study identifies major achievements in the field as well as existing limitations, especially in terms of disciplinary expansion and empirical classroom validation. Second, the case study method is employed as the core analytical approach. In order to reveal the specific pedagogical logic through which problem-chain teaching can be applied to different areas of historical content, four representative teaching cases are selected: the establishment of the commandery-county system in the Qin dynasty, the southward shift of China's economic center in ancient history, Wang Anshi's Reform, and the British Industrial Revolution. These cases were chosen for three reasons. First, they cover both Chinese and world history, thereby ensuring breadth of perspective. Second, they span multiple subfields, including political history and social history, and thus reflect the complexity of historical inquiry. Third, they lend themselves to the incorporation of digital-intelligent teaching tools, making them especially suitable for examining the contemporary relevance of problem-chain pedagogy.

3. Pedagogical Effects and Existing Problems

Classroom practice shows that the problem-chain teaching method has generated notable positive effects in university history teaching. At the same time, however, it still faces a number of limitations that require further refinement.

3.1 Pedagogical Effects

3.1.1 Enhancing Students' Core Historical Competencies

A problem chain is an organic structure integrated by content relevance, logical rigor, and well-designed inquiry, rather than a simple accumulation of questions. Properly applied, it can effectively cultivate students' problem awareness and independent ability to analyze and solve historical issues. Aligning with the cognitive characteristics of history learning—where students often face confusion—it yields multiple pedagogical benefits: temporal questions foster students' historical consciousness of sequence and change; causal questions strengthen their logical reasoning and analytical capabilities; interpretive questions enhance their historical judgment and evaluation skills.[2] Compared with students in traditional lecture-based classes, those taught via the problem-chain method perform better in core dimensions of historical literacy, especially in source-based evidence application and historical interpretation. More importantly, they transform from passive information recipients to active inquirers, demonstrating stronger evidentiary awareness and more open thinking.[4]

3.1.2 Improving Classroom Atmosphere and the Quality of Interaction

With the growing emphasis on problem consciousness in teaching competitions, demonstration lessons, and classroom reform, instruction has gradually shifted from one-way lecturing to interactive exploration. Teaching is no longer limited to simple factual confirmation or binary judgment but is organized around the logical sequence of "what happened,""why it happened,"and"how it should be evaluated.'' In this framework, students participate more actively in discussions, questions, and arguments, while teachers act as facilitators and organizers, creating a classroom atmosphere featuring dialogue, intellectual exchange, and collaborative inquiry.[5] This shift addresses the limitations of traditional lecture-based teaching, where teachers dominate knowledge transmission and students remain passive listeners. Research also indicates that problem-chain teaching strengthens students' perception of learning value by guiding them to analyze issues from a humanities and social science inquiry perspective.[11]

3.1.3 Promoting Teachers' Professional Development

The design and implementation of problem chains impose high requirements on teachers: they must deeply interpret teaching materials and historical sources, accurately identify core disciplinary concepts, and sensitively respond to students' cognitive development. This process drives teachers to move beyond the traditional role of knowledge transmitters to become learning experience designers, enhancing their historical literacy, pedagogical sensitivity, classroom management skills, and question design capabilities through practice. Meanwhile, the increasing integration of digital teaching tools—such as smart classroom platforms, online resource repositories, and data analysis tools—in history teaching further expands the pedagogical potential of the problem-chain method and supports teachers' professional development in the digital era.

3.2 Existing Problems

3.2.1 Insufficient Scientific Rigor and Gradation in Question Design

Despite its pedagogical advantages, the problem-chain method in university history teaching has flaws in question design. A key issue is prioritizing quantity over quality: many questions focus on factual recall (e.g., dates, names) rather than conceptual clarification, methodological reflection, or value interpretation. Additionally, questions often lack internal coherence, arranged fragmentarily rather than forming a cognitively progressive structure. For example, questions about the Xinhai Revolution's timing, representatives, and significance, while relevant, are disconnected and do not constitute a genuine problem chain.

3.2.2 Inadequate Integration of Technology and Pedagogy

Digital technologies (e.g., virtual reality, big data) have great potential for supporting problem-chain teaching, but they are often used for display rather than inquiry. Technologies are rarely integrated into the questioning and interpretation logic, leading to disconnection from problem chains. Moreover, interdisciplinary problem-chain design is underdeveloped; most remain confined to a single disciplinary framework, failing to address the complexity of historical understanding in higher education.

3.2.3 Limitations in Teachers' Professional Competence

Uneven teacher professional competence is another challenge. Some lack a deep grasp of history's core concepts and academic frontiers, resulting in shallow, poorly hierarchical problem chains. Additionally, many struggle with classroom facilitation—failing to effectively guide student discussions or address complex viewpoints. Disparities in digital literacy further hinder the integration of technology into problem-chain teaching.

3.2.4 A Disconnect Between Value Orientation and the Teaching Process

A critical issue is the detachment of value guidance from classroom inquiry. Value education

is often treated as a separate final stage (e.g., lesson summaries), lacking integration with factual inquiry and interpretation. This disconnect prevents students from understanding how values emerge from evidence and reflection, reducing the intellectual conviction and emotional resonance of value education. [6]

4. Strategies for Applying the Problem-Chain Teaching Method in University History Education

To realize the pedagogical potential of problem-chain teaching in university history classrooms, practice must proceed from three interrelated dimensions: instructional framework, principles of question design, and concrete application strategies. Only by integrating these dimensions can the method achieve both conceptual rigor and practical operability.

4.1 Instructional Framework

The construction of a problem-chain instructional framework for history teaching requires an organic integration of value orientation, cognitive laws, disciplinary rigor, and pedagogical innovation. First, value foundations must be firmly established. In setting teaching objectives, selecting content, and choosing instructional materials, teachers should maintain a clear educational orientation and ensure that classroom inquiry is guided by sound values. This does not mean reducing history teaching to abstract political discourse; rather, it means ensuring that historical understanding is connected to responsible judgment and intellectual integrity. Second, the framework should adhere to cognitive laws. [9] Question design must align with the learning progression from concrete to abstract, superficial to in-depth, and observation to interpretation. Isolated questions thus need to be reorganized into coherent chains, where each stage lays the foundation for the next and facilitates the cumulative development of students' historical understanding.Third, a genuine problem orientation should be established. Instead of simply repeating textbook knowledge, teachers should begin from students' cognitive difficulties, the central issues embedded in teaching content, and the deeper historical questions implied by the material. In this way, classroom teaching can move from the mere explanation of facts toward inquiry-based dialogue centered on interpretation and understanding. Finally, innovation in teaching methods should be promoted in response to the transformation of learning in the information age. Problem-chain teaching should be integrated with diversified teaching resources, digital tools, and extended learning environments, so that the formal classroom and broader educational contexts can work together to support students' learning and development.

4.2 Principles of Question Design

Question design is the core of problem-chain teaching. To function effectively, it must follow three basic principles: logical coherence, student-centeredness, and educational orientation.

4.2.1 Logical Coherence as the Point of Departure

Logic is the defining feature of a genuine problem chain. The design of questions should begin with the internal relationship among disciplinary knowledge, key issues, and the connections between them.[11] Each individual question must be accurate, concise, meaningful, and capable of stimulating inquiry. More importantly, questions must be linked together through a clear logical thread. Whether the sequence proceeds through gradual deepening or interlocking progression, the relationship among questions must remain intelligible and pedagogically purposeful. Only in this way can the problem chain support the sustained advancement of students' thinking.

4.2.2 Student-Centeredness as the Core Principle

A second principle is student-centeredness. This means that the design of the problem chain must begin from students' actual cognitive conditions, prior knowledge, and developmental level. On this basis, teachers can construct layered and progressive sequences of questions that correspond both to instructional objectives and to students' learning needs.[12] A high-quality problem chain should function as cognitive scaffolding: it should be accessible enough to connect with students' current understanding, yet challenging enough to push them toward more advanced inquiry. Through such design, students are gradually encouraged to move from passive answering to active questioning, and from the reception of information to the construction of meaning.

4.2.3 Human Development as the Educational Goal

The third principle is that question design should ultimately serve the broader goal of education. Questions should not stop at factual reconstruction or technical reasoning; they should also contain value implications that guide students toward an understanding of the significance of history. This requires building meaningful bridges between historical experience and contemporary life, so that students can reflect on the present while learning about the past. [10] In this sense, the problem chain should contribute not only to the cultivation of historical interpretation and critical

thinking, but also to the formation of rational judgment, social responsibility, and a mature value orientation. Such an approach represents a shift in history teaching from the mere transmission of knowledge toward the integrated cultivation of intellect and character.

4.3 Application Strategies

4.3.1 Integrating Source-Based Evidence

Historical sources are the foundation of history teaching and the starting point of the problem chain. They address the question of what happened and provide the evidentiary basis for deeper inquiry. In practical teaching, authentic sources and historically grounded contexts should be used to create concrete learning situations. Through tools such as virtual scenes and online source databases, students can be guided to observe, retrieve, compare, and verify historical information. For example, in teaching the Qin dynasty's commandery-county system, rather than directly introducing its institutional features, a teacher may first use a 3D map to display the empire's territorial expansion and then ask what governance challenges emerged after the conquest of the six states. This invites students to infer the institutional logic of the system from historical conditions. At a deeper level, question design should also strengthen the connection between sources and interpretation.[2] Questions concerning source comparison, source corroboration, authorial position, and credibility can help students acquire the disciplinary method of deriving arguments from evidence and integrating evidence with interpretation.

4.3.2 Centering Historical Interpretation

If source-based evidence answers the question of what happened, historical interpretation addresses why it happened and how it should be understood. At this stage, teachers should design layered and systematic questions that lead students from factual knowledge toward analytical explanation. [8] In this process, teachers may introduce different scholarly viewpoints and ask students to compare institutional structures, interest relations, or ideological changes underlying historical events. For example, when comparing the enfeoffment system with the commandery-county system, students may be asked to examine the essential differences in power distribution, the reasons for Li Si's advocacy of centralized administration, and competing scholarly assessments of the historical significance of the commandery-county system. Through argumentation and comparison, students gradually learn to move beyond memorization and toward evidence-based historical judgment.

4.3.3 Embedding Value Guidance

Value guidance is the culminating dimension of the problem chain. It addresses what students have learned and what relevance historical understanding has for the present. However, such guidance must emerge organically from factual inquiry and historical interpretation rather than being artificially appended at the end of the lesson. The key is to connect historical experience with contemporary concerns through analogy, transfer, or reflective questioning.

For example, after exploring the commandery-county system, students may be invited to consider how local customs and central governance might conflict in frontier administration, or what historical implications centralized administrative systems may have for the structure of the modern Chinese state. Such questions enable students not only to understand the historical significance of political institutions, but also to reflect on broader issues of national governance, social integration, and historical continuity. In this way, value guidance becomes a meaningful outcome of inquiry rather than a detached summary.

4.3.4 Designing Contextualized Learning with Digital-Intelligent Technologies

The development of virtual reality, GIS, and historical big data platforms has opened up new possibilities for contextualized problem-chain teaching. At the level of historical facts, digital technologies can transform abstract textual descriptions into perceptible spatial and situational experiences. At the level of historical interpretation, GIS and data visualization tools can make long-term historical processes visible and analyzable. In teaching the southward shift of China's economic center, for example, historical GIS can display changing patterns of population density, irrigation, and grain production across time and space, allowing students to connect economic transformation with war, migration, and climate. At the level of value guidance, digital role-playing can also be used to stage ethical or policy dilemmas. In a lesson on Wang Anshi's Reform, students may assume the roles of peasants, officials, and merchants in order to examine how reform affects different groups and to reflect on enduring questions such as the balance between efficiency and fairness.

In this sense, digital-intelligent technologies do not merely embellish teaching; they provide new conditions for the effective realization of the problem chain.[7] They make historical facts visible, interpretations analyzable, and values experientially meaningful, thereby deepening students' engagement with history as both knowledge and reflection.

5. Conclusion

In the context of digital-intelligent transformation, the deepened application of the problem-chain teaching method represents not merely an adjustment of classroom technique, but a reconstruction of the structure and philosophy of history teaching in higher education. By building a three-tier model organized around historical facts, historical interpretation, and value guidance, university history classrooms can make thinking visible, reasoning traceable, and values perceptible. The incorporation of digital-intelligent technologies further strengthens this process by providing contextual immersion, data support, and interactive feedback, thereby enhancing both the precision and vitality of teaching. More importantly, this model offers a way of addressing several persistent problems in current history education, including fragmented questioning, weak interpretation, and detached value education. Through sustained inquiry, students are encouraged to develop core competencies such as evidence-based reasoning and historical interpretation, while also deepening their sense of responsibility, historical consciousness, and value understanding. In this respect, the problem-chain teaching method is not only a pedagogical tool, but also an important pathway for promoting the transformation of university history education in the digital era.

References

1. Higher Education Teaching Guidance Committee of the Ministry of Education. (2018). National standards for teaching quality of undergraduate majors in regular higher education institutions (Vol. 1). Beijing: Higher Education Press, p. 102. (教育部高等学校教学指导委员会.《普通高等学校本科专业类教学质量国家标准（上）》[M]. 高等教育出版社,2018:102.)

2. Zhao, S. (2026). The three-dimensional reconstruction of the problem-chain teaching method in history classrooms. Kejiao Wenhui, (1), 133–136. (赵淑清.问题链教学法在历史课堂中的三维重构[J].科教文汇,2026,(01):133-136.)

3. Liu, F., & Liang, X. (2024). Promoting the reform of ideological and political theory courses in universities through the problem-chain teaching method. Gaojiao Xuekan, 10(31), 143–146. (刘锋,梁新浥.以“问题链”式教学法助推高校思政课教学改革[J].高教学刊,2024,10(31):143-146.)

4. Yu, X., He, L., & Gui, S. (2024). Digital technology empowering historical research: Historical trajectory, current applications, and future directions. Tushu Qingbao Gongzuo, 68(19), 140–148. (喻雪寒,何琳,桂思思.数字技术赋能史学研究:历史脉络、应用现状与发展进路[J].图书情报工作,2024,68(19):140-148.)

5. Wang, Q. (2023). A study on the application of the problem-chain teaching method in the reform of ideological and political theory courses in universities. Xichang Xueyuan Xuebao (Shehui Kexue Ban), 35(3), 55–59. (王倩.“问题链”式教学法在高校思政课教学改革中的应用研究[J].西昌学院学报(社会科学版),2023,35(03):55-59.)

6. Li, F. (2020). Hermeneutics and the study of textbook history. Tansuo yu Zhengming, (9), 88–93, 159. (李帆.阐释学与历史教科书史的研究[J].探索与争鸣,2020,(09):88-93+159.)

7. Chen, Z., & Meng, J. (2018). On the implementation of historical concept teaching from the perspective of core competencies. Lishi Jiaoxue, (12), 10–16. (陈志刚,孟佳.从核心素养的落地谈历史概念教学的实施[J].历史教学(上半月刊),2018,(12):10-16.)

8. Zhang, H. (2018). The art of questioning: Exploring pathways to the cultivation of historical thinking. Jiaoyu Xuebao, 14(3), 48–54. (张汉林.提问之道:历史思维养成路径的探讨[J]. 教育学报, 2018, 14 (03): 48-54.)

9. Gibson, L., Peck, C. L., Miles, J., et al. (2025). Historical thinking: Trends, critiques, and future directions. Current Opinion in Psychology, 65, 102088.

10. Fan, Y., & Wang, H. (2023). Research on the application of question chains based on deep learning in senior English reading. International Journal of Education and Humanities, 10(1), 207–212.

11. Feng, X., & Zhou, C. (2023). The implementation of “problem chain teaching” in ideological morality and rule of law course. Journal of Social Science, Humanities and Literature, 6(6), 29–32.

12. Hu, Q. (2024). Exploring the design strategy of English reading class based on “question chain”. Journal of Education and Educational Research, 9(3), 224–226.

Рецензент: д.п.н., профессор Карабалаева Г.Т.

УДК 378.147:004.8
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-304-308

Сяхун Ян, Сююнь Цян
Түндүк Батыш педагогика университети
Сяхун Ян, Сююнь Цян
Северо-Западный педагогический университет
Yang Xiaohong, Qiang Xiuyun,
Northwest Normal University
杨霞宏 强秀云
西北师范大学

КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРИНИН КРИТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮГӨ ГЕНЕРАТИВДИК ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТТИН ТААСИР ЭТҮҮ МЕХАНИЗМИН ИЗИЛДӨӨ

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ВЛИЯНИЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖЕЙ

A STUDY ON THE INFLUENCE MECHANISM OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AMONG COLLEGE STUDENTS

生成式人工智能对大学生批判性思维发展的影响机制研究

Кыскача мүнөздөмө: Масштабдуу эмпирикалык маалыматтарга жана көп өлчөмдүү аналитикалык моделге негизделген бул макалада жогорку окуу жайлардын студенттеринин критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө генеративдик Жасалма интеллекттин (ГЖИ) таасиринин татаал механизми системалуу түрдө иликтенет. Изилдөө көрсөткөндөй, студенттердин ыктыярдуу жана критикалык ой жүгүртүүсүнүн ортосундагы байланыш төмөнкүдөй: үстүртөн колдонуу когнитивдик аутсорсинг жана когнитивдик инерция аркылуу критикалык ой жүгүртүүнүн өнүгүшүн басат, ал эми терең бөлүшүү маалыматты кеңейтүү, когнитивдик итерация жана метакогнитивдик активдештирүү сыяктуу механизмдер аркылуу критикалык ой жүгүртүүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Макалада ошондой эле ушул таасир этүү механизмине колдонуу ыкмалары, сценарийлерди адаптациялоо жана жеке айырмачылыктар сыяктуу чек ара шарттарынын модератордук таасири баса белгиленип, студенттерге Жасалма интеллект менен сынчыл ой жүгүртүүнү үч деңгээлде өнүктүрүүгө багыт берүүчү практикалык жолдор сунушталат: технологияны колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, окутуу реформасы жана компетенттүүлүктү өнүктүрүү.

Аннотация: В данной статье, основанной на масштабных эмпирических данных и многомерной аналитической модели, систематически исследуется сложный механизм влияния генеративного искусственного интеллекта (ГИИ) на развитие критического мышления у студентов вузов. Исследование показывает, что взаимосвязь между GenAI и критическим мышлением студентов вузов выглядит следующим образом: поверхностное использование подавляет развитие критического мышления посредством когнитивного аутсорсинга и когнитивной инерции, в то время как глубокое совместное использование способствует развитию критического мышления посредством таких механизмов, как расширение информации, когнитивная итерация и метакогнитивная активация. В статье также раскрывается модераторное влияние таких граничных условий, как методы использования, адаптация сценариев и индивидуальные различия, на этот механизм влияния, и предлагаются практические пути для руководства студентами в развитии критического мышления с помощью GenAI на трех уровнях: расширение возможностей использования технологий, реформа преподавания и развитие компетенций.

Abstract: This paper, based on large-scale empirical data and a multi-dimensional analytical framework, systematically explores the complex influence mechanism of generative artificial intelligence (GenAI) on the development of critical thinking among college students. The study finds that the relationship between GenAI and college students' critical thinking is as follows: superficial use inhibits the development of critical thinking through cognitive outsourcing and cognitive inertia, while deep collaborative use promotes critical thinking through mechanisms such as information expansion, cognitive iteration, and metacognitive activation. This paper further reveals the moderating effect of boundary conditions such as usage methods, scenario adaptation, and individual differences on this influence mechanism, and proposes

practical paths to guide college students in developing critical thinking using GenAI from three levels: technology empowerment, teaching reform, and competency cultivation.

摘要：本文基于大规模实证数据与多维度分析框架，系统探究生成式人工智能（GenAI）对大学生批判性思维发展的复杂影响机制。研究发现，GenAI 与大学生批判性思维的关系是：浅层依赖型使用会通过认知外包、思维惰性等路径抑制批判性思维发展，而深度协同型使用则可通过信息拓展、认知迭代、元认知激活等机制促进批判性思维提升。本文进一步揭示了使用方式、场景适配、个体差异等边界条件对这一影响机制的调节作用，并从技术赋能、教学改革、素养培育三个层面提出引导大学生利用 GenAI 发展批判性思维的实践路径。

Негизги сөздөр: Генеративдик жасалма интеллект (GenAI), сынчыл ой жүгүртүү, колледж студенттери, когнитивдик аутсорсинг, метакогнитивдик активдештирүү, билим берүүдөгү жасалма интеллект, санариптик билим берүү технологиялары, компетенцияларды өнүктүрүү.

Ключевые слова: Генеративный искусственный интеллект (GenAI), критическое мышление, студенты колледжей, когнитивный аутсорсинг, метакогнитивная активация, искусственный интеллект в образовании, цифровые образовательные технологии, развитие компетенций.

Keywords: Generative Artificial Intelligence (GenAI), Critical Thinking, College Students, Cognitive Outsourcing, Metacognitive Activation, Artificial Intelligence in Education, Digital Educational Technologies, Competency Development.

关键词: 生成式人工智能（GenAI）, 批判性思维, 高职院校学生, 认知外包, 元认知激活, 教育人工智能, 数字教育技术, 能力发展。

一、引言

以 ChatGPT、DeepSeek 等为代表的生成式人工智能（Generative Artificial Intelligence，GenAI）技术的爆发式发展，正在深刻重塑高等教育的生态格局。《第 56 次中国互联网络发展状况统计报告》显示，30 岁以下 GenAI 使用者占比达 54.8%，大学生群体已成为 GenAI 应用的核心群体[i]。GenAI 凭借其强大的信息整合、内容生成与交互对话能力，为大学生学习提供了前所未有的便捷性与可能性，但也引发了学界对其可能削弱大学生批判性思维能力的广泛担忧。批判性思维作为高等教育的核心培养目标，是大学生进行学术研究、解决复杂问题与适应未来社会的关键能力。然而，当前关于 GenAI 对大学生批判性思维影响的研究存在明显分歧：“促进论”者认为 GenAI 可通过拓展信息边界、提供多元视角、激发认知冲突等方式促进批判性思维发展[ii]；“抑制论”者则指出，过度依赖 GenAI 可能导致大学生认知外包、思维惰性与深度思考能力退化[iii]。这种分歧反映了 GenAI 影响机制的复杂性，也凸显了开展系统性、实证性研究的必要性。本文旨在突破现有研究的局限，通过构建多维度分析框架，结合大规模问卷调查与质性访谈数据，系统解析 GenAI 对大学生批判性思维发展的影响机制及其边界条件，为高校引导大学生合理利用 GenAI 工具、促进批判性思维发展提供理论依据与实践参考。

二、文献综述与理论框架

（一） 核心概念界定

1.生成式人工智能（GenAI）

本文中的 GenAI 特指基于大语言模型（LLM）的对话式人工智能系统，具备文本生成、信息整合、逻辑推理与自然语言交互等核心功能，其使用模式可划分为浅层依赖型与深度协同型两大类[iv]。

2.批判性思维

本文采用 Ennis 的定义，将批判性思维界定为“为决定相信什么或做什么而进行的合理的、反省的思维”，涵盖质疑精神、证据评估、逻辑推理、元认知调控与决策判断五个核心维度[v]。

（二）相关研究综述

现有关于 GenAI 与批判性思维关系的研究主要形成了三种观点：一是“技术赋能观”，认为 GenAI 可通过提供多元信息、激发认知冲突与促进深度对话等方式提升批判性思维[vi]6；二是“技术异化观”，指出 GenAI 的便捷性可能导致大学生产生思维惰性，削弱其独立思考与深度分析能力[vii]；三是“情境依赖观”，认为 GenAI 的影响并非技术固有属性，而是取决于使用方式、情境与个体特征等因素[viii]。尽管已有研究为理解 GenAI 与批判性思维的关系提供了有益视角，但仍存在以下局限：其一，研究多聚焦于单一维度的影响效应，缺乏对复杂影响机制的系统性解析；其二，实证研究多采用小样本或案例分析，缺乏大规模数据支撑；其三，现有研究较少关注使用方式、场景适配等边界条件的调节作用。

三、研究设计与数据来源

（一） 研究设计

本文采用混合研究设计，结合量化调查与质性访谈两种方法：

1.量化研究：通过大规模问卷调查收集数据，构建结构方程模型检验理论假设，解析GenAI对批判性思维的影响路径与机制。

2.质性研究：通过半结构化访谈收集深度数据，补充验证量化研究结果，揭示 GenAI 影响批判性思维的具体过程与情境因素。

（二） 数据来源

1.问卷调查数据

2025 年 9-11 月，通过分层抽样方法对全国 15 所高校的 12000 名大学生进行问卷调查，回收有效问卷 10964 份，有效回收率 91.37%。问卷内容涵盖 GenAI 使用行为、批判性思维水平、个体特征与学习情境等维度。

2.质性访谈数据

2025 年 12 月-2026 年 1 月，从问卷调查样本中选取 30 名具有不同 GenAI 使用特征的大学生进行半结构化访谈，访谈内容聚焦于 GenAI 使用对批判性思维的具体影响过程与体验，形成约 50 万字的访谈转录文本。

（三） 变量测量

1.核心自变量：GenAI 使用行为

从使用频率、功能用途广度与使用模式三个维度测量：使用频率采用 Likert5 级量表；功能用途广度通过统计大学生使用 GenAI 的功能类型数量测量；使用模式通过聚类分析划分为浅层依赖型与深度协同型两类[ix]。

2.因变量：批判性思维水平

采用改编的批判性思维量表，从质疑精神、证据评估、逻辑推理、元认知调控与决策判断五个维度测量，量表 Cronbach's α 系数为 0.89，具有良好的信效度。

3.调节变量

包括使用场景（学习场景/非学习场景）、学科背景（人文社科/理工科）、年级、元认知水平等，其中元认知水平采用元认知意识量表测量。

四、实证结果与分析

（一） GenAI 使用现状分析

调查结果显示，大学生 GenAI 使用呈现高渗透、多元化但深度不足的特征：

1.使用普及率高：92.7%的大学生表示使用过 GenAI 工具，其中日常使用者占比达 68.3%；

2.使用场景集中：主要用于信息检索（87.2%）、文本润色（76.5%）与作业辅助（69.8%），而用于学术研究、创意生成等深度场景的比例较低；

3.使用模式分化：通过聚类分析发现，约 45.2%的大学生属于浅层依赖型使用，主要依赖 GenAI 获取现成答案；54.8%属于深度协同型使用，将 GenAI 作为认知拓展与思维辅助工具。

（二） GenAI 对批判性思维的总体影响

回归分析结果显示，GenAI 使用与大学生批判性思维呈现复杂的非线性关系：

1.使用频率与批判性思维呈现 U 型关系：低频率使用时，批判性思维随使用频率增加而下降；当使用频率超过一定阈值后，批判性思维随使用频率增加而提升；

2.功能用途广度与批判性思维显著正相关：使用功能每增加 1 种，批判性思维得分显著提升 0.08 分（$p<0.001$）；

3.使用模式的影响差异显著：深度协同型使用者的批判性思维得分显著高于浅层依赖型使用者（均值差异为 0.42 分，$p<0.001$）。

（三） 影响机制的路径分析

结构方程模型结果验证了本文提出的双路径影响机制（模型拟合指数：$\chi^2/df=3.24$，CFI=0.94，TLI=0.93，RMSEA=0.04）：

1.抑制路径：浅层依赖型使用→认知外包→批判性思维抑制

当大学生将 GenAI 作为获取现成答案的工具时，会减少自身的认知投入与深度思考，导致思维惰性增强，进而抑制批判性思维发展。路径系数分析显示，浅层依赖型使用通过认知外包对批判性思维的间接效应为-0.18（$p<0.001$）。

2.促进路径：深度协同型使用→元认知激活→批判性思维提升

当大学生将 GenAI 作为认知拓展工具，用于获取多元信息、激发思维碰撞与验证自身观点时，会激活元认知监控与调节过程，促进批判性思维提升。路径系数分析显示，深度协同型使用通过元认知激活对批判性思维的间接效应为 0.26（$p<0.001$）。

（四）边界条件的调节作用

多群组分析与调节效应检验结果显示，GenAI 对批判性思维的影响存在显著的边界条件：

1.使用场景调节：在学术研究场景中，GenAI 对批判性思维的促进效应显著强于在日常学习场景中的效应（差异系数为 0.12，$p<0.01$）；

2.学科背景调节：人文社科类学生更易从深度协同型使用中获益，而理工科类学生更易出现浅层依赖型使用的负面影响；

3.元认知水平调节：元认知水平越高的学生，越能有效利用 GenAI 促进批判性思维发展

，元认知水平对促进路径的调节效应为 0.15（$p<0.001$）。

五、质性研究发现

质性访谈结果进一步**揭示了** GenAI **影响大学生批判性思**维的具体过程与体验，与量化研究结果形成互补：

（一）浅层依赖型使用**的**负面影响**机制**

访谈中，许**多浅**层依赖**型使用者表示**，GenAI **的便捷性使他**们逐渐失去**了独立思考的**习惯：“现在遇**到**问题**第一反**应就是问 AI，**而不是自己**查资**料、分析**问题”（访谈对**象** S12）。这种认知**外包行**为导**致大学生的思**维过程简**化**，**深度分析与**逻辑**推理能力退化**，“**有**时候 AI 给**的答案明**显**有**问题，**但我**还**是直接用了**，**因**为懒得**自己思考**”（访谈对**象** S25）。

（二）深度协同**型使用的促**进**机制**

深度协同型使用者则**表示**，GenAI 为他们**提供了拓展思**维边界的工具：“**我会用** AI **帮我收集不同**观点，然后自**己**进行分析比较，这让**我**对问题的理解更全面”（访谈对**象** S8）。**他**们还**会利用** GenAI 进行思维**碰撞与**观点验证：“**我**经**常先自己提出**观点，然后让 AI **提出反**驳**意**见，这促使**我不断完善自己的**论证”（访谈对**象** S17）。

（三）个体差异的影响

访谈发现，元认知水平高的学生更能有效驾驭 GenAI：“**我知道** AI **的局限性**，**所以会**对**它的**输**出**进行**批判性**评估，而不是全盘**接受**”（访谈对**象** S5）。**而元**认知水平低的学生则更容**易陷入依**赖：“**我**觉得 AI 说的**都是**对的，有时候**甚至会因**为 AI **的答案和老**师讲的不一样**而**怀疑老师”（访谈对**象** S21）。

六、讨论**与启示**

（一） 研究发现**的理**论意义

本文的主要理论贡**献在于**：

1.**揭示了** GenAI **与批判性思**维关系的复杂**性**，**突破了**“**促**进论”**与**“**抑制**论”**的二元**对立，证实了使用方式在其中的核心作用；

2.**构建了**“**技**术使用-认知过程-**能力**发展”**的多路径影响机制模型**，**解析了** GenAI **影响批判性思**维的具体路径与中**介**变**量**；

3.识别**了使用**场景、学科**背景与元**认知水平等边界条件的调节作用，为理解 GenAI **教育效**应的情境依赖**性提供了新**视**角**。

（二） 实践启示**与**对策**建**议

基于本文发现，为引导大学生合理利用 GenAI 发展**批判性思**维，提出以下对策建议：

1.**技**术赋能：优化 GenAI **工具的教育属性**

开发者应在 GenAI **工具中融入批判性思**维引导功能，如增加“观点验证”、“逻辑**分析**”、“**多元**视**角拓展**”**等模**块，**帮助大学生养成批判性使用** AI **的**习惯。**同**时，应开发针对不同学科场景的专用 GenAI **工具**，**提升工具与教育**场景的适配性[x]。

2.**教学改革**：**构建人机**协同的**批判性思**维教学模式

高校应将 GenAI 纳入**批判性思**维课程体系，教**授学生批判性使用** GenAI **的方法**，**如如何**评估 AI 输**出的可信度、如何利用** AI **拓展思**维边界、如**何避免**过度依赖**等**。**同**时，应改**革教学方法**，**构建**“**人机**协同”**的教学模式**，**将** GenAI **作**为课**堂教学的**辅**助工具**，**而非替代教**师**的角色**。

3.**素养培育**：**提升大学生的** AI **素养与元**认知能力

应加强大学生的 AI **素养教育**，**帮助他**们**了解** GenAI **的工作原理、**优势与局**限性**。**同**时，应注重培养大学生的元认知能力，提升他们对自身认知过程的监**控与**调节能力，使他们**能**够在人机交互中保持主体性与**批判性**。

（三）研究局限与未来展望

本文存在一定局限性：**其一**，**采用横截面数据无法揭示** GenAI **与批判性思**维关系的动态变**化**过程；其二，未**涉及** GenAI 对**批判性思**维不同维度影响的**异**质性分析。未来研究可采用纵**向追踪**设计，探讨 GenAI 对**批判性思**维的长期影响；同时可进一步解析 GenAI 对**批判性思**维不同维度的**差异化影响机制**。

七、结论

本文通过大规模实证调查与多维度分析，系统探究了生成式人工智能对大学生**批判性思**维发展的影响机制。研究发现：

（一）GenAI **与大学生批判性思**维并非简单**的**线性关系，而是**呈**现“**双刃**剑”**效**应，其影响方向**取决于使用方式**；

（二）浅层依赖**型使用通**过认知**外包、思**维**惰性等路径抑制批判性思**维发展，而深度协同型使用则通过信息拓展、元认知激活等机制促进**批判性思**维提升；

（三）使用场景、学科**背景与元**认知水平等因素对 GenAI **的影响效**应具有显著调节作用；

（四）相较**于是否使用** GenAI，**如何使用** GenAI **才是影响大学生批判性思**维发展的关键因素。

本文结论**表明**，GenAI **本身并非批判性思**维的“敌**人**”，**不合理的使用方式才是**问题所在。高校应引导大学生树立**批判性使用** GenAI **的意**识，**掌握人机**协同的学习方法，使 GenAI **成**为促进**批判性思**维发展的有效**工具**。

参考文献

1. Ennis R H. Critical Thinking[M]. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2011.
2. Ennis R H. A Taxonomy of Critical Thinking Dispositions and Abilities[A]. In: Baron J B, Sternberg R J. Teaching Thinking Skills: Theory and Practice[C]. New York: Freeman, 1987: 9-26.
3. Facione P A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts[M]. Millbrae, CA: Insight Assessment, 2020.
4. Paul R, Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools[M]. Tomales, CA: Foundation for Critical Thinking Press, 2022.
5. Brookfield S D. Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions[M]. San Francisco: Jossey-Bass, 2012.
6. OpenAI. GPT-4 Technical Report[EB/OL]. (2023-03-27). https://arxiv.org/abs/2303.08774.
7. Bubeck S, Chandrasekaran V, Eldan R, et al. Sparks of Artificial General Intelligence: Early Experiments with GPT-4[EB/OL]. (2023-03-22). https://arxiv.org/abs/2303.12712.
8. Kasneci E, Sessler K, Küchemann S, et al. ChatGPT for Good? On Opportunities and Challenges of Large Language Models for Education[J]. Learning and Individual Differences, 2023, 103: 102274.
9. Tlili A, Shehata B, Adarkwah M A, et al. What if the Devil is My Guardian Angel? ChatGPT as a Case Study of Using Chatbots in Education[J]. Smart Learning Environments, 2023, 10(1): 15.
10. Cotton D R E, Cotton P A, Shipway J R. Chatting and Cheating? Ensuring Academic Integrity in the Era of ChatGPT[J]. Innovations in Education and Teaching International, 2024, 61(2): 228-239.
11. Rudolph J, Tan S, Tan S. ChatGPT: Bullshit Spewer or the End of Traditional Assessments in Higher Education?[J]. Journal of Applied Learning and Teaching, 2023, 6(1): 342-363.
12. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research[R]. Paris: UNESCO, 2023.
13. OECD. Artificial Intelligence and the Future of Skills[R]. Paris: OECD Publishing, 2023.
14. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025[R]. Geneva: World Economic Forum, 2025.
15. 中国互联网络信息中心（CNNIC）. 第 56 次中国互联网络发展状况统计报告[R]. 北京: 中国互联网络信息中心, 2025.
16. 吴飞, 张文霞. 生成式人工智能赋能高等教育的机遇、挑战与应对策略[J]. 中国高教研究, 2024(3): 15-22.
17. 李政涛, 王晓华. 人工智能时代大学生批判性思维培养研究[J]. 高等教育研究, 2024, 45(7): 58-67.
18. 陈丽, 杨现民. 生成式人工智能与教育数字化转型[J]. 电化教育研究, 2024, 45(2): 5-14.
19. 王竹立. 人工智能背景下高等教育教学改革的新方向[J]. 开放教育研究, 2024, 30(1): 12-21.
20. 黄荣怀, 杨俊锋. 教育数字化转型与人工智能教育应用研究[J]. 中国电化教育, 2024(6): 1-10.

УДК: 372.851
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-308-9

Ташматова В.А.
Ош мамлекеттик педагогикалык университети
Ташматова В.А.
Ошский государственный педагогический университет
Tashmatova V.A.
Osh State Pedagogical University

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН ЗАМАНБАП ЫКМАЛАРЫ
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ
MODERN METHODS OF TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOLS

Кыскача мүнөздөмө: Азыркы учурдагы билим берүү системасында болуп жаткан өзгөрүүлөр жана санариптик технологиялардын кеңири жайылып, мугалимдердин сабак өтүүгө болгон мамилесин өзгөртүп жатат. Айрыкча башталгыч класстарга сабак берүүдө, анын ичинде математика сабагын окутууда, салттуу ыкмалар заманбап усулдар менен айкалыштырылып, окуучулардын кызыгуусун арттыруу, сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, алган билимин практикада колдоно алуу максатын көздөй баштады. Бул макалада башталгыч класстарга математика сабагын өтүүдө колдонууга ылайыктуу заманбап методдор, технологиялык каражаттар жана алардын натыйжалуулугу каралат. Ар бир доордун билим алууга болгон көз карашы, талабы ар түрдүү болгондуктан, биз мугалимдер ошол талаптарга жараша билим берүүбүз абзел. Азыр биз санарип доорундагы окуучуларга билим берип жаткандыктан алар билимди визуалдуу, анимация түрүндө, иллюстрациялап, оюн аркылуу алгысы келет. Алар эс тарткандан эле телефондогу иллюстрацияланган, визуалдуу, анимация түрүндө берилген маалыматтарды көрүп чоңойгондуктан биз жөн гана сүйлөп же тактайчага жазуу аркылуу окуучулардын көңүлүн анчалык буруп, кызыктыра албайбыз. Ошондуктан атайын башталгыч класстын окуучулары үчүн даярдалган интерактивдүү платформалардын жардамы менен теманы түшүндүрсөк же болбосо практикалык жумуштарды жасатсак натыйжалуу болот деп эсептеймин.

Аннотация: Изменения, происходящие в современной системе образования и широкое использование цифровых технологий меняют подход учителей к преподаванию. Особенно в преподавании начальных классов, включая математику, традиционные методы объединяются с современными методами, направленными на повышение интереса учащихся, развитие критического мышления и применение полученных знаний на практике. В этой статье будут рассмотрены современные методы, технологические инструменты и их эффективность в преподавании математики в начальных классах. Поскольку взгляды и требования каждой эпохи различны, мы, учителя, должны обучать в соответствии с этими требованиями. Теперь, когда мы обучаем учащихся в цифровую эпоху, они хотят получать знания визуально, в виде анимации, иллюстраций и через игры. Поскольку они выросли, видя иллюстрированную, визуальную и анимированную информацию на своих телефонах с детства, мы не можем достаточно привлечь и заинтересовать учащихся, просто говоря или записывая на доске. Поэтому я считаю, что было бы эффективно объяснить тему или заставить их выполнить практическую работу с использованием интерактивных платформ, специально разработанных для учащихся начальной школы.

Abstract: The changes taking place in the modern education system and the widespread use of digital technology are changing the way teachers approach teaching. Especially in primary school teaching, including mathematics, traditional methods are being combined with modern methods to enhance students' interest, develop critical thinking and apply the acquired knowledge in practice. This article will discuss modern methods, technological tools and their effectiveness in teaching mathematics in primary school. Since the views and demands of each era are different, we, as teachers, must teach according to these demands. Now that we are teaching students in the digital era, they want to gain knowledge visually, in the form of animation, illustrations and through games. Since they have grown up seeing illustrated, visual and animated information on their phones since childhood, we cannot engage and interest students enough by simply speaking or writing on the board. Therefore, I believe that it would be effective to explain the topic or make them do practical work using interactive platforms specially designed for primary school students.

Негизги сөздөр: интерактивдүү; симуляция; STEM; дифференция; toy theater; иллюстрация.
Ключевые слова: интерактивный; симуляция; STEM; дифференция; toy theater; иллюстрация.
Keywords: interactive; simulation; STEM; differentiation; toy theater; illustration.

Киришүү. Математиканы окутууда окуучуларда материалисттик дүйнө таанымдын негиздери түптөлүшү керек. Башталгыч класстарда сан, арифметикалык амалдар, эсептөө системасы, геометриялык фигуралар жана башка математикалык түшүнүктөр кирген мезгилде эле, окуучу математика башка жактан эмес чыныгы дүйнөнүн мейкиндиктеги формаларын жана сандык байланыштарды изилдеген илим экенин билүүсү жана түшүнүүсү керек. Мектепте билим алуунун башталышы балага жашоодо жаңы позицияны ээлеп, социалдык маанидеги билим берүү ишмердүүлүгүнө өтүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда кенже мектеп курагындагы балдардын көпчүлүгүндө ийгиликтүү социалдык адаптацияга көмөктөшүүчү маанилүү социалдык сапаттарды калыптандыруу үчүн өбөлгөлөр түзүлөт [8].

Демек, математиканы окутууда турмуш менен байланышын туура ишке ашыруу абдан

маанилүү. Бир жагынан мектеп окуучуларын курчап турган турмуш кубулуштарында математикалык фактыларды (абстракцияларды) таанууга үйрөтүү жана экинчи жагынан, математиканы конкреттүү практикалык маселелерди чечүүдө колдонууга үйрөтүү, окуучуларды ар бир адамга күндөлүк зарыл болгон практикалык көндүмдөр менен куралдандыруу.

Башталгыч класстардагы математика – бул баланын ой жүгүртүүсүн, анализдөө жөндөмүнүн жана логикалык байланыштарды аңдоо жөндөмүнүн пайдубалын түптөөчү мезгили. Ошондуктан бул баскычтагы окутуу, окуучунун жаш курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен уюштурулушу керек. Ошондой эле ар бир доордун билим алууга болгон талабы өзгөрүп тургандыктан, билим берүүдө биз аны да эске алышыбыз керек.

21-кылымдын башталышы менен коммуникация дооруна баш бактык. Адамдардын басымдуу бөлүгү маалымат, идея, жаңылык жаратуу жана алмашуу менен алек болууда. Буга чейин булчуңдук күч жана өндүрүү борбордук орунда болсо, азыр акылдын күчү башкача айтканда, билимдин жана идеянын жаралышы жана аны таратуу негизги орунда. Интеллектуалдык билим маданияттуулукту, кандай кызмат аткарып жаткандыкты деги эле жашоонун сапатын аныктайт. Санарип доорунда өскөн муун үчүн визуалдык, динамикалык жана интерактивдүү окуу чөйрөсү табигый көрүнүш болуп калды. Биз санарип доорунда өскөн муундарга билим берүүдө, азыркы доордун талабына жараша окуучуларда жаратмандык, туура ойлонуу, өз алдынча чечим кабыл алуу, өз оюн ачык айтып түшүндүрүп негиздеп берүү көндүмдөргө ээ болууга түрткү берген тапшырмаларды даярдап берүүбүз керек. Тактап айтканда, педагогикалык чөйрөнү кеңейтүү, кызыгууну стимулдаштыруу, таанып-билүү кызыгуусун жана активдүүлүгүн стимулдаштыруу, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүккө позитивдүү мамилени калыптандыруу, ийгиликтин кырдаалын түзүү саналат [4].

жообу 8 болот, башкача айтканда: 16:2=8

Окутуунун заманбап ыкмалары:

1. Интерактивдүү жана визуалдуу каражаттарды пайдалануу

Башталгыч класстын окуучулары абстрактуу түшүнүктөрдү кабыл алууда кыйынчылыктарга туш болушат. Анткени алардын ой жүгүртүүсү көбүнчө конкреттүү, көз менен көрүүгө же кол менен кармоого мүмкүн болгон нерселерге таянып өнүгөт. Бул кыйынчылыкты жоюу үчүн мультимедиалык каражаттар, видео сабактар, графикалык слайддар жана анимациялар натыйжалуу колдонулат.

Мисалы, И. Б. Бекбоевдин «1–4-класстарда математиканы окутуу» аттуу китебинде 2-класста бөлүү амалын киргизүүдө маселени тик бурчтуу таблица түзүү аркылуу чыгаруу сунушталган.

12 спортсмен 3 катарга тең бөлүнүп турушту. Ар бир катарда канчадан спортсмен болду?

Бул маселени мугалим окуучулар менен бирдикте талкуулап, доскага тик бурчтуу таблица түзөт:

1	4	7	10
2	5	8	11
3	6	9	12

Бул таблицадан 12 спортсмен 3 катарга тең бөлүнгөндө, ар бир катарда 4төн спортсмен турары байкалат. Демек, 12ни 3кө бөлсөк, 4 чыгат, башкача айтканда: 12:3=4 [1].

Окуучуларга бөлүү амалын түшүндүргөндөн кийин, билимди бышыктоо максатында ушуга окшош оюн түрүндөгү практикалык иштерди уюштурууга болот.

Мисалы, бул тапшырмада 9 стакан колдонулуп, алардын астына 1ден 9га чейинки сандар жазылат. Мындан тышкары, өзүнчө чоң стакан, таякчалар жана мисалдар жазылган карточкалар даярдалат.

16:2 амалын аткарууда окуучулар адегенде чоң стаканга 16 таякчаны салышат. Андан кийин, 2ге бөлүү талабына ылайык, ар бир стаканга 2ден таякча жайгаштырып чыгышат. Натыйжада 16 таякча 8 стаканга жетери аныкталат. Демек, мисалдын

Сүрөт 1. Бөлүү амалын оюн ыкмасы аркылуу практикалык түшүндүрүү

2. STEM методикасынын элементтерин киргизүү

Математиканы табигый илимдер жана технология менен байланышта окутуу окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырат.

Мисалы, тема: «Узундукту өлчөө жана салыштыруу» (2-класс).

Окуучуларга төмөнкүдөй суроо берилет: «Биз өсүмдүктүн канча өсүп жатканын кантип так биле алабыз?»

1. Изилдөө компоненти (табигый илим). Окуучулар ар түрдүү өсүмдүктөрдүн сүрөттөрүн же үлгүлөрүн карап чыгышат. Ошондой эле күндүн нурунун, суунун жана жер семирткичтердин өсүмдүктүн өсүшүнө тийгизген таасири боюнча талкуу жүргүзүшөт.

2. Математикалык компонент. Окуучулар линейканын жардамы менен ар кандай өсүмдүктөрдүн узундугун өлчөшөт. Өлчөө жыйынтыктарын таблицага түшүрүп, өз ара салыштырышат. Күн сайын жүргүзүлгөн байкоолордун негизинде өсүмдүктөрдөгү өзгөрүүлөрдү мугалимдин жетекчилиги астында диаграмма аркылуу көрсөтүшөт.

3. Технологиялык компонент. Окуучулар линейканы туура колдонууну үйрөнүшөт жана өлчөө жүргүзүүдө жөнөкөй технологиялык көндүмдөрдү өздөштүрүшөт.

4. Инженердик тапшырма. Окуучулар кагаздан же картондон өсүүнү көзөмөлдөөчү шкаланы жасап чыгышат. Аны гүлдүн жанындагы топуракка жайгаштырып, күн сайын өлчөө жүргүзүшөт.

Сабактын аягында окуучулар узундукту өлчөөнү жана салыштырууну үйрөнүшөт, өсүмдүктүн өсүшүнө таасир этүүчү факторлорду түшүнүшөт, жөнөкөй инженердик чечимдерди өз алдынча түзө алышат, ошондой эле жыйынтыктарды сандык түрдө туюндуруп, технологияны колдоно билишет [6].

3. Дифференцияланган окутуу. Дифференцияланган окутуу ар бир окуучунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, окутуу процессин жекече уюштурууну талап кылат. Бул ыкма индивидуалдуу тапшырмаларды берүү, иштөө темпине ылайыкташуу жана өз алдынча чыгармачылык менен иштөөгө мүмкүнчүлүк түзүү аркылуу ишке ашырылат. Натыйжада, бул ыкма окуу материалын жай өздөштүргөн окуучулар үчүн түшүнүктүүлүктү жогорулатса, ал эми жогорку деңгээлдеги окуучулар үчүн чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтет [3]

Окуучуларга бир эле тексттик маселени төрт деңгээлде берип, иштетүүгө болот. Мисалы, 2-класс үчүн төмөнкүдөй тексттик маселе сунушталат.

1-деңгээл. Актан видео оюн ойноп жатат. Ал оюндун башында 60 упай алды. Андан кийин чуңкурга түшүп кеткени үчүн 15 упай жоготту. Анын канча упайы калды? Бул деңгээлде окуучу тексттик маселени чыгарууда кемитүү амалын колдонушу керек.

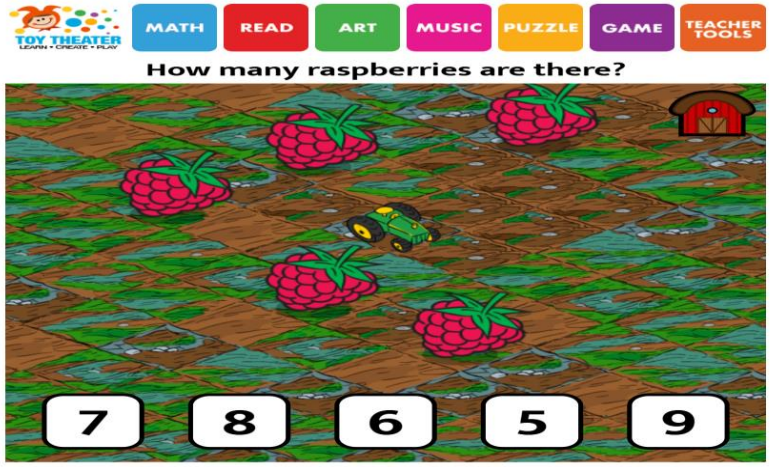
2-деңгээл. Актан менен Данияр видео оюн ойноп жатышат. Оюндун башында экөө тең 60тан упай алышкан. Актан чуңкурга түшүп кеткендиктен 15 упай жоготту, ал эми Данияр аскадан секиргени үчүн 5 упай алды. Даниярдын упайы Актанга караганда канчага көп? Бул деңгээлде окуучу алгач кошуу, андан кийин кемитүү амалын аткаруу керек экенин түшүнүп, ошол ырааттуулукта иш алып барышы керек.

3-деңгээл. Актан видео оюн ойноп жатат. Ал оюндун башында 60 упай алды. Оюндун эрежеси боюнча, аскадан секирип өтсө 5 упай алат, ал эми чуңкурга куласа 15 упай жоготот. Актан оюнда 4 кадам жасады. Ал оюнду 60 же андан көп упай менен аяктоо үчүн кандай кадамдарды жасашы керек? Бул деңгээлдеги маселенин бир нече чыгарылышы жана чыгаруу жолу болушу мүмкүн. Окуучу маселени чечүүдө өз алдынча ой жүгүртүп, ылайыктуу ыкманы тандашы керек.

4-деңгээл. Актан видео оюн ойноп жатат. Ал оюндун башында 60 упай алды. Оюндун эрежеси боюнча, аскадан секирип өтсө 5 упай алат, ал эми чуңкурга куласа 15 упай жоготот. Актан оюнда 4 кадам жасады. Ал ушул кадамдардан кийин оюнду 25 упай менен аяктай алабы? Жообуңарды «ооба» же «жок» деп белгилеп, эмне үчүн ошондой экенин түшүндүргүлө. Бул деңгээлде окуучу ар кандай варианттарды карап чыгып, алардын ичинен туурасын аныктайт жана оюнду 25 упай менен аяктоого болобу деген суроого негиздүү жооп берет [3]

4. Оюн аркылуу окутуу

Оюн аркылуу окутууда санариптик билим берүү ресурстарын пайдалануу өзгөчө мааниге ээ. Айрыкча башталгыч класстарда интерактивдүү платформалар окуучулардын окууга болгон кызыгуусун арттырып, материалды жеңил жана жеткиликтүү өздөштүрүүгө шарт түзөт. Мындай ресурстардын бири — **TOY THEATER** интерактивдүү платформасы болуп саналат.

2-сүрөт. TOY THEATER платформасындагы «Counting Crops» оюну аркылуу саноону үйрөтүү

Бул платформада сунушталган «Counting Crops» аттуу оюн 10го чейинки сандарды өздөштүрүп жаткан окуучулар үчүн ылайыктуу. Оюнда окуучулар экранда көрсөтүлгөн жемиштердин санын аныктап, берилген варианттардын ичинен туура жоопту тандашат. Эгер жооп туура болсо, оюн улантылып, окуучунун жетишкендиги визуалдык түрдө көрсөтүлөт, ал эми туура эмес жооп берилген учурда окуучу кайрадан ойлонуп, туура чечимди табууга аракет кылат. Мындай ыкма окуучулардын саноо, салыштыруу жана логикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө көмөктөшөт. Ошондой эле оюн элементтери аркылуу окуучулардын көңүл буруу жөндөмү жогорулап, окуу процессине активдүү катышуусу камсыздалат [7].

Мындан тышкары, санариптик оюндар аркылуу окуучулардын көңүл буруу жана байкоо жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө да болот. Мындай максатта TOY THEATER платформасындагы «Matching» (дал келтирүү) оюну натыйжалуу колдонулат. Бул оюнда окуучулар көпөлөктүн канаттарын туура дал келтирүү аркылуу тапшырманы аткарышат. Эгер канаттар туура дал келсе, көпөлөк токойго учуп кетет, ал эми туура эмес дал келтирилсе, канаттар кайра өз ордуна келет.

3-сүрөт. TOY THEATER платформасындагы «Matching» оюну аркылуу дал келтирүү көндүмдөрүн өнүктүрүү.

Мындай оюн окуучулардын көңүл буруу, байкоочулук жана түстөрдү айырмалоо жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө көмөктөшөт [7]. Демек, мындай интерактивдүү оюндар башталгыч класстын окуучуларынын математика сабагына болгон кызыгуусун арттырып гана тим болбостон, алардын көңүл буруу, байкоо жүргүзүү жана логикалык ой жүгүртүү жөндөмдөрүн да өнүктүрөт. Ошондой эле санариптик платформаларды максаттуу пайдалануу окуу материалын жеңил кабыл алууга жана практикалык көндүмдөрдү калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Жыйынтык

Санарип доору башталгыч билим берүүнү жаңы деңгээлге көтөрүүнү талап кылууда. Математика сабагында заманбап ыкмаларды жана технологияларды колдонуу аркылуу балдардын аналитикалык жана логикалык ой жүгүртүү жөндөмдөрүн эрте курактан тартып өнүктүрүүгө болот.

Заманбап мугалим — өзгөрүүгө даяр, жаңы ыкмаларды өздөштүргөн жана ар бир окуучунун потенциалын ачууга умтулган инсан. Башталгыч класстарда математиканы окутуунун мисалында, ар бир окуучунун өтүлүп жаткан материалды толук жана терең өздөштүрүүсүнө жетишүү үчүн мугалим сабакта компьютердик технологияларды темага жана окуу материалына ылайык орундуу, максаттуу жана рационалдуу колдоно билиши зарыл.

И. Б. Бекбоев менен А. Ч. Аттокурованын «Математиканы окутуу» аттуу 1–4-класстар үчүн китебинде башталгыч класстын мугалимдерине теманы окуучуларга түшүндүрүүнүн натыйжалуу усулдары кеңири көрсөтүлгөн. Бул усулдарды электрондук платформалардын жардамы менен да окуучуларга жеткиликтүү түшүндүрүүгө болот. Ошондой эле башталгыч класстарда математика сабагын окутууда салттуу жана санариптик усулдарды айкалыштырып колдонуу натыйжалуу болот деген жыйынтык чыгарууга болот.

Колдонулган адабияттар

1. Бекбоев, И. Б. Математиканы окутуу. 1–4-класс / И. Б. Бекбоев, Ч. А. Аттокурова. — Бишкек, 2016.
2. Бантова, М. А. Методика преподавания математики в начальных классах : учеб. пособие / М. А. Бантова, Г. В. Бельтюкова, А. М. Полевщикова ; под ред. М. А. Бантовой. — 3-е изд., испр. — М. : Просвещение, 1984. — 335 с.
3. Аликова, А. М. 1–4-класстарда математика сабагында математикалык моделдер : башталгыч класстын мугалимдери үчүн методикалык колдонмо / түз. А. М. Аликова, А. Н. Храмцова. — Бишкек, 2023. — 40 б. — ISBN 978-9967-9435-1-3.
4. Кабылова, С. А. Заманбап билим берүү системасындагы маалыматтык технологиялар / С. А. Кабылова // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. — 2025. — № 2. — Б. 87–91. — ISSN 1694-5344.
5. Абдыкеримова, С. Башталгыч класстарда математика сабагын окутуунун теориясы жана методикасы / С. Абдыкеримова. — Бишкек, 2021.

6. Громцева, М. Т. Интерактивные методы обучения в начальной школе / М. Т. Громцева. — Москва, 2020.
7. Мельник, Е. В. STEM-образование в начальной школе / Е. В. Мельник. — Санкт-Петербург, 2021.
8. Кабылова, С. А. Кенже мектеп окуучулардын маалыматтык-коммуникациялык компетенцияларын калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү / С. А. Кабылова, Н. К. Кайдиева, Ч. Т. Таалайбекова // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. — 2023. — № 2(114). — Б. 99–103. — ISSN 1694-8033

Рецензент: п.и.к., доцент Кайдиева Н.К.

УДК 004.42
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-314-319

Туратбекова А.Т., Кабаева З.С., Дакинова З.К.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Туратбекова А.Т.,[1] Кабаева З.С.,[2] Дакинова З.К.[3]
КНУ имени Жусупа Баласагына
Turatbekova A.T., Kabaeva Z.S., Dakinova Z.K.
KNU Jusup Balasagyn

ORCID: 0009-0004-0014-3156[1]
ORCID: 0009-0005-9120-1434[2]
ORCID: 0009-0005-2975-8434[3]

МААЛЫМАТТЫК СИСТЕМАЛАР ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ИНФОРМАТИКА И ПРОГРАММИРОВАНИЕ
INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES

Кыскача мүнөздөмө: Макалада билим берүүнүн санариптешүүсү шартында компьютердик илимдер жана маалыматтык технологиялар тармагындагы адистерди даярдоонун заманбап ыкмалары каралат. Өзгөчө көңүл теоретикалык информатика жана программалоонун келечектеги IT-адистердин кесиптик компетенцияларын калыптандыруудагы фундаменталдык ролуна бурулат. Теориялык билимдер менен практикалык көндүмдөрдү интеграциялоо, компетенттүүлүккө негизделген мамиле жана жогорку билим берүү системасында инновациялык окутуу ыкмаларын колдонуу боюнча илимий изилдөөлөр талданат. Долбоорго негизделген окутуу, гибриддик жана аралаш окутуу моделдери, санариптик билим берүү технологиялары жана IT-индустрия менен өз ара аракеттенүү сыяктуу инновациялык формалар каралат. Адистерди даярдоодогу негизги көйгөйлөр аныкталып, аларды чечүүнүн келечектүү багыттары көрсөтүлөт. Изилдөөнүн жыйынтыгында инновациялык окутуу ыкмаларын комплекстүү колдонуу атаандаштыкка жөндөмдүү IT-адистерди даярдоонун сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берери белгиленет.

Аннотация: В статье рассматриваются современные подходы к подготовке специалистов в области компьютерных наук и информационных технологий в условиях цифровизации образования. Особое внимание уделяется роли теоретической информатики и программирования как фундаментальной основы формирования профессиональных компетенций будущих IT-специалистов. Проанализированы научные исследования, посвящённые интеграции теоретических знаний и практических навыков, развитию компетентностного подхода, а также внедрению инновационных методов обучения в системе высшего образования. Рассмотрены такие формы инновационного обучения, как проектно-ориентированное обучение, гибридные и смешанные модели, цифровые образовательные технологии и взаимодействие с IT-индустрией. Выявлены основные проблемы, препятствующие эффективной подготовке специалистов, включая недостаток материально-технических ресурсов, необходимость обновления образовательных программ и повышения квалификации преподавателей. Сделан вывод о том, что комплексное внедрение инновационных методов обучения, опирающееся на интеграцию фундаментальной теоретической подготовки, цифровых технологий и практико-ориентированного подхода, способствует повышению качества подготовки конкурентоспособных IT-специалистов.

Abstract: The article examines modern approaches to the training of specialists in computer science and information technologies in the context of digitalization of education. Special attention is paid to the role

of theoretical computer science and programming as a fundamental basis for the formation of professional competencies of future IT specialists. The paper analyzes scientific studies devoted to the integration of theoretical knowledge and practical skills, the development of a competency-based approach, and the implementation of innovative teaching methods in higher education. Such forms of innovative learning as project-based learning, hybrid and blended models, digital educational technologies, and interaction with the IT industry are considered. The main problems in the training of specialists are identified, and перспективные направления их решения are determined. It is concluded that the comprehensive implementation of innovative teaching methods contributes to improving the quality of training of competitive IT specialists.

Негизги сөздөр: теоретикалык информатика; программалоо; IT-адистер; кесиптик компетенциялар; инновациялык окутуу ыкмалары; долбоорго негизделген окутуу; санариптик технологиялар; жогорку билим берүү; маалыматтык технологиялар.

Ключевые слова: теоретическая информатика; программирование; IT-специалисты; профессиональные компетенции; инновационные методы обучения; проектное обучение; цифровые технологии; высшее образование; информационные технологии; компетентностный подход.

Keywords: theoretical computer science; programming; IT specialists; professional competencies; innovative teaching methods; project-based learning; digital technologies; higher education; information technologies.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью совершенствования подготовки специалистов в области компьютерных наук и информационных технологий в условиях цифровизации общества. Стремительное развитие таких технологий, как искусственный интеллект, большие данные и облачные вычисления, требует обновления содержания высшего образования и внедрения инновационных подходов к обучению. В связи с этим возрастает значение интеграции фундаментальных теоретических знаний и практических навыков, обеспечивающих формирование профессиональных компетенций будущих специалистов [1].

Целью статьи является анализ роли теоретической информатики и программирования в системе подготовки специалистов в области компьютерных наук.

Для достижения поставленной цели определены следующие задачи: проанализировать современные подходы к подготовке IT-специалистов; раскрыть значение теоретической информатики в формировании алгоритмического мышления и профессиональных компетенций; определить роль интеграции теоретических знаний и практических навыков в образовательном процессе; выявить основные проблемы и перспективы совершенствования подготовки специалистов.

Объектом исследования является система подготовки специалистов в области компьютерных наук и информационных технологий.

Предметом исследования выступает процесс интеграции теоретической информатики и программирования в профессиональной подготовке IT-специалистов.

Методы исследования включают анализ научной литературы, системный и сравнительный анализ, а также обобщение современных научных подходов.

Научная новизна исследования заключается в обосновании значимости теоретической информатики как фундаментальной основы формирования профессиональных компетенций специалистов в условиях цифровой трансформации образования.

Существенное внимание в современных научных исследованиях уделяется формированию профессиональных компетенций, включающих способность к критическому и аналитическому мышлению, оценке информации и принятию эффективных решений в условиях неопределённости. В этих условиях компетентностный подход выступает одной из ключевых основ подготовки специалистов, ориентированных на успешную профессиональную деятельность и адаптацию к быстро меняющимся технологическим условиям [2, с. 49–52].

Важным компонентом подготовки будущих специалистов является развитие способности к инновационной деятельности. Современный специалист в области компьютерных наук должен не только владеть существующими технологиями, но и участвовать в создании новых решений, что предполагает активное вовлечение студентов в

научно-исследовательскую, проектную и практико-ориентированную деятельность [1].

Современные исследования уделяют значительное внимание формированию профессиональных компетенций, включающих критическое и аналитическое мышление, способность к оценке информации и принятию эффективных решений в условиях неопределённости. В связи с этим компетентностный подход рассматривается как концептуальная основа подготовки специалистов, способных к успешной профессиональной деятельности и адаптации к динамично изменяющимся технологическим условиям [2, с. 49–52].

Не менее важным направлением подготовки будущих специалистов выступает развитие способности к инновационной деятельности. Современный специалист в области компьютерных наук должен не только уверенно владеть существующими технологиями, но и быть готовым к разработке новых решений, что предполагает включение студентов в научно-исследовательскую, проектную и практико-ориентированную работу [1].

Особую роль играет формирование готовности к непрерывному профессиональному развитию. В условиях постоянного обновления технологий специалист должен быть способен к самообучению, освоению новых инструментов и адаптации к требованиям цифровой экономики. Это требует внедрения гибких образовательных траекторий, индивидуализации обучения и использования современных образовательных технологий [3, с.67].

Анализ научных источников также позволяет выделить ряд проблем, характерных для системы подготовки специалистов по компьютерным наукам. Среди них отмечаются недостаточная интеграция теоретической и практической подготовки, ограниченные ресурсы образовательных учреждений, а также слабое взаимодействие с индустрией. Указанные факторы снижают эффективность подготовки и требуют совершенствования образовательных программ.

В качестве перспективных направлений развития подготовки специалистов выделяются усиление сотрудничества с IT-индустрией, внедрение проектно-ориентированного обучения, развитие междисциплинарного подхода и активное привлечение практиков к образовательному процессу. Эти меры способствуют повышению качества подготовки и формированию конкурентоспособных специалистов [3].

Теоретический анализ показывает, что современная подготовка специалистов в области компьютерных наук должна основываться на комплексном подходе, включающем интеграцию теоретических знаний и практических навыков, развитие профессиональных компетенций и формирование способности к непрерывному обучению. Такой подход отвечает требованиям цифровой экономики и обеспечивает подготовку высококвалифицированных специалистов нового поколения.

Анализ исследований, посвящённых подготовке специалистов в области компьютерных наук в Кыргызстане и странах ближнего зарубежья, свидетельствует о трансформации образовательных подходов под влиянием цифровизации и развития информационного общества. Современная система высшего образования ориентируется на формирование специалистов, обладающих не только фундаментальными знаниями, но и практическими навыками, необходимыми для работы в условиях быстро меняющейся технологической среды [1].

Фундаментальная подготовка в области теоретической информатики и математики остаётся ключевым элементом профессионального образования. Освоение теории алгоритмов, структур данных, формальных моделей вычислений и баз данных способствует развитию логического, алгоритмического и системного мышления. Данные компетенции являются основой для последующего освоения прикладных дисциплин и разработки программного обеспечения [2].

В образовательной системе Кыргызстана наблюдается усиление практико-ориентированного подхода, что обусловлено реализацией программ цифровизации и необходимостью подготовки специалистов, способных участвовать в разработке современных IT-продуктов. В этой связи особое значение приобретает внедрение проектного обучения, участие студентов в реальных проектах и взаимодействие с IT-компаниями [4].

Сравнительный анализ исследований в странах региона (Казахстан, Россия, Украина) показывает, что аналогичные тенденции характерны для большинства постсоветских образовательных систем. Отмечается необходимость перехода от традиционной модели обучения к компетентностному

подходу, который предполагает интеграцию теоретических знаний и практических навыков. Важную роль играют стажировки, производственная практика и участие студентов в разработке реальных проектов [5].

Особое внимание уделяется формированию профессиональных и междисциплинарных компетенций. Современный специалист в области компьютерных наук должен обладать навыками аналитического мышления, коммуникации, работы в команде и способности к инновационной деятельности. Это требует внедрения новых педагогических технологий и обновления содержания образовательных программ [3].

Вместе с тем, исследования указывают на наличие ряда проблем, препятствующих эффективной подготовке IT-кадров. К ним относятся ограниченность материально-технической базы вузов, недостаточный доступ к современному программному обеспечению, а также слабое взаимодействие образовательных учреждений с работодателями. Эти факторы приводят к разрыву между уровнем подготовки выпускников и требованиями рынка труда [7].

В качестве перспективных направлений развития подготовки специалистов выделяются усиление сотрудничества с индустрией, внедрение дуального образования, развитие гибких образовательных траекторий и активное использование проектно-ориентированного обучения. Включение студентов в реальные IT-проекты способствует формированию профессиональных компетенций и повышает их конкурентоспособность на рынке труда.

Проведённый анализ показывает, что теоретическая информатика остаётся фундаментом подготовки специалистов в области компьютерных наук. Однако современные исследования подчёркивают необходимость её интеграции с практической деятельностью, что обеспечивает формирование профессиональных компетенций и готовность к решению сложных задач в условиях цифровой экономики [1].

Анализ исследований, посвящённых инновационным методам обучения и подготовки IT-специалистов в странах Центральной Азии, показывает, что в последние годы происходит активное внедрение практико-ориентированных и цифровых образовательных технологий. В Кыргызстане и Казахстане данные процессы связаны с необходимостью повышения конкурентоспособности выпускников и их соответствия требованиям рынка труда, что обусловливает переход к инновационным моделям обучения [8].

Одним из наиболее эффективных направлений является проектно-ориентированное обучение (Project-Based Learning, PBL), которое предполагает активное вовлечение студентов в разработку реальных IT-проектов. Исследования показывают, что участие в командных проектах, включая разработку мобильных приложений и программных решений, способствует повышению мотивации студентов, развитию практических навыков и формированию профессиональных компетенций. Кроме того, данный подход обеспечивает так называемый эффект «обучения через действие», что значительно повышает качество усвоения материала [6].

Важным компонентом инновационного обучения является использование смешанных и гибридных форм обучения, сочетающих традиционные аудиторные занятия с цифровыми платформами и онлайн-инструментами. Применение таких технологий, как Moodle, облачные сервисы, мультимедийные ресурсы и элементы дополненной реальности, позволяет повысить доступность образовательного процесса, индивидуализировать обучение и развивать навыки самостоятельной работы студентов. В результате формируются ключевые цифровые компетенции, включая навыки программирования, проектной деятельности и командного взаимодействия [3]. Особое значение приобретает интеграция образовательного процесса с IT-индустрией. В современных условиях всё более распространённой становится модель, при которой представители отрасли участвуют в образовательном процессе, проводят занятия, курируют проекты и обеспечивают студентам доступ к реальным производственным задачам. Такая практика способствует формированию у студентов профессионального опыта ещё в процессе обучения и повышает их готовность к трудоустройству.

Результаты исследований свидетельствуют о том, что использование инновационных методов обучения оказывает положительное влияние на качество подготовки IT-специалистов. Так, внедрение проектного обучения в сочетании с цифровыми инструментами способствует развитию критического мышления, навыков решения проблем и командной работы. Гибридные формы обучения обеспечивают развитие дизайн-мышления и цифровой грамотности, а

практико-ориентированные занятия позволяют повысить уровень профессиональных знаний и их применимость в реальной деятельности.

Вместе с тем, исследования выявляют ряд ограничений, препятствующих эффективному внедрению инновационных методов обучения. К числу основных барьеров относятся недостаток материально-технических ресурсов, нехватка времени на реализацию проектной деятельности, а также недостаточная подготовка преподавателей к использованию современных образовательных технологий. Кроме того, отмечается несоответствие учебных планов требованиям инновационного обучения, что требует их обновления и адаптации.

В научной литературе подчёркивается, что эффективность внедрения инновационных методов обучения напрямую зависит от системной подготовки преподавателей, институциональной поддержки со стороны университетов и государства, а также развития партнерских отношений с IT-компаниями. Важную роль играет также международное сотрудничество, позволяющее внедрять передовой опыт и обеспечивать соответствие образовательных программ мировым стандартам

Проведённый анализ показывает, что инновационные методы обучения в системе высшего образования Центральной Азии способствуют повышению качества подготовки IT-специалистов при условии их комплексного внедрения. Наиболее эффективными являются подходы, основанные на проектной деятельности, использовании цифровых технологий и тесной интеграции с индустрией. В то же время успешность данных методов определяется наличием соответствующих ресурсов, подготовленных преподавателей и устойчивой институциональной поддержки [8]. результаты проведённого анализа свидетельствуют о том, что инновационные методы обучения играют важную роль в повышении качества подготовки IT-специалистов в системе высшего образования. Использование проектного обучения, гибридных форм организации учебного процесса и практико-ориентированных занятий способствует развитию критического мышления, цифровой грамотности, навыков командной работы и способности решать профессиональные задачи в реальных условиях. Вместе с тем эффективность внедрения данных подходов зависит от ряда организационно-педагогических условий, включая наличие современной материально-технической базы, подготовленность преподавателей, обновление образовательных программ и устойчивую институциональную поддержку. В этой связи можно сделать вывод, что комплексное использование инновационных методов обучения, основанное на интеграции цифровых технологий, проектной деятельности и взаимодействия с IT-индустрией, является необходимым условием подготовки конкурентоспособных специалистов, отвечающих современным требованиям цифровой экономики.

Список использованной литературы

1. Карабін О., Лень А., Вовкодав О., Романишина О., Іваницький Р. Підготовка майбутніх фахівців комп’ютерних наук у галузі інформаційних технологій: практичний досвід, проблеми, перспективи // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2025. № 1(141). С. 489–499.
2. Проскура С. Л., Литвинова С. Г. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів комп’ютерних наук // Фізико-математична освіта. 2019. № 2. С. 137–146.
3. Литвинова А. М., Тимченко Г. М. Застосування інформаційних та комунікаційних технологій в університеті // Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ : зб. матеріалів. Вінниця : ВНТУ, 2019. С. 137–140.
4. Национальная программа цифровизации Кыргызской Республики «Таза Коом». Бишкек, 2017.
5. Пододименко И. И. Профессиональная подготовка бакалавров компьютерных наук в университетах Японии // Проблемы современного педагогического образования. 2013. № 40. С. 164–169.
6. Малежик П. М., Войтович И. С. Анализ подходов к подготовке специалистов компьютерных наук // Научные записки. 2018. № 168. С. 142–146.
7. Петрова И., Осташевский Б. Ассоциативная модель компетентности в управлении IT-проектами // Ученые записки университета. 2023. № 1(69). С. 70–77.
8. Боранбаева А. С., Гиляузизова Н. М. Инновационные методы обучения в системе высшего образования // Педагогические исследования. 2022. № 77. С. 50–60. DOI: 10.33619/2414-2948/77/66.

9. Бублик М. М., Глибовець М. М., Олецький О. В. Модели трансформации IT-образования // Научные труды. 2007. № 71. С. 60–64.
10.Стиалик Н., Ермакова Н. Формирование профессиональных компетенций IT-студентов // Компьютерно-интегрированные технологии. 2025. № 59. С. 322–329.

Рецензент: кандидат социологических наук, доцент Шайылдаева А.К.

УДК 34:51
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-319-325

Усубалиева Н.С.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Усубалиева Н.С.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Usubalieva N.S.
KNU Jusup Balasagyn

БОЛОЧОК ЮРИСТТЕРДИН БИОЛОГИЯ САБАГЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫК САБАТТУУЛУГУН ӨНҮКТҮРҮҮ
РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ
DEVELOPING FUNCTIONAL LITERACY IN FUTURE LAWYERS THROUGH BIOLOGY LESSONS

Кыскача мүнөздөмө: Макалада юридикалык колледжде укук таануу адистиги боюнча окуган студенттердин биологияны окуп үйрөнүүдө функционалдык сабаттуулугун калыптандыруу түшүнүгү, ролу жана мааниси каралат. Биологиялык билимди юридикалык контекстке киргизүү үчүн дисциплиналар аралык байланыштарга өзгөчө көңүл бурулат, бул келечектеги юристтердин аналитикалык ой жүгүртүүсүн, аргументтүү ой жүгүртүү жөндөмүн жана негизделген чечимдерди кабыл алууну, соттук медицина, экологиялык укук, биоэтика жана адам укуктары сыяктуу укуктук аспектилерди түшүнүү үчүн биологиялык билимдин маанисин түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Студенттердин мотивациясын жогорулатууга, сынчыл ой жүгүртүүнү жана билимди практикада колдонуу жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган методикалык ыкмалар сунушталды. Мындан тышкары, биология сабактарында функционалдык сабаттуулукту калыптандыруу ыкмалары жана мисалдары каралды. Бул үчүн укук таануу түшүнүктөрү менен бирге биология жана экология боюнча кырдаалдык маселелерди чечүү үчүн бир катар темалар боюнча мисалдары келтирилди.

Аннотация: В статье рассмотрено понятие, роль и значение формирования функциональной грамотности у студентов колледжа юридических специальностей в процессе изучения биологии. Особое внимание уделяется междисциплинарным связям, позволяющим интегрировать биологические знания в юридический контекст, что способствует формированию у будущих юристов аналитического мышления, способности к аргументированному суждению и принятию обоснованных решений, значимости биологических знаний для понимания таких правовых аспектов, как судебная медицина, экологическое право, биоэтика и права человека. Предложены методические приемы, направленные на повышение мотивации студентов, развитие критического мышления и умения применять знания на практике. Кроме того, рассмотрены методы и приемы формирования функциональной грамотности на уроках биологии. Приведены примеры сравнительного изучения некоторых тем по биологии с понятиями правоведения и решения ситуационных задач по экологии.

Abstract: The article examines the concept, role, and significance of developing functional literacy among college students majoring in law during the study of biology. Special attention is given to interdisciplinary connections that allow for the integration of biological knowledge into the legal context, which contributes to the formation of analytical thinking, the ability to make reasoned judgments and informed decisions, as well as understanding the importance of biological knowledge for such legal aspects as forensic medicine, environmental law, bioethics, and human rights. Methodological techniques aimed at increasing students' motivation, developing critical thinking, and applying knowledge in practice are proposed. In addition, methods and approaches to fostering functional literacy in biology lessons are

discussed. Examples are provided of comparative studies of certain biology topics with legal concepts and the solution of situational tasks in ecology.

Негизги сөздөр: функционалдык сабаттуулук; экологиялык укук; медициналык укук; айлана чөйрөнү коргоо; сынчыл ой жүгүртүү; көндүмдөр.

Ключевые слова: функциональная грамотность; экологическое право; медицинское право; охрана окружающей среды; критическое мышление; навыки.

Keywords: functional literacy; environmental law; medical law; environmental protection; critical mindset; skills.

Актуальность темы. В современном образовательном процессе функциональная грамотность становится важным аспектом подготовки специалистов в различных областях, включая юриспруденцию. Развитие функциональной грамотности по биологии у студентов юристов представляет собой уникальную задачу, которая требует интеграции знаний из разных дисциплин. Биология, как наука о жизни, играет ключевую роль в понимании многих правовых вопросов, связанных с охраной окружающей среды, здравоохранением и биоэтикой. В данной статье мы рассмотрим, как формирование функциональной грамотности по биологии может способствовать более глубокому пониманию правовых норм и принципов, а также улучшить качество подготовки будущих юристов.

Развитие функциональной грамотности по биологии у студентов юристов является важным шагом к формированию квалифицированных специалистов, способных эффективно решать сложные правовые вопросы, связанные с биологией и экологией. Интеграция биологических знаний в юридическое образование не только обогатит учебный процесс, но и подготовит студентов к вызовам современного мира, где правовые и биологические аспекты все больше переплетаются.

С глобализацией и интеграцией образования много вопросов возникает о функциональной грамотности обучающихся. Давайте ответим на вопрос - Что означает функциональная грамотность? Функциональная грамотность человека – это способность личности использовать знания, приобретаемые в течение жизни для решения большого круга жизненных задач в различных сферах своей деятельности, начиная от общения и социальных отношений до решения жизненных проблем [7].

Понятие «функциональная грамотность», которое сегодня широко обсуждается как психологами, так и педагогами, возникло более 50 лет назад. В 1957 году ЮНЕСКО впервые ввело термины «минимальная грамотность» и «функциональная грамотность» в контексте борьбы с безграмотностью. Тогда эти термины обозначали наличие базовых навыков чтения, письма и счёта, необходимых для решения простых повседневных задач [4, с. 90]. В Кыргызской Республике проблема формирования функциональной грамотности в различных аспектах изучалась следующими учеными-педагогами: Н.А. Асиповой Н.К [7]. Дюшеевой [8], и др [8, с. 320].

В настоящее время под функциональной грамотностью понимается способность применять знания и навыки для решения самых разнообразных жизненных задач. Чем больше таких задач и чем более сложными становятся жизненные ситуации, тем шире спектр навыков, необходимых для успешного преодоления этих проблем.

К основным элементам функциональной грамотности относятся:

1. критическое мышление способность анализировать информацию, оценивать её достоверность и делать выводы на основе фактов и аргументов;
2. математическая грамотность — умение применять математические знания для решения практических задач, анализа данных и принятия обоснованных решений;
3. читательская грамотность — способность анализировать, интерпретировать и оценивать различные тексты, понимать их смысл и контекст, умение выражать свои мысли ясно и логично, соблюдать нормы языка и стиля, а также адаптировать коммуникацию к различным аудиториям;
4. естественнонаучная грамотность — способность понимать и использовать естественнонаучные знания для объяснения явлений окружающего мира, критического анализа информации, принятия решений и решения практических задач.

Она включает в себя не только базовые знания в области естественных наук, для того чтобы человек мог осознанно воспринимать и анализировать информацию, но и навыки,

необходимые для проведения научных исследований или оценки научных данных [3, с. 34].

Таким образом, функциональную грамотность можно определить, как умение использовать свои знания и навыки в реальных жизненных ситуациях. Задачи формирования функциональной грамотности в колледже включают в себя: обучение навыкам, которые помогут студентам эффективно взаимодействовать с окружающим миром, развитие самостоятельности, социальной адаптации, развитие умения общаться и работать в коллективе, стимулирование интереса к учёбе и дальнейшему самообразованию, мотивация к изучению новых предметов и навыков [2, с. 28].

Рассмотрим методы и приемы формирования функциональной грамотности на уроках биологии.

Функциональная грамотность по биологии включает в себя способность применять биологические знания для решения практических задач, анализа информации и принятия обоснованных решений. Для студентов юристов это означает не только знание основ биологии, но и умение интерпретировать биологические данные в контексте правовых норм.

Значение биологии в юриспруденции. Важность биологических знаний для юристов трудно переоценить. Например, вопросы, связанные с охраной окружающей среды, требуют понимания экосистем и биологических процессов. Юристы, работающие в области экологического права, должны быть способны анализировать научные исследования и делать выводы, основанные на биологических фактах.

Методы развития функциональной грамотности. Для эффективного развития функциональной грамотности по биологии у студентов юристов необходимо использовать разнообразные методы обучения. Это может включать в себя:

Интерактивные лекции: использование мультимедийных материалов и кейс-стадиев для иллюстрации биологических концепций.

Практические занятия: лабораторные работы и полевые исследования, которые помогут студентам увидеть применение биологических знаний на практике.

Междисциплинарные проекты: совместные проекты с факультетами биологии, где студенты смогут работать над реальными задачами, требующими как юридических, так и биологических знаний.

Биология тесно связана с другими предметами, такими как химия, физика и география. Интеграция знаний из различных областей науки позволяет учащимся научиться видеть и понимать взаимосвязи между предметами и применять полученные знания в различных контекстах. Например, изучая фотосинтез, можно использовать химические уравнения, а также рассмотреть экологические аспекты [2, с. 30].

Кроме того, для формирования функциональной грамотности на уроках биологии рекомендуется использовать так называемую методику «проблемного обучения», то есть поставной проблем для развития критического мышления. В рамках такого обучения студентам предлагаются реальные экологические проблемы, например, загрязнение окружающей среды или изменение климата. Решая такие задачи, студенты не только знакомятся с инструментами решения экологических проблем и изучают биологические концепции, но также и учатся принимать решения, анализируя информацию и учитывая различные факторы.

Практические занятия и эксперименты также являются одним из методов формирования функциональной грамотности у студентов, так как проведение лабораторных работ и экспериментов дает возможность учащимся самостоятельно исследовать биологические процессы, что в свою очередь, позволяет формировать умения, такие как наблюдение, формулирование гипотез, сбор и анализ данных, а также выведение выводов на основе полученных результатов.

Проектная деятельность на уроках биологии также призвана решить задачи по формированию у студентов способности применять знания и навыки для решения самых разнообразных жизненных задач. Такие проекты включают в себя исследования, связанные с биоразнообразием, здоровьем человека или вопросы экологии. При этом на уроке студенты могут работать в группах, что развивает их навыки командной работы и коммуникации. При этом они учатся планировать, самостоятельно организовывать свою деятельность и представлять результаты своего проекта и свои достижения.

Также стоит отметить, что современные технологии предоставляют огромные возможности для изучения биологии. Использование мультимедийных ресурсов, интернет-платформ и виртуальных лабораторий позволяет школьникам

участвовать в интерактивном обучении и получать доступ к широкому спектру информации [1, с. 144].

Учить студентов находить, оценивать и использовать информацию — это ключевой аспект формирования функциональной грамотности. Важно развивать навыки критического анализа информации, чтобы ученики могли отличать достоверные данные, что особенно важно в контексте здравоохранения и экологии. Проведение уроков в виде конференций, обсуждений и дебатов также призваны сформировать навыки функциональной грамотности у школьников. Организация на уроках мини-конференций на актуальные темы биологии, такие как генетические модификации, биотехнологии и экология, способствует развитию аргументативного мышления. Студенты учатся выражать свои мнение, слушать мнения других и выстаивать дискуссии. При этом немаловажно обсуждать биологические вопросы в контексте моральных и этических дилемм, чтобы развивать у школьников ответственность за окружающую среду, свое поведение и формировать у них понимание последствий человеческой деятельности. Формирование функциональной грамотности у студентов-юристов на уроках биологии – это важная задача, которая позволяет будущим специалистам применять естественнонаучные знания в своей профессиональной деятельности. Несмотря на кажущуюся несхожесть этих дисциплин, биология предоставляет уникальные возможности для развития критического мышления, аналитических способностей и навыков работы с информацией, что крайне важно для юриста.

Почему биология важна для юриста?

Современная юриспруденция тесно связана с различными областями науки, включая биологию. Юристам приходится сталкиваться с вопросами, требующими биологических знаний, например: Медицинское право: разрешение споров, связанных с медицинскими ошибками, врачебной халатностью, правами пациентов, регулированием биотехнологий и генной инженерии.

Экологическое право: регулирование природопользования, охрана окружающей среды, вопросы загрязнения, биоразнообразия.

Уголовное право: судебно-медицинская экспертиза, анализ ДНК, биологических следов на месте преступления.

Семейное право: вопросы установления отцовства, суррогатного материнства. Интеллектуальное право: патентование биотехнологических разработок, защита прав на селекционные достижения.

Для эффективного формирования функциональной грамотности у студентов-юристов на уроках биологии можно использовать следующие подходы и методы:

1. Проблемное обучение и кейс-метод

Кейсы из юридической практики: Разбор реальных или смоделированных юридических кейсов, требующих биологических знаний. Например:

Анализ обстоятельств дела, где требуется установить родство на основе анализа ДНК. Ситуации, связанные с экологическими преступлениями, где нужно оценить биологический ущерб.

Кейсы о врачебных ошибках, где студентам необходимо разобраться в физиологических процессах или анатомических особенностях.

Формулирование проблемных вопросов: Вместо прямого изложения материала, учитель может задавать вопросы, которые побуждают студентов искать биологические ответы, имеющие юридические последствия. Например, "Как знание генетических заболеваний может повлиять на составление брачного договора?"

2. Междисциплинарные проекты и исследования

Совместные проекты: Организация проектов, где студенты исследуют реальные проблемы на стыке биологии и юриспруденции. Это могут быть мини-исследования по правовому регулированию генной модификации организмов, этическим аспектам клонирования или правовой защите исчезающих видов.

Подготовка аналитических записок и обзоров: Задания по написанию аналитических обзоров законодательства, связанного с биотехнологиями, медицинским правом или экологией, с обязательным включением биологического обоснования.

3. Развитие критического мышления и анализа информации

Работа с источниками: Обучение студентов критическому анализу научных статей, отчетов, заключений экспертов (например, судебно-медицинских), где содержится биологическая информация. Умение выделять главное, оценивать достоверность данных и аргументировать свою позицию.

"Лови ошибку": Предложение текстов или кейсов с намеренными биологическими или логическими ошибками, которые студенты должны найти и обосновать.

Сравнительный анализ: Сравнение различных точек зрения на биологические или биотехнологические проблемы, имеющие правовое значение (например, споры вокруг ГМО, этические вопросы эвтаназии).

4. Формирование коммуникативных навыков

Дебаты и дискуссии: Организация дебатов по этическим, социальным и правовым вопросам, связанным с биологией (например, о праве на жизнь, статусе эмбриона, допустимости генетического редактирования). Это помогает студентам формулировать аргументы, отстаивать свою позицию и слушать оппонентов.

Презентации и публичные выступления: Подготовка и защита докладов по темам, объединяющим биологию и юриспруденцию, что развивает навыки четкой и убедительной речи.

5. Практико-ориентированные задания

Составление юридических документов: Задания по разработке фрагментов юридических документов (исковых заявлений, заключений, законов), где требуется применение биологических знаний. Например, составление проекта закона о защите персональных генетических данных.

Моделирование судебных процессов: Имитация судебных заседаний, где студенты играют роли прокуроров, адвокатов, экспертов, свидетелей, и рассматриваются дела, связанные с биологией.

6. Использование современных технологий

Виртуальные лаборатории: Использование онлайн-ресурсов, симуляторов и виртуальных лабораторий для демонстрации биологических процессов, которые могут иметь юридическое значение (например, имитация анализа ДНК).

Анализ данных: Работа с базами данных, содержащими биологическую информацию, для поиска и систематизации данных, которые могут быть использованы в юридических расследованиях.

Внедрение этих методов в преподавание биологии для студентов-юристов не только расширяет их кругозор, но и формирует важные компетенции, позволяющие им быть более эффективными и конкурентоспособными специалистами в современном мире.

Вот несколько примеров, которые помогут студентам юристам понять строение клетки через призму их будущей профессии и развить функциональную грамотность:

1. Структура клетки как система правовых институтов. Ядро: Ядро можно сравнить с судебной системой, где принимаются важные решения и хранятся ключевые документы (ДНК). Как судьи принимают решения на основе законов, так и ядро контролирует все функции клетки.

Цитоплазма: Цитоплазма выполняет роль правового поля, в котором действуют различные элементы клетки. Это пространство, где происходят все процессы, подобно тому, как в правовой системе взаимодействуют различные нормы и институты.

Мембрана: Клеточная мембрана может быть сопоставлена с законодательством, которое регулирует вход и выход веществ. Она обеспечивает защиту и контроль, как закон защищает права граждан.

2. Клеточные органеллы и их функции как правовые механизмы. Рибосомы: Рибосомы можно рассматривать как "производственные линии", которые создают белки, аналогично тому, как юридические фирмы занимаются созданием и оформлением документов.

Эндоплазматический ретикулум: Эндоплазматический ретикулум (ЭР) может быть представлен как система управления, которая обрабатывает и модифицирует информацию (в данном случае — белки), как юристы обрабатывают и интерпретируют законы.

Лизосомы: Лизосомы можно сравнить с судебными приставами, которые занимаются "ликвидацией" ненужных или поврежденных элементов, обеспечивая чистоту и порядок в клетке.

3. Клеточное деление и правовые процессы. Митоз: Процесс митоза можно сопоставить с юридическим процессом, где происходит "разделение" прав и обязанностей. Как в судебном разбирательстве принимаются решения, так и в митозе клетка делится на две дочерние клетки. Мейоз: Мейоз можно сравнить с процессом создания новых прав и норм, которые возникают в результате взаимодействия различных правовых систем, как в мейозе образуются гамет.

4. Клеточные взаимодействия и правовые отношения. Сигнальные молекулы:

Сигнальные молекулы, которые позволяют клеткам взаимодействовать друг с другом, могут быть представлены как юридические акты и нормы, которые регулируют взаимодействие между гражданами и организациями. Клеточная коммуникация: Как юристы должны уметь вести переговоры и общаться с клиентами, так и клетки должны обмениваться информацией для поддержания гомеостаза и координации действий.

5. Этика и клеточная биология. Этические вопросы: Обсуждение этических аспектов использования клеточной терапии и генетической модификации может помочь студентам понять, как правовые нормы регулируют научные исследования и медицинскую практику. Эти примеры помогут студентам юристам не только лучше понять биологические концепции, но и развить навыки критического мышления и анализа, которые будут полезны в их будущей карьере.

В результате систематической работы у студентов формируется способность применять знания и навыки для решения самых разнообразных жизненных задач. Таким образом, формирование функциональной грамотности требует совместных усилий учителей, педагогов и самих студентовов. В конечном итоге, успешное развитие этих навыков позволит школьникам быть более подготовленными к жизни в обществе. Для формирования функциональной грамотности на уроках биологии важно создать такую образовательную среду, где студенты смогут не только усваивать знания, но и применять их в жизни, развивая необходимые навыки для принятия обоснованных решений в будущем. Ключевым элементом данного процесса является активное вовлечение студентов в учебный процесс, развитие их интереса к предмету и умения применять знания в повседневной жизни. Оценка биологического ущерба при экологических преступлениях — это сложная, но критически важная область, где знания юриста и биолога должны тесно переплетаться.

Вот несколько ситуаций, которые можно использовать на уроках биологии для формирования функциональной грамотности у студентов-юристов, фокусируясь на оценке биологического ущерба и задачами для студентов-юристов (с биологическим акцентом) (см. табл.1):

Таблица 1. Учебные ситуации по экологическому праву и биологии

Ситуация	**Описание**	**Ключевые вопросы и направления анализа**	**Оценка ущерба**	**Доказательная база**	**Меры по восстановлению**
1. Загрязнение водного объекта сточными водами	Предприятие сбрасывает неочищенные стоки в реку → гибель рыбы, изменение флоры, ухудшение качества воды, жалобы населения.	- Виды-индикаторы (рыбы, растения, микроорганизмы). - Какие изменения флоры/фауны указывают на загрязнение?	- Подсчет погибших водных организмов. - Анализ пострадавших популяций (репродукция, рост). - Потеря биоразнообразия, нарушение пищевых цепей.	- Биологический анализ воды и донных отложений. - Разграничение антропогенных и естественных факторов.	- Биоремедиация, зарыбление, высадка растений. - Определение сроков восстановления.
2. Незаконная вырубка лесов	Незаконная рубка ценных пород в заповеднике → уничтожение леса, деградация почв, исчезновение редких видов.	- Как определить количество и виды вырубленных деревьев? - Как учесть потери среды обитания редких видов?	- Нарушение почвенного покрова, влияние на микрофлору. - Долгосрочные последствия (вода, климат, биоразнообразие). - Ущерб всей экосистеме.	- Дендрологическая, почвенная, ботаническая, зоологическая экспертизы. - Спутниковые снимки, ГИС-технологии.	- Высадка саженцев, рекультивация почв. - Меры по возвращению животных. - Расчет ущерба (экосистемные услуги).
3. Массовая гибель пчел от	Использование токсичных пестицидов рядом с пасекой	- Какие образцы собрать для анализа (пчелы,	- Подсчет погибших пчел и семей. - Косвенный	- Нормы права по применению пестицидов. - Сравнение с	- Расчет ущерба (стоимость семей, урожая).

пестицидов	→ гибель пчел, убытки пчеловодов, угроза опылению культур.	мед, пыльца, растения)? - Как доказать антропогенную причину?	ущерб (урожай, опыление). - Долгосрочные последствия для биоразнообразия.	регламентами, анализ метеоусловий, ветра.	- Буферные зоны, безопасные пестициды. - Профилактические меры.

Выводы. В настоящее время наряду с формированием предметных знаний, умений и навыков, преподаватель должен научить студента использовать свои знания в повседневной жизни, выделять в реальной жизни проблемы, которые можно решить с помощью научных методов. Научить студентов делать выводы, необходимые для понимания окружающего мира и для принятия соответствующих решений. Только обладая всеми перечисленными умениями, выпускник может стать успешным во взрослой жизни, сможет достичь поставленных целей.

Список использованной литературы

1. Гостева Ю.Н., Кузнецова Л.И., Рябинина Л.А., Сидорова Г.А., Чабан Т. Ю. “Мониторинг формирования функциональной грамотности:математическая грамотность” Учебное пособие. М., 2019
2. Клюкина, Ю. С. Формирование функциональной грамотности на уроках биологии / Ю. С. Клюкина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 42 (541). — С. 313-315. — URL: https://moluch.ru/archive/541/118509/.
3. Кучман Ю.С. Формирование функциональной грамотности на уроках биологии / Ю.С. Кучман. – Текст: непосредственный //Молодой ученый.- 2023. - №50 (497), - С.89-91.
4. Логвинова И.М., Копотева Г.Л. “Конструирование ситуационных задач для оценки функциональной грамотности учащихся”. Пособие для педагогов. М., 2020.
5. Пинская М.А., Утеева Р.А. “Функциональная грамотность школьников:моделирование образовательных ситуаций”. М.: Национальный книжный центр, 2019.
6. [Электронный ресурс]: https://www.bbc.com/kyrgyz/learning_english/2014/02/140218_book 10.
7. Кайдиева Н.К., Кабылова С.А. Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. - 2023-№2(114). -С. 104-109
8. Кубатбеков М.М. Кредиттик билим берүү системасынын шарттарында функционалдык сабаттуулукту калыптандыруу проблемасынын теориялык негиздери / Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. №2. -2022. -№2-315-321.

Рецензент: к.п.н., доцент Карасартова Н.А.

УДК 37.013.73
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-325-330

Хатамова Н.Х.
Ош мамлекеттик педагогикалык университети
Хатамова Н.Х.
Ошский государственный педагогический университет
Khatamova N.K.
Osh State Pedagogical University

ORCID: 0009-0001-7220-8498

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕРДЕ ПОЛИМАДАНИЙ БИЛИМ БЕРҮҮНҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖАНА КӨП ТИЛДҮҮЛҮКТҮН МААНИСИ
ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЗНАЧЕНИЯ МНОГОЯЗЫЧНОСТИ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ.
FORMATION OF MULTICULTURAL EDUCATION AND THE IMPORTANCE OF MULTILINGUALISM IN PRIMARY SCHOOLS

Кыскача мүнөздөмө: Макалада башталгыч мектептеги полимаданий жана көп тилдүү билим берүүнүн көйгөйлөрү жана абалы каралат. Полимаданий тарбия үй-бүлөнүн улуттук салттарынан башталары тууралуу ой негизделет. Башталгыч мектепте полимаданий билим берүүнүн негизги максаттары, каражаттары жана формалары белгиленип, сүрөттөлөт. Эл аралык өз ара аракеттенүүнү изилдөөдө теориялык жана практикалык ыкмалар, ошондой эле мамлекеттердин этникалык азчылыктарды маданий баалуулуктар системасына интеграциялоо боюнча стратегиялары талданат. Полимаданий тарбия менен билим берүүнүн кенже мектеп окуучусунун инсандык өнүгүүсүндөгү орду, эл аралык өз ара таасирди изилдөөнүн мааниси, көп тилдүүлүктүн ролу жана анын жарандык позициясын калыптандыруудагы мааниси баяндалат.

Аннотация: В статье рассматривается проблемы, состояние поликультурного и многоязычного образование в начальной школе. Обосновывается идея о том, что поликультурное воспитание начинается с национальных традиций семьи. Выделяются и описываются основные цели, средства и формы поликультурного образования в начальной школе. Теоретических и практических подходов в изучении межэтнического взаимодействия и стратегии государств на уровне межэтнической отношение и интеграции этнических меньшинств к системе оценок культурной культуры. Излагаются взгляды на роль поликультурного воспитания и образования в развитии личности младшего школьника, изучение межэтнического воздействия, значение многоязычии и формировании его гражданской позиции.

Abstract: The article examines the problems and current state of multicultural and multilingual education in primary school. It substantiates the idea that multicultural upbringing begins with the national traditions of the family. The main goals, means, and forms of multicultural education in primary school are identified and described. Theoretical and practical approaches to the study of interethnic interaction and the strategies of states at the level of interethnic relations and the integration of ethnic minorities into the system of cultural values are analyzed. The article presents views on the role of multicultural upbringing and education in the development of the personality of a younger schoolchild, the study of interethnic influence, the importance of multilingualism, and the formation of his civic position.

Негизги сөздөр: полимаданий билим берүү; башталгыч мектеп; этнос; маданият; тил; улут; этностор аралык өз ара аракеттенүү; этномаданий ар түрдүүлүк; социалдык жана маданий өнүгүү.

Ключевые слова: поликультурное образование; начальная школа; этнос; культура; язык; нация; межэтническое взаимодействие; этнокультурное многообразие; социальное и культурное развитие.

Keywords: multicultural education; primary school; ethnos; culture; language; nation; interethnic interaction; ethnocultural diversity; social and cultural development.

Кыргызстан многонациональное государство, на его территории проживают представители более 80 этносов различных народностей и национальностей. В древние времена проживали десятки этносов, ведущих культурных и языковых групп, не разделяющих границы государственных границ, где история древнейших городов и отдельных местностей пересекалась со стандартными кочевыми народами. Кыргызстан входит в число регионов, в которых представлено разнообразие этнокультурных и национально-культурных общностей. Наряду с народами, чья родина (этническая территория) входит состав СНГ. На сегодняшний день наиболее многочисленны (по данным на 2023 г.) основную часть население составляют кыргызы – 72,8 %, другие этносы, проживающие в стране узбеки – 14,5 %, русские - 6,2 %, дунгане – 1.1%, уйгуры - 0,9%, таджики -0,8и другие [1]. Культура и языки традиционных этносов существенно различаются между собой. Так, например, кыргызский и узбекский языки относятся к тюркской группе, русский язык - к славянской группе, дунганский - китайско-тибетской группе языков. Данный факт обусловливает актуальность поликультурного образования в системе школьного образования нашей страны. Очевидно, что язык как средство передачи культуры играет решающую роль в социализации личности. Поэтому «Язык - это краеугольный камень любой культуры. Это главное средство, с помощью которого люди передают друг другу идеи, информацию, взгляды и эмоции. Это основной способ для человечества создавать культуру и передавать ее из поколения в поколение» [3, с. 80].

Законодательство в культурно-языковой и образовательной сфере создают улучшению качества начального образование в Кыргызстане имеет разнообразных проектов. Один из них проект «Окуу керемет!». Которое направлен на повышение качество обучения в

начальной школе через внедрение дифференцированного и интегрированного подхода в обучения, на разных предметах в начальной школе. Но проект «Окуу керемет!» реализуется и продолжает предыдущих образовательных проектов «Сапатуу билим», «Читаем в мести» (2013-2017г.) и «Время читать» (2017-2020г.) В 2021 году полностью разработана проект USAID «Окуу керемет!» (2019-2024г.). Эти проекты и подходы становятся особенно актуальным в условиях современной стратегии в системе образования в нашей стране, позволяющей каждому учащемуся освоить несколько языков, функционирующих в обществе. Это связано с постепенным внедрением в школьную практику многоязычного образования, которое предполагает использование двух или более языков в процессе обучения, что создает дополнительную возможность для языковой практики. [3, с. 4].

Для надежного фундамента обеспечения социальных и культурных потребностей каждой личности, этноса, локальной общественной или этнической группы, гражданского общества в целом. Однако гражданская нация не генетически-родовое и этносоциальное, а территориально-политическое и национально-культурное сообщество [1; 2]. Эффективным инструментом формирования гражданской идентичности служит строгая обязательность содержания образования, в частности начальной ее ступени. Цель данного исследования: изучить опыт организации поликультурного воспитания в начальной школе. Объект исследования: поликультурное воспитание и образование. Предмет исследования: учебно-воспитательный процесс в начальных классах. Задачи исследования: 1) раскрыть сущность и цели поликультурного воспитания в начальной школе; 2) обобщить современных проекты и опыт работы учителей в начальных классах. 3) выявить эффективные методы и средства, используемые в организации поликультурного воспитания с младшими школьниками. Цели развития поликультурного образования неотделимы от общей стратегии модернизации кыргызского образования, опирающейся на принципы социальной адресности и сбалансированности социальных, этнокультурных и национальных интересов обучающихся. Специфическими целями поликультурного образования многоязычия в начальной школе являются: — ознакомление детей с национальными традициями, ценностями свои обряды, свой родной язык, государственный язык (кыргызский) и мировой культуры; — создание условий для сохранения и развития сотрудничества всех этнокультурных групп в едином культурном сообщества. — подготовка школьников к жизни на многоязычный общение в современной цивилизации; — подготовка школьников к обучению в открытом поликультурном образовательном пространстве. Поликультурное образование, реализуемое в начальной школе, позволяет обучающимся не только активно участвовать в межкультурном диалоге, но и глубже понять собственную культуру в тесной взаимосвязи с другими культурами кыргысского общества. Грамотность (владение современной техникой, языками и т.п.), формируемая с первых лет обучения, позволяет современному школьнику осваивать социальную и природную среду, активно развиваться в условиях информационной цивилизации [6]. На наш взгляд, принципы современного поликультурного образования и многоязычии начальной школе следующие: преемственность, толерантность, культурность, дифференциация, интеграция разного языка, креативность и целостность. Культурное взаимодействие в условиях межкультурного диалога детей не должно приводить к усреднению, унификации и разрушению специфической картины мира. Поэтому начальная школа не может быть иной, кроме как поликультурной образование и воспитание. Поликультурное воспитание и многоязычие, осуществляемое в процессе социализации младшего школьника, — это последовательное расширение и укрепление ценностно-смысловой сферы личности, формирование способности человека оценивать и сознательно выстраивать на основе традиционных моральных норм и нравственных идеалов отношение к себе, другим людям, обществу, государству, Отечеству, миру в целом [5]. Поэтому главная цель, которую решает педагогический коллектив связана с созданием условий для формирования духовно-нравственного человека, ответственного, инициативного и компетентного гражданина Кыргызстана. В организации учебно-воспитательного процесса акцент ставится на воспитание чувства этнической, исторической и культурной общности разного народов; формирование толерантного сознания учащихся; воспитание чувства любви и привязанности к семье, родному дому, своему языка, своей Родине, традициям, обычаям своего народа.

Следует отметить, что Концепцией назван целый ряд факторов, объясняющих актуальность вопросов поликультурного и многоязычного образования в Кыргызстане:

- процессы формирования гражданской нации кыргызстанцев, особенно в настоящий базовый период развития государства, для которого чрезвычайно важно установлено соглашение и общенациональное единство;
- этнокультурная и языковая многообразная республика, на территории которой проживают десятки разных этнических групп со своим характером, языком и культурными особенностями;
- отсутствие у нескольких этнических групп собственной государственности, что повышает ответственность страны за сохранение присущей им самобытной культуры;
- необходимость адаптации в поликультурной среде развития из моноэтнических регионов, когда знание о поликультурном многообразии страны и умение интегрироваться в поликультурное общество не способны сохраняться путем, а требуют тенденции со стороны формационной системы;
- наличие клановых, межродовых и межэтнических противоречий, когда объединение на основе родовой, земляческой или этнической идентичности приводит зачастую к негативному влиянию на политическую ситуацию в республике, вплоть до возникновения открытых контактов и широкой реализации в процессах эволюции.

Главной целью поликультурного и многоязычного образования является поддержка гражданина страны, обладающего поликультурными компетенциями, цели которого обеспечивают ему достойную жизнь и успешную профессиональную деятельность в многообразной культурной среде.

Согласно концепции, данными поликультурными компетенциями, гражданами Кыргызской Республики должны быть знания, умения и навыки, которые позволяют:

- делать ценностный выбор;
- творчески решать нестандартные проблемы;
- во взаимодействии мира с многообразием, изменением этого себя и мира;
- знать информацию исторического и культурного характера;
- владеть свой родной язык и иностранными языками.

При этом поликультурные технологии выросли на три группы:

1. Когнитивные компетенции (знания и познавательные навыки):
- о собственной гражданской и этнокультурной идентичности;
- история и воздействие разных культурных моделей;
- о существующих в разных культурах представлениях о мире;
- об этнокультурных стереотипах;
- знание основ законодательства, направленного на защиту многообразия и равенства;
- знание о конфликтах и их этнокультурной специфике.

2. Аффективные компетенции (ценности и эмоциональные отношения):
- ценности этнической и культурной идентичности как себя, так и других людей;
- экономические ценности многообразия;
- выражение гордости за свою общегражданскую идентичность;
- выражение доброжелательного отношения, открытости и помощи к изучению другой культуры;
- критическое восприятие культурных стереотипов.

3. Поведенческие и коммуникативные навыки (навыки поведения и общения):
- общение на родном, государственном, официальном и одном из мировых языков;
- возможность вести открытый диалог с другими культурами на основе равенства и не дискриминации;
- умение адаптироваться в незнакомой культурной среде;
- умение вести агрессивное поведение и предупреждать развитие открытого конфликта;
- умение преодолевать этнокультурные стереотипы;
- умение внимательно воспринимать информацию в СМИ;
- умение продолжать учиться жить в поликультурном обществе [1, с. 5].

Организация социально открытого пространства обучающихся осуществляется на основе следующих принципов:

- нравственный пример педагога;
- педагогическая поддержка личности, помощь в самоопределении, развитии способностей, таланта;
- интеграция поликультурного образования и духовно-нравственного воспитания;
- социально-педагогическое партнерство (семья, общественные организации, традиционные и религиозные объединения, учреждения дополнительного образования, культуры, спорта, СМИ).

Критериями сформированности поликультурных ценностей школьника являются следующие показатели: расширение кругозора, многоязычие, развитие общей культуры учащихся; сформированность ценностных ориентаций (готовность проявлять сострадание и радость); проявление ответственного поведения и позитивного взаимодействия с окружающим миром; деятельностное отношение учащихся к труду; ответственность за свои дела, осознанность и мотивированность поступков. Основные результаты поликультурного воспитания оценивались с помощью мониторинговых процедур, в которых использовались следующие методы: экспертные суждения (родителей, партнеров школы); анонимные анкеты, позволяющие анализировать (не оценивать) ценностную сферу личности; тестовые методики («мотивация поведения»); само оценочные суждения детей.

Не менее важную роль в воспитании и обучении детей играет этническая идентичность, которая основывается на:

- знания об особенностях своей группы и осознание себя ее членом, на основе этно-дифференцирующих признаков: языка, обычаев, религии, исторической памяти, национального характера, народного искусства;

- Чувствую принадлежности к группе, оцениваю ее качество, отношение к членству в ней [4, с. 71].

Этническая идентичность, как правило, не столь значима в обыденной жизни. О принадлежности к той или иной этнической группе люди вспоминают только в отдельных случаях. Когда проводятся культурные мероприятия, отмечают исторические годовщины, традиционные обряды в связи с рождением ребенка, свадьбами, похоронами, поминками усопших, национальные праздники, кризисы и кризисные праздники. Педагогического опыта позволил выделить три наиболее эффективных направления поликультурного воспитания учащихся начальных классов: - насыщение информационной среды, эмоциональное воздействие на личность школьника, формирование поведенческих норм; - Информационная среда предполагает сообщение школьникам знаний о традициях, обычаях разных народов, специфике их культуры и ценностей и т.д.;

- Эмоциональное воздействие складывается в процессе реализации первого направления — «информационного насыщения». Важно вызвать отклик в душе ребенка, «расшевелить» его чувства, научить его сочувствовать и сопереживать. Поведенческие нормы ученика развиваются через получение знаний о нормах взаимоотношений между народами, правилах этикета и закреплении этих знаний в собственном поведении, действиях и поступках. Для реализации этих трех направлений в поликультурном воспитании детей младшего школьного возраста нами использовались разнообразные средства: общение с представителями разных национальностей; устное народное творчество; художественная литература; свой родной язык; игра, народная игрушка и национальная кукла; декоративно-прикладное искусство, живопись; музыка; этнические мини-музеи и др.

В школе можно следующие традиционные формы работы с семьями учащихся: выпуск семейных газет (новая страничка ежегодно), проектная деятельность, использование семейных фотоальбомов, выставки поделок, фотовыставки, семейные праздники, фольклорные развлечения с участием родителей. Мир каждой семьи удивителен, его жизнь протекает внутри своей культуры. В результате большинство школьников начинают осознавать свою национальную принадлежность, ориентируясь на национальность родителей и язык семейного общения. В течение года в работе с детьми используются такие формы, как эссе «Семья», проекты «Моя родословная», «Мой город», «Семья за здоровый образ жизни», «Праздничный семейный календарь». Одной из страниц «Семейной газеты» является представление генеалогического древа семьи. В процессе этой работы дети узнают больше о своей семье, где они родились, историю возникновения и становления рода, семьи. В разделе газеты «Семейный календарь» можно узнать, какие государственные, национальные и семейные праздники отмечаются в семьях. Интересны такие формы работы, как выставки, конкурсы поделок, фоторепортажи; они способствуют сплочению семьи, а также закрепляют знания о родном крае.

Таким образом, поликультурное образование в начальных классах рассматривается нами как диалог культур, помогающий понять школьнику сложнейшую систему современной цивилизации. Как и другие качества социально ориентированной личности, поликультурность является результатом, с одной стороны, объективных условий влияния социальной среды, а с другой — целенаправленного воспитания. Исходя из

принципа единства логического и эмоционального восприятия, особенно в младших классах, значительную роль в становлении и развитии поликультурной личности играет преемственность работы педагога с семьей, организация единой информационной среды в школе, эмоциональное воздействие на детей.

Список использованной литературы

1. Андреев, А. Л. Социокультурный профиль России // Педагогика. — 2002. — № 6. — С. 20–28.
2. Баграмов, А. А. Актуальные проблемы развития национальных отношений, интернационального воспитания. — М., 1988.
3. 1–2-модуль. Дифференцированное и интегрированное обучение в начальной школе / Р. А. Орозова, М. М. Эсенгулова, М. К. Усупова и др. — Бишкек : Проект USAID «Окуу керемет!», 2021.
4. Калдыбаева, А. Т. Этнопедагогика / А. Т. Калдыбаева, Н. К. Дюйшеева, С. Н. Пак. — Бишкек, 2011.
5. Как научить любить Родину : руководство для воспитателей и учителей / авт.-сост. Ю. Б. Антонов, Л. В. Левина, О. В. Розова. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 2003.
6. Макаев, В. В. Поликультурное образование — актуальная проблема современной школы // Педагогика. — 1999. — № 4. — С. 3–10.
7. Социология : учебник / под ред. Ю. Г. Волкова. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Гардарики, 2003. — 512 с. : ил.
8. Вместе в школе. Руководство для учителей по управлению образовательной средой в условиях мультикультурного сообщества. — Бишкек, 2010.

Интернет-ресурсы

9. Открытый Кыргызстан : информационно-аналитический сайт. — Режим доступа: www.open.kg
10. K-News. — Режим доступа: http://www.knews.kg

УДК 373.3
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-330-9

Эсенаманова Г., Мамбетакунов У., Супатаева Э.
Ж. Баласагын атындагы КУУ,
Т. Эрматов атындагы Бишкек музыкалык-педагогикалык институту,
Борбордук Азиядагы Америка университети
Эсенаманова Г., Мамбетакунов У., Супатаева Э.
КНУ имени Ж.Баласагына,
Бишкекский музыкально-педагогический институт имени Т. Эрматова,
Американский университет в Центральной Азии
Esenamanova G., Mambetakunov U., Supataeva E.
KNU named after J. Balasagyn
Bishkek Music and Pedagogical Institute named after T. Ermatov
American University of Central Asia

ORCID №0009-0008-4295-8213
ORCID № 0000-0001-5456-6884
ORCID № 0000-0002-1807-9912

12 ЖЫЛДЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ИШКЕ АШЫРУУНУН АЛКАГЫНДА ПЕДАГОГИКАЛЫК КАДРЛАРДЫ ДАЯРДООНУ РЕФОРМАЛОО ЖӨНҮНДӨ
О РЕФОРМИРОВАНИИ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В РАМКАХ РЕАЛИЗАЦИИ 12-ЛЕТНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
ON REFORMING THE TRAINING OF TEACHING STAFF IN THE FRAMEWORK OF IMPLEMENTING 12-YEAR EDUCATION

Кыскача мүнөздөмө: Макалада Кыргыз Республикасында билим берүү системасынын трансформациясы жана жалпы орто билим берүүнүн 12 жылдык системасына өтүү шартында педагогикалык билим берүүнү реформалоо процесси каралат. Акыркы жылдары өлкөдө жогорку

жана орто кесиптик билим берүү үчүн мектепке чейинки жана жалпы билим берүү стандарттары менен шайкеш келген жаңы мамлекеттик билим берүү стандарттары активдүү түрдө иштелип чыгууда. Өзгөчө көңүл мектептик билим берүү стандарттарынын тарыхый өнүгүүсүнө бурулат: 1992-жылы «Билим берүү жөнүндө» мыйзамдын кабыл алынышынан тартып, 2004-жылы жалпы орто билим берүүнүн алгачкы стандартынын бекитилишине чейин. Макалада мамлекеттик билим берүү стандарттарына киргизилген негизги компетенциялар — маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү тааануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенциялары — өзгөчө белгиленет. Ошондой эле жаңы билим берүү талаптарына шайкеш келүү үчүн педагогикалык кадрларды даярдоодо зарыл болгон өзгөрүүлөр талданат. Педагогдорду даярдоонун практикалык багыттуулугун күчөтүүгө, билим берүү программаларын адаптациялоону жакшыртууга, кесиптик көндүмдөрдү өнүктүрүүгө жана инновациялык технологияларды киргизүүгө өзгөчө басым жасалат. Жыйынтыгында, реформаны ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн абитуриенттерге коюлуучу талаптарды кайра карап чыгуу, педагогдорду даярдоо системасын өзгөртүү жана студенттердин өлкөдөгү билим берүү уюмдары менен үзгүлтүксүз практикалык иш алып баруусун камсыз кылуу зарыл экендиги белгиленет.

Аннотация: В статье рассматривается процесс реформирования педагогического образования в Кыргызстане в контексте трансформации системы образования и перехода на 12-летнюю систему общего школьного образования. В последние годы в стране активно разрабатываются новые Государственные образовательные стандарты для высшего и среднего профессионального образования, синхронизированные с нормативами дошкольного и общего образования. Особое внимание уделяется историческому развитию стандартов школьного образования, начиная с принятия Закона «Об образовании» в 1992 году и утверждения первого стандарта общего среднего образования в 2004 году. Акцентируется внимание на ключевых компетенциях, включенных в Государственные образовательные стандарты, таких как информационная, социально-коммуникативная, самопознания и разрешения проблем. В статье также рассматриваются изменения, которые необходимы в подготовке педагогических кадров, чтобы соответствовать новым образовательным требованиям. Акцент сделан на внедрение практической направленности подготовки педагогов, улучшение адаптации образовательных программ, развитие профессиональных навыков и внедрение инновационных технологий. В заключение отмечается, что для успешной реализации реформы необходимо пересмотреть требования к абитуриентам, изменить систему подготовки педагогов и внедрить непрерывную практическую работу студентов с образовательными организациями страны.

Abstract: The article discusses the process of reforming teacher education in Kyrgyzstan in the context of the transformation of the education system and the transition to a 12-year general education system. In recent years, the country has actively developed new State Educational Standards for higher and vocational education, synchronized with the regulations for preschool and general education. Special attention is given to the historical development of school education standards, starting with the adoption of the Education Law in 1992 and the approval of the first standard for general secondary education in 2004. The focus is placed on the key competencies included in the State Educational Standards, such as information, social-communicative, self-awareness, and problem-solving skills. The article also examines the changes needed in the preparation of teaching staff to meet the new educational requirements. Emphasis is placed on the introduction of a practical approach to teacher training, improving the adaptation of educational programs, developing professional skills, and implementing innovative technologies. In conclusion, it is noted that for the successful implementation of the reform, it is necessary to reconsider the admission requirements, change the system of teacher preparation, and introduce continuous practical work for students with educational organizations in the country.

Негизги сөздөр: билим берүүнүн трансформациясы; педагогикалык билим берүү; компетенттүүлүккө негизделген мамиле; педагогдорду даярдоо; 12 жылдык билим берүү системасы; мамлекеттик билим берүү стандарты; инновациялык технологиялар; практикалык багыттуулук.

Ключевые слова: трансформация образования; педагогическое образование; компетентностный подход; подготовка педагогов; 12-летняя система образования; Государственный образовательный стандарт; инновационные технологии; практическая направленность.

Keywords: education transformation; teacher education; competence-based approach; teacher training; 12-year education system; State Educational Standard; innovative technologies; practical orientation.

Введение. В последние годы в Кыргызстане идет работа по реформированию высшего и среднего профессионального педагогического образования в контексте перехода на 12-летнюю систему среднего общего образования, которая включает разработки Государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования и среднего профессионального образования по педагогическим направлениям и специальностям, синхронизированные с Государственным образовательным стандартом дошкольного и общего образования Кыргызской Республики.

Закон Кыргызской Республики «Об образовании», принятый в 1992 году, создал правовую основу для разработки Предметного стандарта школьного образования, который был разработан и утвержден в 2004 году. С утверждением этого стандарта в системе школьного образования наступает эра стандартов в Кыргызстане. В 2014 году утвержден Государственный образовательный стандарт общего среднего образования и как отмечает К.Д. Добаев (2020) «этот стандарт ознаменовал собой переход от старой, изжившей себя знаниевой парадигмы образования, к компетентностной модели образования».

В 2022 году ключевыми компетентностями системы школьного образования согласно Госстандарту, были: информационная компетентность, социально-коммуникативная компетентность, компетентность самопознания и разрешения проблем.

В 2025 году в новой редакции Государственного образовательного стандарта общего образования Кыргызской Республики включает следующие ключевые компетентности: познавательно-деятельностная компетентность, социально-коммуникативная компетентность, эмоционально-личностная компетентность, информационно-цифровая компетентность.

Обзор литературы. В настоящее время Кыргызстан находится на решающем этапе реформирования всей системы образования, чтобы она отвечала, как местным потребностям, так и глобальным стандартам (Нурбаева, 2024).

Реформирование системы образования Кыргызстана включает освещение ряда вопросов, посвященных: новой школе и новому мышлению (Добаев, 2024), истории подготовки педагогических кадров (Кадыралиева, 2021), теории и практике подготовки педагогических кадров в Кыргызстане (Сулайманова, 2023), управлению качеством общего среднего образования в Кыргызской Республике (Кудайбердиева, 2022), психолого-педагогическим проблемам самопознания личности в кыргызском обществе (Шакеева, 2024), о развитии самопонимания личности (Камчыбек уулу Мырзабек, 2025), развитию образовательной деятельности и повышению педагогической деятельности в начальной школе (Абдухамидова, 2025) и основам формирования читательской деятельности учащихся начальной школы (Абдухамидова, 2025), цифровой трансформации образования для повышения качества и доступа к школьному образованию в Кыргызстане (Мамбетакунов, 2023), цифровизации образования в контексте подготовки кадров (Наркозиев, 2024), перспективам развития информационных технологий в системе образования (Калдыбаев, 2024), теории и методике обучения в условиях профильного обучения в школах Кыргызстана (Супатаева, 2024), оцениванию учебных достижений учащихся (Тагаева, 2021) и др.

Материалы и методы научного исследования: когнитивно-обобщающие: метод теоретического анализа научно-педагогической литературы и нормативно-правовых документов передового опыта с применением методов сравнения и обобщения; диагностические: метод сбора данных с помощью педагогического наблюдения, беседы, метод обработки данных, формулирование выводов.

Результаты и обсуждение. Согласно мнению ряда исследователей «В начале XXI века, когда меняются общественные формации и изменяется характер функционирования языка как средства общения и появляются новые предпосылки его распространения и преподавания, появляются новые условия формирования личности и педагога новой формации» (Кондубаева, 2018).

В рамках реализации дорожной карты по реформированию педагогического образования изменяется подготовка педагогических кадров для начальной школы и преподавателей-предметников старших классов.

Согласно Реестру профессиональных стандартов Кыргызской Республики (2025) педагогу определены следующие трудовые функции:

Трудовые функции педагогов:

Критерии компетентной работы.

1. Организован процесс теоретического и практического обучения обучающихся по освоению специальности;

2. У обучающихся сформированы теоретические общие и профессиональные знания для решения различных типов практических задач в области работы;

3. У обучающихся сформированы практические навыки анализа профессиональной деятельности, выбора способов решения поставленных профессиональных задач из рекомендованных вариантов, используя комплексные методы и подходы;

4. В процессе обучения использованы инновационные методы и технологии обучения;

5. В процессе обучения использованы инновационные формы, методы и приемы организации деятельности обучающихся;

6. Организована самостоятельная учебная деятельность обучающихся в соответствии с целями, задачами и способами достижения результатов обучения;

7. Обучающимся обеспечена реальная возможность участвовать в формировании своей программы обучения;

8. Выбраны инновационные методы оценки учебных достижений, обучающихся;

9. Проведен анализ достигнутых результатов обучения на соответствие программе учебной дисциплины.

Необходимые знания:

1. Законы Кыргызской Республики и иные нормативно - правовые акты, регламентирующие образовательную деятельность;

2. Классические положения дидактики в интеграции с теоретическими концепциями в области той или иной специальности;

3. Критическое понимание теорий и принципов в области обучения специалистов среднего звена;

4. Инновационные формы, методы и приемы организации деятельности обучающихся;

5. Традиционные и инновационные методы и технологии обучения;

6. Особенности возрастной и педагогической психологии;

7. Особенности возрастной физиологии;

8. Инновационные методы и инструментарии педагогической диагностики и оценивания образовательного процесса и результатов освоения программ профессионального обучения;

9. Требования к составлению отчетно-аналитических материалов.

Необходимые навыки:

1. Соблюдать Законы и нормативные правовые акты Кыргызской Республики, регламентирующие деятельность системы среднего профессионального образования;

2. Устанавливать соответствие содержания, методов и технологии обучения целям и задачам СПО и ВПО;

3. Применять широкий набор методов, включая инновационные формы, методы и приемы организации деятельности обучающихся;

4. Применять широкий набор методов, а также инновационные методы и технологии обучения для выполнения требований ПС, ГОС СПО и ГОС ВПО и достижения результатов обучения;

5. Организовывать самостоятельную учебную деятельность обучающихся;

6. Составлять отчетно-аналитические материалы.

Основной целью трансформации образования в Кыргызстане является создание условий для всестороннего развития личности школьников, укрепление основы общего образования и подготовка их к полноценной жизни в современном обществе. Введение 12-летнего образования должно способствовать расширению учебных программ, развитию критического мышления и навыков самореализации у учащихся.

Развитие креативности и инноваций занимает особое место в школьной программе в 21 веке. Isabyrye, A., Moloi, K., Lebelo, R., & Khan, S. (2025) отмечают, что «Современная образовательная среда сталкивается с острой необходимостью пройти трансформацию и корректировку, чтобы соответствовать быстро меняющимся требованиям 21-го века». В проведенном исследовании изучая значимость креативности и инноваций в образовательных программах, они отмечают необходимость перехода от традиционных методов обучения к подходам, ориентированным на учащихся, выделяют влияние технологий на трансформацию образовательных практик и важность подготовки и профессионального развития учителей. Результаты подчеркивают необходимость фундаментального образовательного сдвига, отдающего приоритет учащемуся и использующего креативность, инновации и технологии для развития способностей и компетенций, необходимых для будущих профессиональных достижений.

По мнению исследователя Н.И. Адамалиевой (2024) усиливается роль креативно-когнитивных технологий в профессиональной подготовке будущих педагогов. Креативность является ключевым элементом успешной профессиональной подготовки будущих педагогов. Использование креативных методов и технологий способствует развитию творческого мышления, способностей к инновациям и поиску нестандартных решений. Интеграция креативности в процесс обучения создает благоприятные условия для формирования гибких и креативных подходов к педагогической деятельности.

В современных условиях возрастает роль использования проектно-ориентированного обучения. Исследование (Haili Liang, 2025) подчеркивает необходимость программ педагогического образования, которые обеспечивали бы постоянную поддержку и наставничество для новых учителей, а также помогали бы новым учителям формулировать свои потребности и искать поддержки у других опытных учителей или экспертов.

Для улучшения качества образования весьма важно взаимодействие преподавателя и ученика для мотивации к обучению об этом говорят и зарубежные исследователи (Shuangyuan, 2024). Согласно регрессионному анализу, воспринимаемая поддержка учителей оказывает самое сильное влияние на вовлеченность учащихся в учебный процесс.

Отдельное внимание заслуживает исследования, посвященные взаимосвязи между развитием карьеры, принятием решений в повседневной жизни и навыками социального и эмоционального обучения у учащихся средней школы (Bulut, 2024), а также изучению роли основных жизненных навыков в снижении академического стресса среди учащихся с трудностями в обучении **(**Nadaf, 2024). Эти исследования подчеркивают важность интеграции обучения жизненным навыкам в образовательные программы для учащихся с трудностями в обучении. Рекомендации включают разработку практических жизненных навыков, комплексную подготовку учителей, вовлечение семей в процесс обучения и постоянную оценку и совершенствование программы.

Можно выделить, что для успешной реализации этих целей необходимы изменения в подготовке педагогических кадров. Ведь именно от профессионального мастерства учителей, их способности работать в новых условиях зависит успешность реформы и качество образовательного процесса.

Обратим внимание на подготовку педагогических кадров для начальной школы на примере педагогического института, который готовит и специалистов среднего профессионального образования. В настоящее время больше говорят о качестве подготовки педагогических кадров в системе высшего образования, когда наибольшее внимание должна заслуживать подготовка учителей дошкольного и начального школьного образования. Какие изменения необходимо включить?

С переходом на 12-летнее образование к педагогам предъявляются более высокие требования. Учителя должны быть не только высококвалифицированными специалистами в своей области и обладать профессиональными компетенциями, но и обладать глубокими знаниями в области психологии, методики преподавания, инновационных технологий и умением работать с детьми разных возрастных групп, а также обладать универсальными компетенциями (а именно языковыми и цифровыми навыками), также и дополнительными компетенциями (коммуникативные навыки, навыки критического мышления, владеть командной работой и обладать лидерскими качествами).

Учитывая, что будет полностью пересмотрено содержание школьных предметов требуется коренной пересмотр подготовки учителей начальных классов и учителей-предметников. Важно, чтобы обучение будущих педагогов соответствовало современным требованиям рынка труда и образовательных стандартов.

Мы хотели бы выделить следующие ключевые направления модернизации:

Адаптация образовательных программ - пересмотр программ подготовки педагогов с учетом нового Государственного образовательного стандарта СРО и ВПО, учебных планов и нормативов. Это включает в себя не только углубленное изучение предметов, но и развитие методических навыков, освоение инновационных технологий.

Практическая направленность подготовки - повышение практической составляющей в подготовке педагогов. Это может быть достигнуто через стажировки, участие в образовательных проектах и непосредственное взаимодействие с учениками.

Непрерывное образование - необходимо предоставить возможность для постоянного профессионального развития через

курсы повышения квалификации, участие в конференциях и семинарах, а также внедрение новых образовательных технологий в учебный процесс.

Выводы. Возросли требования и к личности педагога общеобразовательных организаций, его профессиональным умениям и навыкам: повышать интерес и мотивацию к самообразованию, организовывать коллективную учебную деятельность в классе, создавать психологическую атмосферу интереса к новой информации и к результатам совместной учебной деятельности и навыкам применять новые знания в различных жизненных ситуациях.

При реформировании подготовки педагогических кадров в рамках реализации 12-летнего образования:

Во-первых, должны поменяться требования к абитуриентам, поступающим на педагогические направления в системе СПО и ВПО. То есть должны быть высокие требования к аттестату, собеседование профориентолога с будущим студентом (определение профессиональных интересов). Наряду с высокими требованиями должны быть и поощрения для будущих студентов – высокая стипендия и т.д.

Во-вторых, должна измениться сама система подготовки будущих педагогических кадров. В СПО поступают после 9 класса и первый курс включает завершение общего школьного образования (10-11 классы), мы предлагаем на первом курсе ввести усиленную профориентационную работу, чтобы на втором курсе студент мог выбрать любую специальность и даже два направления (с учетом количества кредитов) на примере дуального образования как в Германии.

В-третьих, педагогическая практика в школах должна вестись с первого курса (после 9 класса) непрерывно посещать школу («Школьный день») до завершения учебы в системе СПО, т.е. должна быть непрерывная связь со школой, с будущим местом работы.

В-четвертых, требуется переподготовка и повышение квалификации профессорско-преподавательского состава.

Реализация реформы подготовки педагогических кадров в рамках трансформации системы образования и перехода на 12-летнее образование — это не просто необходимость, а залог того, что новое поколение будет готово к вызовам будущего.

References

1. Agamalieva N.I. Creative and cognitive learning technologies in the professional training of a future teacher // Bulletin of the KNU. - 2024. - №1(117). - Pp. 4-11.
2. Abdukhamidova B. A. Requirements for the Development of Educational Activities in Primary School, Pedagogical Conditions and Principles of Activities to Improve the Interests of Readers / B.A. Abdukhamidova, M. D. Aidarova, A. Ergeshalikyzy, A. Aldash // Journal of Ecohumanizm. – 2025. - Vol 4. – No 1. - Pp. 643-648. https://ecohumanism.co.uk/joe/ecohumanism/article/view/5872
3. Abdukhamidova B.A. Scientific and methodological foundations of students' reading activities in literature lessons: avt. dis. ... doctor of pedagogical sciences: 13.00.02. - 2025. - 44 p.
4. Bulut, B., & Bacanli, F. (2024). Examining the Relationships between Career Development, Daily Life Decision Making and Social Emotional Learning Skills of Middle School Students. Journal of Ecohumanism, 3(8), 792 –. https://doi.org/10.62754/joe.v3i8.4769
5. Dobaev K.D. On standardization of school education in Kyrgyzstan / K. D. Dobaev, E. A. Supataeva // ALATOO ACADEMIC STUDIES. - 2020. - № 3. - Pp. 90-97.
6. Dobaev K.D. New school – new thinking: a monograph. – Bishkek, 2023. – 240 c.
7. Isabyrye, A., Moloi, K., Lebelo, R., & Khan, S. Developing creativity and innovation in the 21st century school curriculum: opportunities and challenges // Journal of Ecohumanism. – 2025. -№ 4 (3), 334 –. https://doi.org/10.62754/joe.v4i3.6647
8. Kadyralieva N.S. Training of scientific and pedagogical staff of historians in Kyrgyzstan (1932-1991 гг.). - the abstract. ... kand. dis. 07.00.02. - Bishkek, 2021.
9. Kaldybaev K. Status and Prospects for the Development of Information Technology in the Higher Education System of Kyrgyzstan // Bridging the Gap Between the Higher Education and Labor Markets. –28 February 2025. - Pp. 229-236. https://doi.org/10.1007/978-981-96-1933-7_26
10. Kamchybek uulu M. The development of self-understanding of personality in modern Kyrgyz society : abstract of the dissertation. Doctor of Sciences: 19.00.01. – Bishkek, 2025. – 50 p.
11. Kondubaeva M.R. The problem of correctness and reliability of the study in trilingual education / M.R. Kondubaeva, A. T. Ongarbaeva, N.K. Bekalay // Opcion. - 2018. https://www.redalyc.org/journal/310/31057290022/

12.Kudaiberdieva G.K. Scientific foundations of quality management of general secondary education in the Kyrgyz Republic: the abstract. ... kand. dis. 13.00.01. - Bishkek, 2022. – 25 p.
13.Liang, H., Guo, T. ., & Zhang, C. . (2025). Understanding Teacher Agency of novice teachers in the context of Project-Based Learning (PjBL). Journal of Ecohumanism, 4(2), 1339 –. https://doi.org/10.62754/joe.v4i2.6503
14.Mambetakunov, U.E. Digital transformation of education to improve the quality and access to school education in Kyrgyzstan / Zh.B. Doolbekova, U. E. Mambetakunov // Bulletin of the KSU named after I. Arabaev. –2023. – № 2. - Pp. 271-275.
15.Nadaf, Z. A., Mrabet, J., Nazir, U., Bashir, S., Behera, S. K., & Sharma, R. (2024). Role of Core Life Skills in Mitigating Academic Stress Among Students with Learning Disabilities. Journal of Ecohumanism, 3(7), 22–33. https://doi.org/10.62754/joe.v3i7.4455
Narkoziev A. Digitalization of education in the context of personnel training for the maintenance of the Smart city infrastructure / A. Narkoziev, A. Ibraeva, A. Ayazbayeva, U. Moldosnov // Web of Conferences XIII International Scientific and Practical Forum "Environmental Aspects of Sustainability of Construction and Management of Urban Real Estate" – Scopus. - Volume 535. - 2024. - 14 p.
17.https://doi.org/10.1051/e3sconf/202453505004
18.Nurbayeva M.. Digital literacy formation in Kyrgyzstan by teachers V. / M. Nurbayeva, N.A. Novy Abdulbekova.E. Mambetakunov, N.K. Kenzhebaev // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – Bishkek, 2024. – № 3. – Pp. 38-44.
19.Register of professional standards [Electronic resource] - Access mode: https://mlsp.gov.kg/ru/reestr-professionalnyh-standartov-2/ (дата обращения: 17.03.2025)
20.Shakeeva Ch. Psychological and pedagogical problems of personal self-understanding in Kyrgyz society // Medico-biological and Pedagogical Foundations of Adaptation, Sports Activities and a Healthy Lifestyle: XIII International Scientific and Practical Conference. - 15 July 2024.- Volume 120. – P. 13. https://doi.org/10.1051/bioconf/202412001016
21.Shuangyuan, L. ., Vijayaratnam, P. ., & Wei , H. . (2024). The Impact of Teacher-Student Relationships on Learning Engagement: A Study of Guangxi Universities in China. Journal of Ecohumanism, 3(8), 758 –. https://doi.org/10.62754/joe.v3i8.4765
22.Sulaimanova R.T. Theory and practice of teacher training in Kyrgyzstan: Dissertation of the Doctor of pedagogical Sciences: 13.00.01. – Bishkek, 2022. – 324 p.
23.Supataeva E.A. Theory and methodology of teaching the Russian language in the context of specialized education in schools in Kyrgyzstan : abstract of the dissertation. ... Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.02. – Bishkek, 2024. – 50 p.
24.Tagaeva G. S. Scientific and theoretical bases of formative evaluation of educational achievements of students on the example of education of electric circuit / U. Mambetakunov, G. Tagaeva // Advanced Physical Research. - 2021. - Vol.3. - No.2. – P. 108-112.
25.The State educational standard of general school education of the Kyrgyz Republic, 2022. [Electronic resource]. – Access mode: https://kao.kg/wp-content/uploads/2022/08/Госстандарт-393-от-22-июля-2022-к.pdf (date of request: 17.03.2025).
26.The State educational standard of general school education of the Kyrgyz Republic, 2025. [Electronic resource]. – Access mode: https://www.gov.kg/ru/npa/s/4624 (date of request: 17.03.2025).

Рецензент: д.п.н., профессор Акматов К.К.

УДК 61+378:811.512.154(045)
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-337-340

Жумабекова Б.А.
Эл аралык жогорку медицина мектеби
Жумабекова Б.А.
Международная высшая медицинская школа
Zhumabekova B.A.
International higher school of medicine

КЫРГЫЗ ТИЛИН МЕДИЦИНАЛЫК БАГЫТТА ОКУТУУДА АДАПТАЦИЯ ЖАНА МОТИВАЦИЯНЫН РОЛУ: ЫСЫК-КӨЛ КАМПУСУНУН МИСАЛЫНДА
РОЛЬ АДАПТАЦИИ И МОТИВАЦИИ В МЕДИЦИНСКОМ ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ: НА ПРИМЕРЕ ИССЫК-КУЛЬСКОГО КАМПУСА
THE ROLE OF ADAPTATION AND MOTIVATION IN MEDICAL KYRGYZ LANGUAGE TEACHING: AN EXAMPLE OF THE ISSYK-KUL CAMPUS

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада чет өлкөлүк медициналык студенттерге кыргыз тилин медициналык багытта үйрөтүүдө адаптация жана мотивация факторлорунун өз ара байланышы жана таасири илимий-методикалык жактан талданды. Изилдөөнүн негизги объектиси – Эл аралык Жогорку Медициналык Мектептин Ысык-Көл кампусунда билим алып жаткан Индиядан келген студенттер. Кыргыз тилин үйрөнүүдө тилдик, маданий жана социалдык адаптация өзгөчө мааниге ээ экендиги көрсөтүлдү. Ошондой эле мотивациянын түрлөрү – интегративдик, инструменталдык жана ички мотивациялардын тил үйрөнүү процессиндеги ролу талданды. Макалада тилди медициналык чөйрөдө окутуунун практикалык методдору, ролдук оюндар, кырдаалдык тапшырмалар жана санариптик ресурстар аркылуу алынган тажрыйба мисалдары берилди. Изилдөө жыйынтыгында адаптация менен мотивацияны туура колдонуу студенттердин тилди өздөштүрүүдө активдүүлүгүн жогорулатары, кыргыз тилин клиникалык практикада ишенимдүү колдоно алышына өбөлгө түзөрү аныкталды. Бул илимий иш чет өлкөлүк студенттерге тил үйрөтүүнүн заманбап методологиясын өркүндөтүүгө багытталган.

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь и роль факторов адаптации и мотивации в процессе обучения кыргызскому языку иностранных медицинских студентов. Объектом исследования стали студенты из Индии, обучающиеся в Международной Высшей Медицинской Школе, Ыссык-Кульский кампус. В работе показано, что языковая, культурная и социальная адаптация играют ключевую роль в успешном усвоении кыргызского языка. Особое внимание уделено видам мотивации – интегративной, инструментальной и внутренней, а также их влиянию на учебный процесс. В статье описаны практические методы преподавания языка в медицинской сфере: ролевые игры, ситуационные задания и использование цифровых ресурсов. Результаты исследования показали, что правильное сочетание адаптационных стратегий и мотивационных подходов повышает активность студентов, способствует успешному овладению кыргызским языком и его применению в клинической практике. Данное исследование направлено на совершенствование методологии преподавания кыргызского языка иностранным студентам медицинского профиля.

Abstract: This article explores the interrelation and significance of adaptation and motivation in teaching the Kyrgyz language to international medical students. The study focuses on Indian students at the International Higher School of Medicine, Issyk-Kul campus. It emphasizes that linguistic, cultural, and social adaptation are crucial for effective language acquisition. Furthermore, it examines different types of motivation – integrative, instrumental, and intrinsic – and their impact on students' learning outcomes. The paper presents practical teaching approaches specifically designed for the medical field, including role-plays, situational tasks, and the integration of digital resources. The findings demonstrate that the proper combination of adaptive strategies and motivational methods increases students engagement, enhances their confidence, and enables them to use Kyrgyz effectively in clinical practice. This study contributes to the development of modern methodologies for teaching the Kyrgyz language to foreign students in medical education.

Негизги сөздөр: кыргыз тили; медициналык билим берүү; адаптация; мотивация; чет өлкөлүк студенттер; Ысык-Көл кампусу.

Ключевые слова: кыргызский язык; медицинское образование; адаптация; мотивация; иностранные студенты; Иссык-Кульский кампус.

Keywords: Kyrgyz language; medical education; adaptation; motivation; foreign students; Issyk-Kul campus.

Киришүү. Бүгүнкү күндө медициналык адистерди даярдоодо тилдик компетенция клиникалык коммуникациянын, бейтаптар менен натыйжалуу иштешүүнүн жана кесиптик иш кагаздарын жүргүзүүнүн ажырагыс бөлүгү болуп калды. Өзгөчө Кыргызстан сыяктуу көп тилдүү коомдо мамлекеттик тил — кыргыз тилин медициналык профилде окутуу көйгөйлөрү жана мүмкүнчүлүктөрү өзүнчө илимий-практикалык көңүлдү талап кылат. Медициналык багыттагы студенттердин окуудагы ийгилиги тек гана ишеничтүү клиникалык билимге эмес, ошондой эле окуу чөйрөсүнө адаптация болуу жана окууга ички мотивация менен шартталган тилдик көндүмдөргө да түздөн-түз байланыштуу экени аныкталган.

Тил үйрөнүү процесси көп факторлорго көз каранды. Адаптация – бул студенттин жаңы тилдик жана маданий чөйрөгө көнүү процессин түшүндүрөт [1, б. 699]. Мотивация – тил үйрөнүүнүн ички кыймылдаткычы болуп эсептелет жана ал студентти тилди активдүү өздөштүрүүгө шыктандырат [2, б. 47]. Адаптация — студенттин жаңы академиялык жана социалдык чөйрөгө көнүү процессин аныктаган кеңири түшүнүк болуп, анда тил билүү деңгээли жана маданий чөйрөгө интеграциялоо механизмдери маанилүү ролду ойнойт. Окуу-тарбиялык чөйрөгө тез жана сапаттуу адаптация болбосо, студенттин окууга катышуусу жана жалпы мотивациясы төмөндөп, кесиптик компетенциянын калыптанышына терс таасир тийгизет. Университеттерде иштелип чыккан адаптациялык программалар чет элдик жана ички студенттер үчүн окууга кирүүгө жардам берери көрсөтүлгөн [5, б. 79]. Мотивация — тил үйрөнүүнүн негизги коштомо факторлорунун бири катары изилденип келет: окуучунун максаттары, кызыгуусу, окуу стратегиялары жана өзүн-өзү башкаруу тил үйрөнүү процессинде чечүүчү роль ойнойт. Кыргызстандагы окуучулардын тилге жана жалпы окууга мотивациясын изилдеген изилдөөлөр мотивация жана окуу стратегиялары ортосундагы тыгыз байланыштарды көрсөтөт, бул медициналык багытта окутууда да конкреттүү педагогикалык кийлигишүүлөрдү талап кылат [2, б. 59]. Ысык-Көл кампусу сыяктуу регионалдык медициналык кампустарда билим берүү шарттары, студенттердин социалдык-экономикалык жана маданий фонду, ошондой эле тилдик мейкиндиктин өзгөчөлүктөрү адаптация жана мотивация механизмдерине өзгөчө таасир этет. Ошондуктан медициналык кыргыз тил методикасын иштеп чыгууда педагогикалык ыкмалар, адаптациялык программалар жана мотивацияны жогорулатуу боюнча практикалык чаралар интеграциялануусу керек. Бул изилдөө Ысык-Көл кампусунун мисалында адаптация жана мотивациянын кыргыз тилин медициналык багытта окутууда канчалык таасир этерин эмпирикалык түрдө аныктоону көздөйт.

Бул жаңы темадагы изилдөөнүн практикалык мааниси эки тараптуу: биринчи — медициналык окуу программаларын тилге байланыштуу түзүмдө оптималдаштыруу аркылуу студенттердин окуудагы жетишкендигин жогорулатуу; экинчи — мамлекеттик тилди медициналык контекстте сапаттуу колдонууга өбөлгө түзүү аркылуу бейтаптар менен эффективдүү коммуникацияга жана медициналык кызмат көрсөтүүнүн сапатына оң таасирин тийгизүү. Жогорудагы маселелерди терең изилдөө үчүн бул макалада Ысык-Көл кампусундагы студенттер арасында жүргүзүлгөн эмпирикалык сурамжылоолор, интербелгилүү анализ жана практикалык сунуштар камтылат.

Теманын актуалдуулугу.

Кыргызстанда билим алып жаткан чет өлкөлүк студенттердин арасында Индиядан келгендердин үлүшү жогору. Алар кыргыз тилин билбей келишет, бирок медициналык практикада мамлекеттик тилди өздөштүрүү зарыл. Анткени бейтап менен түз байланыш түзүү, клиникалык практикада анамнез чогултуу, керектүү түшүндүрмөлөрдү берүү жана дарыгердин кесиптик компетенттүүлүгүн бекемдөө үчүн кыргыз тили маанилүү орунду ээлейт. Ошондуктан кыргыз тилин медициналык чөйрөдө окутууда адаптация (маданий, тилдик, социалдык көнүү) жана мотивация (ички, тышкы себептер) эң негизги факторлордун катарына кирет [5, б. 79].

Теманын максаты.

Ысык-Көл кампусунда чет өлкөлүк медициналык студенттердин кыргыз тилин үйрөнүү процессинде адаптация жана мотивациянын ролун аныктап, практикалык мисалдар аркылуу методикалык сунуштарды

берүү. Медициналык билим берүүдө бул эки фактор өзгөчө мааниге ээ, анткени тилди билүү студенттин академиялык гана эмес, клиникалык жетишкендигине да түз таасир этет.

Адаптациянын ролу: Адаптация – чет өлкөлүк студенттин жаңы тилдик, социалдык жана маданий чөйрөгө көнүү процессин түшүндүргөн көп пландуу түшүнүк.

Адаптациянын түрлөрү: 1. Тилдик адаптация – кыргыз тилинин фонетикалык жана грамматикалык системасына көнүү. Мисалы, чет элдик студенттер үчүн кыргыз тилиндеги айрым үндүүлөрдү жана үнсүздөрдү туура айтууда кыйынчылыктар жаралат. Айрыкча индиялык студенттер «ң» жана «ү» тыбыштарын өздөштүрүүдө кыйналышат. Алар көп учурда «ң» тыбышын «н» же «нг» менен алмаштырып айтышат. Мисалы, *«жаңыл»* сөзүнүн ордуна *«жаныл»* же *«жангыл»* дешет. Ошондой эле «ү» үндүүсүн «у» тыбышы менен алмаштырып, *«күн»* сөзүн *«кун»* деп айтууга көнүшөт.Бул көйгөйдү жоюу үчүн мугалим атайын фонетикалык көнүгүүлөрдү сунуштайт. Жеке тыбыштарды машыктыруу: студенттер «ң – ң – ң», «ү –ү–ү» деп мугалимдин артынан кайталап айтышат. Жөнөкөй сөздөрдү колдонуу: *«күн, түн, гүл, бүтүн, жүгүн»* сыяктуу сөздөр (ү тыбышы бар), *«жаңыл, тоң, оң, таң»* сыяктуу сөздөр (ң тыбышы бар). Жупташкан салыштырма көнүгүүлөр: *«тон – тоң, кун – күн, ун – үн»* өңдүү сөздөр аркылуу үндүүлөрдүн жана үнсүздөрдүн айырмачылыгын так көрсөтүү.

Мындай фонетикалык көнүгүүлөр чет элдик студенттердин кыргыз тилиндеги өзгөчө тыбыштарды өздөштүрүп, туура айтуусуна чоң жардам берет.

2. Маданий адаптация – кыргыз элинин салт-санаасына, баарлашуу маданиятына көнүү. Мисалы:студенттерди ооруканандын иш чөйрөсүндө бейтапка кайрылуу формалары менен тааныштыруу («Апа», «Агай», «Эже»).

3. Социалдык адаптация – жергиликтүү студенттер жана коом менен баарлашуу аркылуу көнүү. Мисалы, биринчи курстагы Индиялык студент кыргыз тилин түшүнбөй бейтап менен баарлаша албай калган. Окутуучу «бейтап–дарыгер» ролдук оюнун колдонуп, кырдаалды класста моделдештиргенден кийин студент өзү практикага чыкканда диалогду ийгиликтүү жүргүзө алган [1, б. 707].

II. Мотивациянын ролу: Мотивация –тил үйрөнүү процессинде студенттин активдүүлүгүн жана кызыгуусун камсыз кылган ички жана тышкы себептердин жыйындысы.

Мотивациянын түрлөрү:

1.Интегративдик мотивация –тилди үйрөнүү аркылуу жергиликтүү коомго аралашуу, баарлашуу. Мисалы, студент бейтап менен түз байланыш түзүүнү каалайт.

2. Инструменталдык мотивация – тилди окууда жана кесиптик карьерада ийгиликке жетүү үчүн үйрөнүү. Мисалы, студент кыргыз тилин билгендиги үчүн практикага чыгарда артыкчылыкка ээ болот.

3. Ички мотивация – тилди үйрөнүүгө кызыгуу жана өз алдынча шыктануу. Мисалы, айрым студенттер кыргыз тилиндеги ырларды угуп, сүйлөшүүлөрдү өз алдынча жазып алышат. Мисал: Студенттерди сабакка активдүү тартуу үчүн «Анамнез алуу» практикалык тапшырмасы берилгенде, алар өз ара атаандаштык шартында кыргыз тилинде суроо берип, жооп алышат. Бул алардын мотивациясын күчөтөт [2, б. 59].

III. Ысык-Көл кампусунун практикалык тажрыйбасы.

Ысык-Көл кампусунда кыргыз тилин медициналык багытта окутууда төмөнкү методдор колдонулат:

1. Рольдук оюндар: «Дарыгер – бейтап», «Студент – окутуучу» сценарийлери.

Мисалы, студент «Менин ичим ооруп жатат» деген бейтаптын сөзүнө кыргызча суроолорду берет: «Качантан бери ооруп жатасыз?», «Кайсы жериңиз ооруйт?».

2. Медициналык терминдердин глоссарийи: «жүрөк кагышы», «кан басым», «ич өткөк» сыяктуу терминдер кыргызча түшүндүрүлүп, практикалык сүйлөшүүлөргө кошулат.

3. Кырдаалдык тапшырмалар: Студенттер топ болуп кыргыз тилинде «Ооруканада консультация берүү» диалогдорун жазып чыгышат.

4. Санариптик ресурстар: Кыргыз тилиндеги медициналык видеолор, онлайн-тесттер колдонулат. Мисал: Сабакта студенттер бейтап менен сүйлөшүү боюнча кыргызча скрипттерди жазып, аларды практика учурунда колдонгон. Бул алардын ишенимин арттырган жана тилди медициналык чөйрөдө колдонууга адаптациясын жеңилдеткен.

Жыйынтык.

Изилдөө көрсөткөндөй, кыргыз тилин медициналык багытта үйрөтүүдө адаптация жана мотивация өз ара байланышкан негизги факторлор болуп саналат. Ысык-Көл кампусундагы практикалык тажрыйба студенттердин тилди өздөштүрүү процессинде оң натыйжа берген.

Адаптация студентке жаңы тилдик жана маданий чөйрөгө көнүгүө жардам берет. Мотивация студенттин тилди үйрөнүүгө болгон кызыгуусун күчөтөт.

Келечекте кыргыз тилин медициналык чөйрөдө окутууну өркүндөтүү үчүн төмөнкү сунуштар берилет:

1. Симуляциялык борборлор менен интеграциялоо (реалдуу клиникалык кырдаалдарды түзүү).
2. Санариптик окуу платформаларын кеңейтүү.
3. Маданий адаптацияны жеңилдетүү үчүн кыргыз элинин салт-санаасы боюнча таанып-билүү сабактарын киргизүү.

Колдонулган адабияттар

1. Берри Дж.У. Аккультурация: эки маданиятта ийгиликтүү жашоо // Маданият аралык байланыштардын эл аралык журналы. – 2005. – 29-т. – № 6. – 697–712-бб.
2. Гарднер Р.К. Экинчи тилди өздөштүрүүдөгү мотивация: социалдык-окутуучулук модель. – Нью-Йорк: Peter Lang Publishing, 2010. – 287 б.
3. Крашен С. Экинчи тилди өздөштүрүүнүн теориясы жана практикасы. – Оксфорд: Pergamon Press, 1982. – 202 б.
4. Дёрньеи З. Тил сабагында мотивациялык стратегиялар. – Кембридж: Cambridge University Press, 2001. – 256 б.
5. Мамбетова А.И. Чет өлкөлүк студенттерге кыргыз тилин окутуунун методикалык өзгөчөлүктөрү. – Бишкек: Илим, 2022. – 120 б.
6. Шуманн Дж.Х. Экинчи тилди өздөштүрүүдөгү аккультурация модели // *TESOL* Quarterly (TESOL илимий журналы). – 1978. – 12-т. – № 2. – 179–189-бб.
7. Эллис Р. Экинчи тилди өздөштүрүүнү изилдөө. – Оксфорд: Oxford University Press, 1994. – 824 б.
8. Браун Х.Д. Тилди үйрөнүүнүн жана окутуунун негизги принциптери. – 5-басылышы. – Нью-Йорк: Pearson Education, 2007. – 410 б.

Рецензент: д.псих.н., профессор Камчыбек уулу М.

УДК 159.9:316.6:316.3/4(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-340-345

Молдош А., Турдубаева К., Шакирова К.К.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Молдош А., Турдубаева К., Шакирова К.К.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Moldosh A., Turdubaeva K., Shakirova K.K.
KNU Jusup Balasagyn

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЧЫР-ЧАТАКТАРДЫ ЖӨНГӨ САЛУУНУН ПРЕДИКТОРЛОРУ ЖАНА РЕСУРСТАРЫ
ПРЕДИКТОРЫ И РЕСУРСЫ РАЗРЕШЕНИЯ СЕМЕЙНЫХ КОНФЛИКТОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ
PREDICTORS AND RESOURCES FOR FAMILY CONFLICT RESOULUTION IN THE RYRGYZ REPABLIC

Кыскача мүнөздөмө: Макалада заманбап Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк чыр-чатактардын этнопсихологиялык өзгөчөлүктөрү социалдык-маданий өзгөрүүлөөрү шартында каралат. Этностук иденттүүлүктүн, гендердик ролдордун жана санжыра институтунун чыр-чатактарды жөнгө салуудагы предикторлор жана ресурстар катары ролу талданат. Салттуу патриархалдык-патрилокалдык модель, көчмөн мурас жана коллективистиктүү баалуулуктар менен индивидуализмдин, эгалитаризмдин өсүп жаткан тенденциялары жана гендердик ролдордун өзгөрүшү ортосундагы карама-каршылыктар аныкталат. Өзгөчө көңүл «уят» жана «намыс» сыяктуу маданий регуляторлорго, трансгенерациялык сценарийлерге жана эмгек миграциясынын ролдордун инверсиясына жана эмоционалдык аралыкка тийгизген таасирине бурулат.

Миграциялык «хаб» тардан (Бишкек, Ош, Манас) алынган 104 респонденттен (52 жуп жубайлар) турган тандалмада катуу ригиддүү гендердик стереотиптер жана уруунун басымы деструктивдүү стратегияларды күчөтөрү, ал эми санжыраны аң-сезимдүү актуалдаштыруу резилиенттүүлүктүн уникалдуу ресурсу жана дисфункционалдуу паттерндерди коррекциялоонун механизми катары чыгаары көрсөтүлдү. Этностук иденттүүлүктүн амбиваленттүү функциясы тастыкталат: рефлексиясыз колдонулганда - тобокелдик фактору, ал эми рефлексивдүү интеграция шартында - күчтүү коргоочу ресурс болуп саналат.

Аннотация: В статье рассматриваются этнопсихологические особенности семейных конфликтов в современной Кыргызской Республике на фоне социально-культурных трансформаций. Анализируются роль этнической идентичности, гендерных ролей и института санжыра как предикторов и ресурсов разрешения конфликтов. Выявляется столкновение традиционной патриархально-патрилокальной модели, номадического наследия и коллективных ценностей с растущими тенденциями индивидуализма, эгалитаризма и изменениями гендерных ролей. Особое внимание уделяется культурным регуляторам «уят» и «намыс», трансгенерационным сценариям и влиянию трудовой миграции на инверсию ролей и эмоциональную дистанцию. На выборке 104 респондентов (52 супружеские пары) из миграционных хабов (Бишкек, Ош, Манас) показано, что ригидные гендерные стереотипы и давление уруу усиливают деструктивные стратегии, тогда как осознанная актуализация санжыры выступает уникальным ресурсом резилиентности и коррекции дисфункциональных паттернов. Подтверждается амбивалентная функция этнической идентичности: фактор риска при нерефлексивном использовании и мощный защитный ресурс при рефлексивной интеграции.

Abstract: The article examines the ethnopsychological features of family conflicts in contemporary Kyrgyzstan in the context of ongoing socio-cultural transformations. The study analyzes the role of ethnic identity, gender role structures, and the institution of *sanjyra* (genealogical lineage) as both predictors and culturally embedded resources for conflict resolution. The findings reveal a tension between the traditional patriarchal and patrilocal family model, nomadic heritage, and collectivist values, on the one hand, and the increasing trends toward individualism, egalitarianism, and shifting gender roles, on the other. Particular attention is paid to culturally normative regulators such as *uyat* (“shame”) and *namys* (“honor”), transgenerational family scripts, and the impact of labor migration on role inversion and growing emotional distance within marital relationships. Based on a sample of 104 respondents (52 married couples) drawn from major migration hubs (Bishkek, Osh, Manas), the study demonstrates that rigid gender stereotypes and lineage-based social pressure intensify destructive conflict strategies. In contrast, the conscious and reflective actualization of *sanjyra* emerges as a unique resilience resource, facilitating the correction of dysfunctional relational patterns. The ambivalent function of ethnic identity is confirmed: when applied unreflectively, it operates as a risk factor, whereas when integrated reflexively, it becomes a powerful protective and adaptive resource in the resolution of family conflicts.

Негизги сөздөр: аялдардын ролу; кыргыз коому; гендердик стереотиптер; ролдук чыр-чатактар; санжыра, патрилокалдуулук, эгалитаризм, социалдык өзгөрүштөр.

Ключевые слова: этническая идентинчость; семья; конфликты; санжыра; патрилокальность; эгалитаризм; социальные трансформации.

Keywords: ethnic identity; family; conflicts; sanjira; patrilocality; egalitarianism; social transformations.

Современная Кыргызская Республика проходит через глубокую социально-культурную трансформацию, обусловленную глобализацией, интенсивными миграционными процессами и урбанизацией. Эти изменения затрагивают ключевой социальный институт – семью, традиционно опирающую на патриархально-патрилокальную модель [8]. В этой модели, основанной на строгой иерархии и коллективных ценностях, наблюдается столкновение с растущими тенденциями индивидуализма, эгалитаризма и изменением гендерных ролей, что особенно остро проявляется в контексте номадического наследия кыргызского общества [6]. Такая дихотомия традиций и модерна создает благоприятную среду для возникновения внутренних противоречий и конфликтов в семейных отношениях [5].

Актуальность исследования определяется ростом числа деструктивных конфликтов, которые будучи не разрешенными в культурно-чувственном контексте, приводят к высокому уровню семейного стресса, разводам и

трансгенерационной передаче дисфункциональных паттернов. Психологический анализ этих конфликтов требует не просто оценки их причин, но и механизмов его регулирования, что делает данное исследование ключевым для социальной психологии и этнопсихологии Центральной Азии, в частности Кыргызской Республики.

Этнопсихологический анализ выявляет, что кыргызская ментальность характеризуется высокой значимостью сохранения «лица» рода (намыс) и избегания открытого противостояния. Культурный регулятор «уят» (социальный стыд) выступает мощным механизмом самоконтроля, побуждающим к сокрытию семейных проблем от внешнего окружения и эмоциональной дистанции [2, 3], что на внутрисемейном уровне поддерживает храническое напряжение и препятствует своевременному обращению за профессиональной помощью, усиливая риск эскалации конфликтов.

Одним из центральных институтов, влияющих на семейную динамику является санжыра (генеалогическое древо) и принципа «жети ата». Знание своей родословной не только укрепляет этническую идентичность, но и выполняет функцию трансгенерационного ресурса. Актуализация истории предков, переживших войны, переселения и голод, формируют ощущение исторической устойчивости и резилентности. В условиях современной миграции, когда семьи оказываются разлучены на годы, санжыра помогает трансформировать внешнее давление «уят» во внутреннюю мотивацию к сохранению семьи и конструктивному взаимодействию, выступая против дисфункциональных сценариев.

Традиционная патрилокальность (проживание с родителями мужа) усиливает системное давление расширенной семьи и приводит к триангуляции конфликтов [4]. Переход молодых пар к неолокальности (отдельное проживание в урбанистических центрах) снижает внешний контроль, но одновременно лишает пару привычных культурных «буферов» - посредничество аксакалов и старших родственников. В результате конфликты ролей (особенно гендерных) выходят на передний план, а отсутствие навыков прямой коммуникации провоцирует рост разводов среди молодежи. В сельских сообществах, напротив, по-прежнему документируют традиционные механизмы регулирования-аксакалские суды и давление рода. Такие практики, несмотря на противоречие официальному законодательству, обладают высокой легитимностью и часто предотвращают распад семьи ценой подавления индивидуальных потребностей (особенно женщин) [14].

Трудовая миграция создает дополнительный структурный кризис: феномен «дистанционного» родительства приводит к инверсии ролей, размытию границ между поколениями и передаче трансгенерационной передаче дисфункциональных паттернов. По данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики, в 2024 году более 750 тысяч граждан Кыргызской Республики находятся в трудовой миграции, что составляет около 11% населения страны. Это напрямую коррелирует с ростом числа разводов (увеличение на 31% за 2019-2023гг.) и обращений в кризисные центры по вопросам семейного насилия [7].

Таким образом, этнопсихологические особенности семейных конфликтов в Кыргызской Республике определяется сложным взаимодействием трех факторов:

культурного регулятора «уят», «намыс» провоцирующего не конструктивные стратегии;

структурных изменений семьи (патри-/матри-/неолокальность,миграция),
преводящие конфликт из внешней плоскости во внутренную;

института санжыра, который при осознанной актуализации выступает мощным ресурсом резилентности и коррекции деструктивных трансгенерационных сценариев.

Цель статьи - выявить степень ригидных гендерных стереотипов и силу этнопсихологической идентичности супругов как предикторов частоты и интенсивности семейных конфликтов в современном кыргызском обществе. Для достижения цели решаются следующие задачи:

исследовать теоретические и психологические особенности семейных отношений в ситуации конфликта в Кыргызской Республике;

изучить культурно-исторический аспект этнопсихологических особенностей;

раскрыть психологические механизмы восприятия, переживания и разрешения конфликтов;

обобщить эмпирические данные.

Гипотеза исследования: в семьях Кыргызской Республики конфликтные ситуации опосредуются этнической

идентичностью и культурно-ценностными различиями, трансгенерационными сценариями семейного поведения (межпоколенческими сценариями). Эти факторы не только осложняют конфликты, но и могут стать ресурсом их преодоления. Исходя из этого вытекают следующие подгипотезы:

Этническая идентичность влияет на особенности семейных отношений и конфликты.

Характер межличностных отношений зависит от этнических особенностей, в частности культурно-ценностных ориентаций, которые выступают и фактором риска деструктивных стратегий (через коллективизм, уят, намыс и иерархию), и мощным ресурсом резилентности (через гордость историческую устойчивость и санжыра).

Эмпирический этап исследования проводился в рамках комплексного подхода с использованием следующих инструментарий:

Методика «Этническая идентичность» в адаптации А.М. Арбитайло;

Опросник «Культурно - ценностных ориентаций» Л. Г. Почебут;

Методика «Характер взаимодействия супругов в конфликтных ситуациях» Ю.Е. Алешина и Л.Я.Гозман;

Короткий портретный опросник «Большой пятерки (Б5-10)», М. С. Егоров и О. В. Паршикова;

Авторская анкета.

Научная новизна исследования заключается в первом эмпирическом доказательстве того, что в современных городских кыргызских семьях ведущими предикторами супружеских конфликтов выступают ригидные гендерные стереотипы, давление расширенной семьи (уруу) и контролирующее использование этнической идентичности, в то время как осознанная актуализация института санжыра является уникальным трансгенерационным ресурсом резилентности. Это подтверждается отсутствием аналогичных эмпирических работ, интегрирующих эти факторы в единую модель.

Исследование проводилось с июля по ноябрь 2024 г. через анонимное онлайн-анкетирование на платформе Google Forms. Выборка составила 104 респондентов от 18 до 65 лет, из которых 52 женщин и 52 мужчин, из урбанистических центров - Бишкек, Ош и Манас (Жалал-Абад), как миграционных хабов. Обработка данных выполнена в SPSS 28, описательная статистика, t-критерий Стьюдента, χ^2 Пирсона, корреляции Пирсона (r).

Полученные данные по методике «Этническая идентичность» выявили высокий уровень этнической идентичности, что соответствует этноцентричным паттернам в постсоветских тюркских сообществах. Гендерные различия значимы, женщины демонстрируют более выраженную идентичность, что может отражать социокультурную роль женщин как хранительных «лица рода» (намыс) в патриархально-патрилокальных структурах. Региональный эффект также заметен, в миграционных центрах идентичность выше, подчеркивая ее функцию как буфера против культурной ассимиляции и потери идентичности в урбанистической среде.

Корреляционный анализ выявил дифференцированные связи идентичности с психологическими конструктами. Общий уровень этнической идентичности положительно коррелирует с гордостью за свою культуру и ощущением исторической устойчивости ($r=0,61-0,74$, $p<0,001$), что подтверждает ее роль как позитивного ресурса в контексте трансгенерационной резилентности. Однако использование этнической идентичности как инструмента контроля и принуждения положительно коррелирует с частотой и интенсивностью конфликтов ($r=0,42$, $p<0,001$), отражая ригидное, нерефлексивное применение, усиливающее давление «уруу» и эмоциональную дистанцию. Тогда как осознанная, рефлексивная этническая идентичность (значение санжыра + гордость без ригидности) выступает защитным фактором и отрицательно коррелирует с деструктивными стратегиями разрешения конфликтов, способствуя конструктивному взаимодействию через нарративы предков. Таким образом, первая частная гипотеза подтвердилась частично, этническая идентичность действительно существенно влияет на семейные отношения и конфликты.

По опроснику Почебут выявлены доминирующие традиционные и коллективистские паттерны. В частности, 55% ассоциируют жизненные приоритеты с прошлым, подчеркивая роль санжыра как основы идентичности в урбанизации и миграции. 50% респондентов отметили коллективистский тип отношений, 48% выбрали направленность деятельности на развитие и гармонию, в то время как иерархическая модель социальных

взаимодействий была отнесена к приоритетам 45% опрошенных, с более выраженной тенденцией среди мужчин (x^2 = 3,2, p <0,10). Эти ориентации коррелируют с деструктивными стратегиями (r=0,25, p<0,005 для коллективизма и иерархии), особенно в гендерных конфликтах (обесценивание ролей - 35%). В частности, такая корреляция усиливает эмоциональную дистанцию и пассивную агрессию в супружеских взаимодействиях, опосредованных культурными регуляторами вроде «уят» и «намыс», что согласуется с гипотезой о двойственной роли этнических ценностей как фактора риска и ресурса резилентности.

Результаты методики Алешиной показали преобладание пассивных стратегий (M=2,8; SD=0,7 по 20 сценариям; избегание - 52%, пассивная агрессия - 38%, диалог - 28%). Женщины чаще дистанцируются (M=-0,01), мужчины же контролируют (M=0,22; p<0,05).

Опросник Б5-10 показал, что невротизм коррелирует с конфликтами r = 0,32, p<0,05), а открытость с резилентностью (r = -0,28, p< 0,05). Множественная регрессия подтвердила предикторы - ригидные гендерные стереотипы, давление уруу, контролирующая идентичность. Вторая подгипотеза подтверждена, культурные ориентации выступают фактором риска и ресурсом.

По авторской анкете по вопросу о повторяющихся конфликтах и сценариях в семье выявлена высокая частота трансгенерационных паттернов, отражающих этнопсихологические особенности кыргызских семей. Доминируют позитивные сценарии (забота, признание, помощь, сотрудничество) - 39,3 %, семейные роли (борьба за лидерство, конфликт ролей, патриархат/матриархат) и межродовые конфликты (давление со стороны родни, вмешательство в семью) - 32,1%, эмоциональная дистанция (молчание, холодность, отчуждение) -28,6%, межпоколенческое давление (долг перед родом, табу, идеализация предков) - 25%. Реже отмечаются хронические обиды и конфликты - 18,1%, гендерные конфликты, насилие и жестокость, разрешение через посредничество и авторитет старших составляют 14,3%. Власть и контроль (авторитарность, доминирование и принуждение) составили 10,7%, повторяющие сценарии (разводы, нестабильные браки, повтор судьбы родителей) и межэтнические конфликты -7,1%, и другое 3,6%.

Таблица №1. Распределение межпоколенческих повторяющихся сценариев в % (множественный выбор)

Полученные эмпирические данные подтверждают теоретические предположения о двойственной роли этнической идентичности в семейных конфликтах кыргызских семей, обогащая понимание этнопсихологических механизмов.

Этнопсихологические особенности семейных отношений в ситуации конфликта в Кыргызской Республики отражают сложное переплетение традиционных культурных регуляторов («уят», «намыс»), структурных трансформаций и институциональных

ресурсов (санжыра как трансгенерационный буфер).

Список использованной литературы

1. Абдыкалыкова Г.М. Психологические особенности семейных отношений в условиях трудовой миграции. Бишкек, 2023. – 178 с.
2. Алешина Ю., Гозман Л., Дубовская Е. Характер взаимодействия супругов в конфликтной ситуации // Методы исследования межличностного восприятия. Спецпрактикум по социальной психологии / Под ред. Г.М. Андреевой, В.С. Агеева. М., 1987. – С. 145-153. (дата обращения 25.11.2025)
3. Алешина Ю.Е., Гозман Л.Я., Дубовская Е.М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. М., 1987. - 120 с. .(дата обращения 25.11.2025)
4. Боуэн М. Теория семейных систем. Москва: Когито-Центр, 2011. - 496 с. .(дата обращения 25.11.2025)
5. Бредникова Ольга Евгеньевна, Сабирова Гюзель Ансаровна Дети в мигрантских семьях: родительские стратегии в транснациональных контекстах // Антропологический форум. 2015. №26. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/deti-v-migrantskih-semyah-roditelskie-strategii-v-transnatsionalnyh-kontekstah. (дата обращения 25.11.2025)
6. Women's Gender Roles in Traditional Nomadic Society Yesimova A. E. https://doi.org/10.47134/bai.v1i4.3306
7. Гражданская идентичность кыргызстанцев в условиях глобализации: современное состояние и направления А. Тажибаева https://doi.org/10.52754/1694867X_2023_1(2)_6
8. Женщины и мужчины Кыргызской Республики: 2019–2023. Бишкек: 2024 – 307 с. ISBN 978–9967–28–558–3
9. Закиров А. Психосемантический подход к этнопсихологии. - Ош, 1996. .(дата обращения 25.11.2025)
10. Исмаилова С.К. Традиционные и современные ценности кыргызской семьи // Вестник КРСУ. – 2022. – № 4. – С. 94–102.
11. Кыргызы / отв. ред. А.А Асанканов, О. И. Брусина, А. З. Жапаров; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН; Ин-т истории и культурного наследия НАН КР. - М.: Наука, 2016. - 623 с. - (Народы и культуры). ISBN 978-5-02- 039252-6 (в пер.). .(дата обращения 25.11.2025)
12. Лебедева Н.М. Этническая и кросс-культурная психология. Москва: Юрайт, 2021. – 448 с.
13. Плоских В.М. Кыргызы и их предки: этнопсихологические очерки. Бишкек: Илим, 2021. – 256 с.
14. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. Москва: Аспект Пресс, 2004. – 368 с. .(дата обращения 25.11.2025)
15. Турсунбаева Н. С. Национальная ментальность и ее роль в разрешении юридических конфликтов (на примере судов аксакалов Кыргызской Республики) // Бюллетень науки и практики. 2024. Т. 10. №6. С. 535-543. https://doi.org/10.33619/2414-2948/103/61

Рецензент: кандидат психологических наук Сыдыкова Г.М.

УДК 159.9:316.6(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-345-350

Турдубаева К., Молдош А., Шакирова К.К.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Турдубаева К., Молдош А., Шакирова К.К.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Turdubaeva K., Moldosh A., Shakirova K.K.
KNU Jusup Balasagyn

ЗАМАНБАП КЫРГЫЗ КООМУНУН ГЕНДЕРДИК СТЕРЕОТИПТЕР ТУТУМУНДА АЯЛДАРДЫН РОЛУ ЖАНА РОЛДУК ЧЫР-ЧАТАК
РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ И РОЛЕВОЙ КОНФЛИКТ В СИСТЕМЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ СОВРЕМЕННОГО КЫРГЫЗСКОГО ОБЩЕСТВА

THE ROLE OF WOMEN AND ROLE CONFLICT IN THE SYSTEM OF GENDER STEREOTYPES OF MODERN KYRGYZ SOCIETY

Кыскача мүнөздөмө: Макалада глобалдашуу, урбанизация жана постсоветтик өзгөрүүлөр шартында заманбап кыргыз коомундагы гендердик стереотиптер тутумунда аялдын ролу талдоого алынат жана ролдук чыр-чатак иликтенет. Үй-бүлөгө кам көрүү, баш ийүү, «Аял - үйдүн куту» сыяктуу салттуу патриархалдык күтүүлөр менен аялдардын экономикалык активдүүлүгү, билим алуусу жана саясий катышуусу сыяктуу заманбап реалдуулуктардын ортосундагы карама-каршылык анализ алынат. Социалдык ролдор теориясы жана маданий-тарыхый мамиленин негизинде стереотиптердин кайталануу механизмдери муундар аралык берүү, коллективдик баалуулуктар жана ак-ниеттүү камкорлоочу ыңгайлар аркылуу көрсөтүлгөн. Эмпирикалык изилдөөнүн жыйынтыктары (N = 114) медиакеңистикте «эне- үй-бүлөлүк очоктун сакчысы» образындагы салттуу аялдык үлгүнүн басымдуулук кылышын (70,2%), гендердик ролдорго карата орточо деңгээлдеги салттуулукка жактоочулугун жана стереотиптердин ролдук чыңалуунун жогорулашы менен байланыштуулугун аныктады. Урбанизация жана билим деңгээли салттуу көз караштардын алсырашына таасир этүүчү факторлор катары чыгууда. Алынган жыйынтыктар ролдук конфликтти азайтуу жана аялдардын өзүнө болгон өз-өзүнө ишенүүсүн жогорулатуу боюнча ыкмаларды иштеп чыгууда Борбордук Азиянын этномаданий контекстин эске алуунун маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Аннотация: В статье рассматривается роль женщины и ролевой конфликт в системе гендерных стереотипов современного кыргызского общества в условиях глобализации, урбанизации и постсоветских трансформаций. Анализируется противоречие между традиционными патриархальными ожиданиями (семейная опека, подчинение, образ «Аял - үйдүн куту») и современными реалиями экономической активности, образования и политического участия женщин. На основе теории социальных ролей и культурно-исторического подхода показаны механизмы воспроизводства стереотипов через межпоколенческую трансляцию, коллективистские ценности и доброжелательные патронирующие установки. Эмпирическое исследование (N=114) выявило преобладание традиционного образа «матери-хранительницы очага» в медиапространстве (70,2%), умеренную приверженность традиционным гендерным ролям и связь стереотипов с повышенным ролевым напряжение. Урбанизация и уровень образования выступают факторами, ослабляющими традиционность установок. Результаты подчеркивают необходимость учета этнокультурного контекста Центральной Азии при разработке подходов к снижению ролевого конфликта и повышению самоэффективности женщин.

Abstract: The article examines the role of women and role conflict within the system of gender stereotypes in contemporary Kyrgyz society under the conditions of globalization, urbanization, and post-Soviet transformations. It analyzes the contradiction between traditional patriarchal expectations—such as family caregiving, subordination, and the cultural ideal of the woman as «Аял - үйдүн куту» and modern realities related to women's economic activity, education, and political participation. Drawing on social role theory and the cultural-historical approach, the study demonstrates the mechanisms through which stereotypes are reproduced via intergenerational transmission, collectivist values, and benevolent patronizing attitudes.

The empirical study (N = 114) revealed the predominance of the traditional image of the "mother as the keeper of the hearth" in the media space (70.2%), a moderate adherence to traditional gender roles, and an association between gender stereotypes and increased role strain. Urbanization and educational level emerge as factors that weaken traditional attitudes. The findings highlight the importance of considering the ethnocultural context of Central Asia when developing strategies aimed at reducing role conflict and enhancing women's self-efficacy.

Негизги сөздөр: аялдардын ролу; кыргыз коому; гендердик стереотиптер; ролдук чыр-чатак; социалдык өзгөрүштөр.

Ключевые слова: роль женщины; кыргызское общество; гендерные стереотипы; ролевой конфликт; социальные трансформации.

Keywords: woman role; Kyrgyz society; gender stereotypes; role conflict; social transformations.

Современное кыргызское общество переживает период интенсивных социальных трансформаций, обусловленных глобализацией, урбанизацией и интеграцией в международные экономические и культурные процессы. Эти изменения затрагивают фундаментальные аспекты социальной структуры, включая гендерные роли, которые традиционно

определялись патриархальными нормами номадической культуры и исламскими влияниями.

Актуальность изучения стереотипных представлений о роли женщины и связанных с ними ролевых конфликтов обусловлена растущим разрывом между традиционными ожиданиями, такими как семейная опека, подчинение, и современными реалиями - экономической активностью, образованием, политическим участием женщин [8].

По данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики (на начало 2024 г.), женщины составляют 50,5% населения и 42,4% уровнем занятости среди них, что почти сопоставимо с мужчинами, однако, гендерный разрыв в оплате труда сохраняется на уровне 26,6%, отражая стереотипы о «женских» и «мужских» профессиях [12]. Глобализация усиливает миграционные потоки, где кыргызские женщины, часто выступающие в роли мигранток, сталкиваются с необходимостью адаптации к новым социальным нормам, что усиливает внутренний конфликт ролей. Урбанизация, приводящая к перемещению населения из сельских районов в города вроде Бишкека, способствует сдвигу от патрилокальных структур к более индивидуализированным формам семейной организации, однако сохраняет напряжение между традиционными и современными моделями [4].

В контексте постсоветского пространства Центральной Азии эти трансформации проявляются в форме двойной нагрузки; женщины не только сохраняют традиционные обязанности по уходу за семьей, но и интегрируются в рынок труда, что коррелирует с повышенным уровнем психологического дистресса [8; 9].

Социально-психологическая значимость исследования заключается в том, что стереотипы о женской роли не только ограничивают индивидуальную самоэффективность и идентичность женщин, но и способствуют репродукции определенных паттернов на уровне общества. В постсоветском контексте Центральной Азии, где Кыргызская Республика демонстрирует один из самых высоких показателей женской политической представленности (около 27% в парламенте по данными 2024 г.), стереотипы проявляются в форме «стеклянного потолка» и «двойной нагрузки». Психологические исследования показывают, что такие стереотипы коррелируют с пониженной самооценкой и уровнем притязаний у женщин, особенно в переходных обществах [1; 2; 3]. В кыргызском контексте это усугубляется этнокультурными факторами, такими как патрилокальность, где женщина после замужества переходит в семью мужа, что усиливает психологическую зависимость и стереотипы подчинения [6].

Базисной является Теория социальных ролей [3], согласно которой стереотипы отражают наблюдаемое распределение женщин в коммунальных и мужчин в инструментальных ролях. Данный подход объясняет устойчивость стереотипа «Аял - үйдүн куту» в кыргызской культуре, где ее социальная роль структурирована [7].

В рамках культурно-исторической теории, гендерные стереотипы рассматриваются как артефакты социального взаимодействия. Постсоветский анализ подчеркивает, что в Центральной Азии стереотипные роли испытали двойное давление: формальную эмансипацию советского периода и последующее возвращение к «компенсаторному» патриархату в условиях экономической и социальной нестабильности, когда традиционные нормы стали восприниматься как стабилизирующий фактор.

Традиционные представления о женской роли в кыргызском обществе коренятся в номадической культуре. Ключевым институтом, психологически закрепляющим подчиненную роль, является патрилокальность, который требует от женщины не только географической, но и психологической адаптации к новой социальной иерархии. Это усугубляется этнокультурными факторами, такими как коллективизм, где семейные нарративы транслируют стереотипы через поколения [6]. В отличие от более индивидуалистичных обществ Европы, в Кыргызской Республике коллективизм усиливает интернализацию, приводя к ролевому конфликту.

Цель статьи – исследовать роль женщины и ролевой конфликт в системе гендерных стереотипов современного кыргызского общества, а также и обосновать возможные пути ослабления стереотипного давления на основе теоретических и эмпирических данных. Для достижения цели решаются следующие задачи:

обобщить теоретические основы изучения гендерных стереотипов;

описать этнопсихологический контекст о роли женщины в Кыргызской Республике;

выявить психологические механизмы формирования стереотипов;

проанализировать эмпирические данные.

Гипотеза исследования: стереотипные представления о женской роли в кыргызском обществе характеризуется структурным противоречием между традиционными (патриархальными) и современными (эгалитарными) моделями, что воспроизводится через интернационализацию доброжелательного сексизма и межпоколенческую трансляцию, приводя к психологическим последствиям в форме сниженной самоэффективности и ролевого конфликта у женщин.

Эмпирический этап исследования проводился на основе комплексного подхода с использованием следующих методик:

Авторская анкета;

Шкала амбивалентного сексизма (ASI-12);

Шкала гендерно-ролевых представлений (GRBS-10);

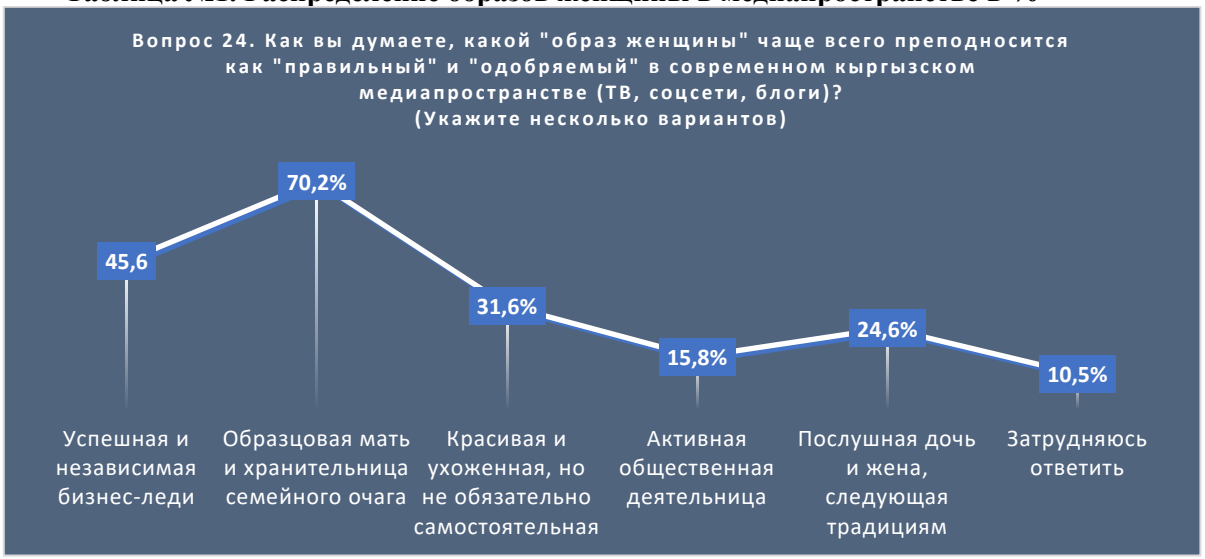
Опросник культурно-ценностных ориентаций Л.Г.Почебут.

Научная новизна исследования заключается в выявлении специфики гендерных стереотипов в кыргызской культуре (противоречие традиций и трансформаций), обосновании механизмов их воспроизводства и эмпирическом анализе на основе локальной выборки. Это дополняет глобальные модели постсоветским этноконтекстом, включая влияние миграции как модератора ролевого конфликта.

В ходе исследования выявлялись структура гендерных стереотипов, их связь с культурными ценностями и уровнем ролевого конфликта. Исследование проводилось с июля по декабрь 2024 г. через анонимное онлайн-анкетирование на платформе Google Forms. Объем выборки составил 114 респондентов от 18 до 65 лет, из которых 86 женщин и 28 мужчин. Обработка данных выполнена в SPSS 28, описательная статистика, t-критерий Стьюдента, χ^2 Пирсона, корреляции Пирсона (r).

Вопросы авторской анкеты направлены на выявление того, какие гендерные образы наиболее активно продвигаются и одобряются в современном кыргызском обществе. Это позволяет оценить, как агенты социализации способствуют межпоколенческой трансляции стереотипов. Таблица №1 визуализирует преобладание традиционного образа «образцовой матери и хранительницы очага» в 70,2%, что отражает высокий уровень восприятия этого стереотипа как центрального в медиа-контексте. Второй доминирующий ответ ассоциируется с профессиональными нарративами, особенно среди респондентов с высшим уровнем образования.

Таблица №1. Распределение образов женщины в медиапространстве в %

Эти результаты подчеркивают фокус медиа на семейных и внешних аспектах образа женщины, с умеренным присутствием профессиональных нарративов. Корреляционный анализ показал положительную связь между выбором «матери-хранительницы очага» и восприятием традиционного распределения обязанностей ($r=.32$, $p<.01$), а также отрицательную с оценкой влияния общества на карьеру ($r=-.26$, $p<.05$). Дальнейший анализ интегрирует эти данные с другими шкалами анкеты.

Анализ шкалы амбивалентного сексизма (ASI-12) подтвердил центральное положение

гипотезы о преобладании доброжелательного сексизма (ДС) в структуре гендерных установок кыргызского общества. ДС выступает как приемлемая система патронирующей опеки, которая романтизирует традиционные роли женщины («Женщины должны быть под защитой» M=3.25, SD=0.98 по сравнению с враждебным сексизмом - «Женщины преувеличивают проблемы на работе» M=2.20, SD=1.11). Различия по ДС не значимы, но по ВС мужчины демонстрируют более высокие баллы, указывая на большую склонность к враждебным атрибуциям у мужчин. Корреляции с возрастом слабые и не значимы. Связь с типом населения (город/село), умеренная для ДС, предполагая тенденция к снижению в урбанизированных группах. Перспективой дальнейшего анализа является применение множественной регрессии с учётом демографических и ценностных факторов.

Результаты по краткой шкале гендерно-ролевых представлений (GRBS-10) показывают умеренную (M=3.42, SD=1.00) приверженность традиционным гендерным ролям, с тенденцией к большей интернализации у женщин. Преобладание традиционных атрибутов (M=3.51, SD=1.15) над эгалитарными (M=3.04, SD=1.51) подтверждается значимым различием, что соответствует теоретическим ожиданиям о устойчивости стереотипных ролей в коллективистских общества. Отсутствие значимых различий по гендеру указывает на консенсус в восприятии ролей, в то время как слабые связи с возрастом подчеркивают потенциал демографических модераторов. Эти данные интегрируются с результатами ASI-12 для оценки механизмов интернализации стереотипов.

Анализ опросника культурно-ценностных ориентаций, направленный на выявление доминирующих ценностных ориентаций в кыргызском этнокультурном контексте демонстрирует преобладание традиционно-коллективистских ориентаций, что усиливает структурное противоречие между культурными нормами и современными трансформациями. Гендерные различия указывают на дифференцированное влияние ценностей, с тенденцией к большей гармонии у женщин. Слабые корреляции с демографией подчеркивают роль этнокультурного контекста; данные интегрируются с ASI-12 и GRBS-10 для оценки влияния на гендерные стереотипы.

Проведённый эмпирический анализ позволил обобщить полученные данные. Выборка репрезентативна для городских и сельских групп Кыргызской Республики, с преобладанием кыргызов (75%). Ключевые данные синтезированы, иллюстрирующие доминирование традиционных стереотипов и противоречия с современными моделями. Традиционные атрибуты коррелируют с культурными ориентациями, усиливая ролевой конфликт. Урбанизация выступает модератором, снижая традиционность на 10-15% в городских подгруппах. Гипотеза подтверждена, стереотипы характеризуются противоречием, воспроизводимым через ДС и межпоколенческую трансляцию. Культурные ориентации усиливают специализацию, но урбанизация и образование ослабляют эффект.

Полученные результаты вносят вклад в понимание стереотипов в Центральной Азии, интегрируя теорию социальных ролей с теорией амбивалентного сексизма, и показывает, как коллективизм усиливает интернализацию через семейные нарративы, приводя к ролевому конфликту.

Список использованной литературы

1. Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. Psychological Review, 88, 354-364
2. Bem, S. L. (1993). The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality. Yale University Press. https://yalebooks.yale.edu/book/9780300061635/the-lenses-of-gender/
3. Eagly, A. H., & Wood, W. (2012). Social role theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), Handbook of theories of social psychology (pp. 458–476). Sage Publications Ltd. https://doi.org/10.4135/9781446249222.n49
4. Fryer, Paul, Emil Nasritdinov, and Elmira Satybaldieva. " Moving Toward the Brink? Migration in the Kyrgyz Republic", Central Asian Affairs 1, 2 (2014): 171-198. https://scholarspace.library.gwu.edu/downloads/tq57nr90r?disposition=inline&locale=en
5. International Federation for Human Rights (FIDH). (2016). Women and children from Kyrgyzstan affected by migration: The other face of the crisis. FIDH. https://www.fidh.org/IMG/pdf/rapport_kyrgyzstan_uk-2-web2.pdf
6. Childress, Saltanat; Shrestha, Nibedita; Kenensarieva, Kanykei; Urbaeva, Jildyz; and Schrag, Rachel Voth, "The Role of Culture in the Justification and Perpetuation of Domestic Violence: The Perspectives of

Service Providers in Kyrgyzstan" (2023). SAGE Open Access Agreement Publications. 11. https://mavmatrix.uta.edu/utalibraries_sageoapubs/11
7. Sıdıkova, Çolpon (2019). Гендерные Стереотипы в Произведениях Чингиза Айтматова «Джамиля» и «Лицом К Лицу», Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2019/13, s. 23-33. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/748415
8. World Bank. (2017). Exploring gender norms in the Kyrgyz Republic: Results from a qualitative study. World Bank Group. https://documents1.worldbank.org/curated/en/827841511291027842/pdf/Gender-norms-in-Flux-Final-with-Cover.pdf
9. World Bank. (2022). Women, business and the law 2022: Kyrgyz Republic. World Bank Group. https://wbl.worldbank.org/content/dam/documents/wbl/2022/snapshots/Kyrgyz-republic.pdf
10.Базовое исследование по гендерным аспектам деятельности СМИ в Кыргызской Республике. State Agency on Information Resources and Technologies. https://sta.kg/wp-content/uploads/2024/11/inkoom_media-research_compressed-1-1.pdf
11.Мукашева Р. М. Политическая активность женщин в свете этнокультурных особенностей кыргызского общества // Этническая культура. 2020. pp. 31-34. ISSN 2713-1688. DOI 10.31483/r-75835. EDN KAEYQB. https://journalec.com/cv/article/75835/discussion_platform
12.Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Женщины и мужчины Кыргызской Республики: 2019–2023. Бишкек: 2024 – 307 с. ISBN 978–9967–28–558–3 https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/dd79bce2-f315-4956-8fc5-52d3485c6aaf.pdf

Рецензент: кандидат психологических наук Сыдыкова Г.М.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 811.581’373.7 + 811.512.154’373.7 + 81’255.2 + 81’37
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-351-357

Бабаканова Ч.К
Түндүк-Батыш Университети, Сиань, Кытай
Бабаканова Ч.К.
Северо-Западный Университет, Сиань, Китай
Babakanova Ch.K.
Northwest University, Xi'an, China

КЫТАЙ ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ «ҮЙ-БҮЛӨ ЖАНА НИКЕ» БАЙЛАНЫШТУУ ЭВФЕМИЗМДЕР:МАДАНИЯТТЫК ЛИНГВИСТИКАЛЫК САЛЫШТЫРМАЛУУ ИЗИЛДӨӨ

ЭВФЕМИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ С «СЕМЬЕЙ И БРАКОМ», В КИТАЙСКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ:СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В РАМКАХ КУЛЬТУРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

EUPHEMISMS RELATED TO "FAMILY AND MARRIAGE" IN CHINESE AND KYRGYZ LANGUAGES: A CONTRASTIVE STUDY IN CULTURAL LINGUISTICS

汉语与吉尔吉斯语中涉及**“家庭与婚姻”的委婉**语：一项文化语言学的对比研究

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада маданияттык лингвистикалык көз караштан кытай жана кыргыз тилдериндеги “үй-бүлө жана нике” чөйрөсүндө колдонулган эвфемизмдер системдүү салыштырмалуу талданат. Изилдөө эки тил тең жыныстык катнаш, тукум улоо, мамилелердин бузулуу сыяктуу социалдык сезимтал жана психологиялык табуу темаларын билдирүүдө эвфемизмдерди негизги прагматикалык жумшартуу механизми катары колдорунун көрсөтөт. Кытай тилиндеги эвфемизмдердин пайда болушу жана иштеши патриархалдык-этикалык салттарга жана “бет” маданиятынын логикасына терең тамырланган, коомдук мамилелердин ынтымагын жана инсандык кебетти сактоого басым жасайт. Кыргыз тилиндеги эвфемизмдер болсо көчмөн салттарды, уруктук түзүлүштү жана жашоо-турмуш этикасын чагылдырып, алардын негизги максаты – уруктун ар-намысын коргоо жана сүйлөө тобокелдиктеринен качуу. Сүйлөшүү, нике куруу, тукум улоо, нике кризиси, ажырашуу жана жесирдик абалы сыяктуу негизги этаптарды терең салыштыруу аркылуу макалада эки тилдин концептуалдык метафора моделдериндеги, грамматикалык түзүлүш стратегияларындагы жана социалдык-маданий функцияларындагы олуттуу окшоштуктар менен айырмачылыктар түшүндүрүлөт. Ошондой эле алардын жалпылыгы “семантикалык аралыкты алыстоо” аркылуу прагматикалык жумшартууга жетишсе, айырмачылыктары дыйканчылык цивилизациясы менен көчмөн цивилизациянын ар түрдүү дүйнө таанымынан жана баалуулук багыттарынан келип чыккандыгы көрсөтүлөт.

Аннотация: В данной статье с позиций культурной лингвистики проводится систематический сопоставительный анализ эвфемизмов, используемых в сфере «семья и брак» в китайском и кыргызском языках. Исследование показывает, что оба языка используют эвфемизмы в качестве ключевого прагматического механизма смягчения для обсуждения таких социально чувствительных и психологически табуированных тем, как сексуальные отношения, деторождение и разрыв отношений. Возникновение и функционирование китайских эвфемизмов глубоко укоренены в патриархально-этической системе и логике культуры «сохранения лица», что подчёркивает гармонию общественных отношений и поддержание индивидуального имиджа. Кыргызские эвфемизмы, напротив, отражают кочевые традиции, родовую структуру и этику выживания, а их основная задача заключается в защите родовой чести и избегании речевых рисков. Путём глубокого сравнения ключевых этапов — сватовства, заключения брака, деторождения, семейного кризиса, развода и вдовства — в статье разъясняются значительные сходства и различия между двумя языками в области концептуальных метафорических моделей, стратегий грамматического оформления и социокультурных функций. Общим для них является достижение прагматического смягчения за счёт «семантического дистанцирования», тогда как различия обусловлены разным мировоззрением и ценностными ориентациями земледельческой и кочевой цивилизаций.

Abstract: From the perspective of cultural linguistics, this paper presents a systematic comparative analysis of euphemisms used in the domain of “family and marriage” in Chinese and Kyrgyz. The study reveals that both languages employ euphemisms as a core pragmatic mitigation mechanism to address socially sensitive and psychologically taboo topics such as sexual intercourse, childbirth, and relationship

breakdown. The generation and operation of Chinese euphemisms are deeply rooted in the patriarchal ethical system and the logic of "face" culture, emphasizing the maintenance of social harmony and individual self-image. In contrast, Kyrgyz euphemisms reflect nomadic traditions, clan structures, and an ethics of survival, with their primary concern being the protection of clan honor and the avoidance of verbal risks. Through an in-depth comparison of key stages—betrothal, marriage, childbirth, marital crisis, divorce, and widowhood/widowerhood—this paper elucidates the significant similarities and differences between the two languages in terms of conceptual metaphor patterns, grammatical construction strategies, and sociocultural functions. It points out that their commonality lies in achieving pragmatic mitigation through "semantic distancing," while the differences stem from the distinct worldviews and value orientations of agrarian civilization and nomadic civilization.

摘要：本文立足文化语言学视角，对汉语与吉尔吉斯语中用于"家庭与婚姻"领域的委婉语进行系统性对比分析。研究揭示，两种语言均将委婉语作为核心的语用缓冲机制，用以处理涉及性行为、生育、关系破裂等社会敏感与心理禁忌话题。汉语委婉语的生成与运作深深植根于宗法伦理体系与"面子"文化逻辑，强调社会关系的和谐与个体形象的维护。相比之下，吉尔吉斯语委婉语则反映出游牧传统、部落结构与生存伦理，其核心关切在于维护氏族荣誉与规避言语风险。通过对订婚、结婚、生育、婚姻危机、离婚及鳏寡状态等核心环节的深度对比，本文阐释了两种语言在概念隐喻模式、语法构造策略及社会文化功能上的显著异同，并指出其共性在于通过"语义距离化"实现语用缓和，而差异则源于农耕文明与游牧文明不同的世界观与价值取向。

Негизги сөздөр: кыргыз тили; кытай тили; үй-бүлө; ника; эвфемизмдер.
Ключевые слова: киргизский язык; китайский язык; семья; брак; эвфемизмы.
Keywords: Kyrgyz language; Chinese language; family; marriage; euphemisms.
关键词: 吉尔吉斯语；汉语；家庭；婚姻；委婉语.

引言

委婉语（euphemism）作为人类语言中的一种普遍现象，指的是使用间接、含蓄、温和或迂回的语言表达形式，替代那些因直接指涉而可能引发不悦、恐惧、羞耻或冒犯的直陈语[1]。其核心运作机制被学界普遍归纳为"语义距离化"（semantic distancing）——通过延长能指（signifier）与所指（signified）之间的认知路径，从而有效降低话语对交际双方，尤其是听话方面子与情感的直接冲击力[2]。这一语用策略在不同语言与文化中具有普适性，但其具体的实现方式、隐喻来源及社会功能，则深受特定社群的禁忌体系、价值观念与生活方式的深刻塑造。

家庭与婚姻领域，作为人类社会组织的核心与个体身份认同的基石，历来是委婉语高度密集使用的语域。生育、性关系、不孕、离婚、丧偶等议题，因其涉及个人隐私、家族荣誉、道德评判乃至宗教信条，极易成为言语禁忌，迫使说话人寻求迂回的表达路径。对上述话题的言语处理方式，往往成为透视一个民族文化心理结构与社会规范体系的绝佳窗口。基于上述认识，本文选取汉语与吉尔吉斯语作为比较对象，旨在系统探究以下问题：两种语言在家庭与婚姻领域的委婉语各自呈现何种面貌？它们在概念隐喻、语法构造与社会功能层面存在哪些共性与差异？这些差异又如何折射出两种文明的不同文化逻辑？研究采用对比分析方法，语料主要来源于既有学术文献、词典、文学作品及田野调查记录，力求在类型学与文化语言学之间建立有效的对话。

一、理论框架：文化语言学视域下的委婉语研究

本文的理论基础主要来自文化语言学（cultural linguistics）与互动社会语言学（interactional sociolinguistics）。文化语言学强调语言不仅是交际工具，更是文化认知的产物与载体，语言结构和使用模式中沉淀着一个民族的世界观、价值观与社会规范[3]。委婉语作为一种高度文化规约的语言实践，其选择与解释必须置于特定的文化语境中方可理解。

从语用功能看，委婉语主要服务于"面子管理"（face management）[4]。在交际互动中，个体都希望维护自身与他人正面的公众形象。直白谈论家庭与婚姻中的敏感议题，如性功能障碍、婚姻不忠或流产，会严重威胁当事人及其家族的面子。因此，说话人主动选择迂回表达，既避免了直接冲突，又体现了对交际对象的尊重。此外，委婉语还具有"社会认同"（social identification）功能：恰当地使用某一社群的委婉表达，是表明自己属于该社群、并遵守其规范的重要标志。

从认知机制看，委婉语的生成主要依赖隐喻（metaphor）、转喻（metonymy）与用典（

allusion）等修辞手段。隐喻通过将敏感话题映射到另一个更为中性或积极的认知域中实现间接指涉，如将“死亡”说成“去了另一个世界”。转喻则利用事物之间的邻近关系，以部分代整体或结果代原因，如以“同床”代指“性关系”。用典则借助文化经典或历史传说，以高度压缩的方式激活共同知识，如汉语中的“秦晋之好”。上述手段在不同语言中的具体选择，构成了对比分析的切入点。

二、汉语委婉语：面子维护与宗法伦理的双重驱动

汉语委婉语的生成与运作，深受传统儒家伦理、宗法社会结构与“面子”文化的三重塑造。所谓“面子”，是个体在社会交往中期望从他人那里获得的正面社会价值与认可[4]。在涉及家庭与婚姻的话题中，直白谈论性行为、生育困难、婚姻不忠或离婚，被认为会严重损害当事人及其家族的面子。因此，说话人倾向于主动选择迂回表达，以维护交际双方的社会尊严。此外，中国传统社会强调“非礼勿言”，要求言语行为严格符合说话人的身份、场合与双方关系。在婚嫁事宜中，媒人与双方家长若言语过于直接，会被视为缺乏教养甚至不吉利。由此，汉语发展出大量以比喻、借代、用典为手段的委婉语。同时，汉语委婉语具有明显的“趋吉避凶”心理特征——将负面或敏感事件包裹在正面或中性的语言外壳之中，以避免直接召唤不幸。

（一）订婚与议婚阶段

汉语中，提亲行为常被称为“说亲”或“提亲”。“说”与“提”均为中性言语行为动词，替代了更为直白的“请求联姻”或“索要女子”。更具文学色彩的委婉表达包括“作伐”与“牵红线”。“作伐”源自《诗经·豳风·伐柯》：“伐柯如何？匪斧不克。取妻如何？匪媒不得。”以砍伐树枝所需的斧头比喻媒人的中介作用，将婚姻缔结过程转化为一种工艺操作，从而剥离了其中的权力关系与利益考量。“牵红线”则来自月老神话，据唐李复言《续玄怪录》载，月下老人以赤绳系男女之足，以定婚姻。这一表达将婚姻的缔结归于天命与神秘力量，弱化了人为安排的强制色彩。女方家庭对男方进行考察，称为“相家”。“相”（xiàng）本义为“观察”，此处用作动词，以“看”这类中性感知行为淡化了对男方经济状况与社会地位的功利性评估。定亲环节称为“定亲”或“下聘”。“定”字强调关系的确定性，暗示此前处于未定状态，以语言行为本身完成对未来的承诺。彩礼称为“聘礼”，以“聘”字（征召、延请）赋予财物交换以礼仪性包装，将其纳入正式的社会交往规范，而非简单的买卖交易[1]。若双方终止议婚，则说“不成”，而非“拒绝”或“破裂”，以否定性陈述淡化失败色彩。

（二）结婚与生育阶段

结婚仪式统称为“办喜事”。“喜”字作为正面情绪词，覆盖了婚礼中所有可能涉及尴尬、私密或禁忌的细节，将复杂的社会仪式简化为一种共享的正面情感。夫妻结合称为“结连理”，以树木枝干相连的自然景象比喻恩爱关系，既避免了“性结合”的直接表述，又赋予了婚姻以生机勃勃的自然意象。新婚之夜称为“洞房”——原指深邃的卧室，以空间场所代指其中发生的行为。性行为本身则称为“圆房”，以“圆”字暗示完满、完整与和谐，将生理行为升华为一种宇宙论的象征。

怀孕的经典委婉语是“有喜”或“身怀六甲”。“喜”字的运用再次体现了正面情绪包装策略，将怀孕定义为家庭期待中的好事，而非单纯的生理事实。“六甲”源自古代干支纪时体系（甲子、甲戌等六个以“甲”开头的组合），传说中为天帝造物之日，此处转喻为怀孕的时期，赋予了生育以神秘与神圣色彩。生育过程称为“临盆”，以分娩时所用的浴盆代指整个场景，是一种典型的转喻。“添丁”则以家庭人口增加这一结果代指生育行为本身，聚焦于新生儿的加入而非母亲的痛苦。对于无子或仅有女儿的情况，委婉说法是“命中无子”或“丫头命”。此处，“命”作为抽象的命运概念，将生理或社会原因转化为超自然的天意安排，既避免了对个人能力的否定，也为求子等补救行为提供了合理性。不孕则说“怀不上”或“不能生养”，以能力否定替代对生殖系统的直陈。

（三）婚姻危机与离婚阶段

夫妻不和的日常表达常用“拌嘴”“闹别扭”或“抬杠”等小词化形式。“拌嘴”字面意为嘴唇轻轻触碰，将言语冲突轻化为无意识的、轻微的身体接触，极大降低了事件的严重性。“闹别扭”中的“闹”虽有冲突意味，但“别扭”一词本身带有儿童化、非严肃的色彩，暗示冲突是暂时且可修复的。分居称为“分开住”或“各过各的”，以空间上的分离状态描述关系变化，回避了对情感破裂的直接评判。

离婚的标准说法包括“离异”、“分手”与“散伙”。“离异”以“离”（分开）与“异”（不同）两个中性字组合，将婚姻终止表述为一种客观的状态变化，缺乏道德评判色彩。“分手”原指朋友或恋人间结束关系，淡化了婚姻的法律契约属性，更强调情感层面的分离。“散伙”原用于商业合伙关系的解散，借用到婚姻时暗示好聚好散、公平合理，避免了单方面的指责。古代还有“和离”一词，指夫妻双方协议离婚，以“和”（和谐）字强调过程的和平性，与“休妻”（

夫方单方面驱逐）形成鲜明对比[8]。现代法律语境中的“解除婚姻关系”则是典型的官方委婉语，以法律术语的精确性与客观性掩盖了其中可能的情感创伤。

（四）寡妇与鳏夫

对丧偶女性的称呼，汉语拥有极其丰富的委婉语库。“遗孀”以“遗”（留下、遗留）字描述寡居状态，将焦点从丈夫的死亡转移到妻子被“留下”的事实，带有某种悲剧性的诗意。“未亡人”字面意为“不应该活着却还活着的人”，是一种极端的自贬式表达，体现了传统社会对女性“从一而终”的道德期待与“殉节”理想的残余影响。该词出自《左传·成公十一年》：“妇人谓夫曰：‘未亡人’。”寡妇自称为“未亡人”，既是表达哀痛，也是向外界宣示自己将守节不嫁的决心。相比之下，“寡妇”一词虽直白但更中性，而现代法律与社会服务中则倾向使用“丧偶女性”，以“丧偶”这一中性事件描述替代了身份标签。对丧偶男性的称呼，“鳏夫”出自《孟子·梁惠王下》：“老而无妻曰鳏，老而无夫曰寡。”“鳏”字原指一种大鱼，据说这种鱼从不闭眼，因而转喻为孤独无伴的老年男性。这一命名带有某种自然主义的色彩，与女性“未亡人”的道德评判形成对比。现代汉语中，中性表达“丧偶”可同时适用于男女，反映了社会观念的变迁。

三、吉尔吉斯语委婉语：游牧伦理与部落荣誉的言语映射

吉尔吉斯语（属突厥语族钦察语支）的委婉语体系，根植于其游牧社会的生存伦理、自然崇拜与部落结构。在长期的游牧生活中，吉尔吉斯人对自然力量（暴风雪、干旱、狼群）、野兽威胁及未知事物形成深刻的敬畏心理，这种敬畏延伸到语言层面，表现为对敏感话题的系统性回避。同时，游牧社会高度依赖家族与部落的集体力量以求生存，个体的婚姻状况、生育能力乃至死亡，直接关系到整个氏族的荣誉与延续，因此相关话题的言语处理尤为谨慎。

吉尔吉斯语的委婉手段呈现多样化特征：其一，使用描述性短语替代单一词汇，延长语义路径；其二，借用阿拉伯语、波斯语或俄语外来词，利用异质性增加语义距离；其三，利用动词的相互态（reciprocal）、被动态（passive）等语法手段软化语气，将行为描述为过程而非单方面动作。在家庭与婚姻领域，吉尔吉斯语的禁忌焦点集中在“离散”（айрылуу）与“孤绝”（жалгыздык）状态上——离婚、丧偶意味着个体从以家族为单位的生存共同体中脱离，被视为潜在的社会危机，因此相关委婉语数量繁多、形式多样。值得注意的是，吉尔吉斯语中存在“反向委婉”（antithetical euphemism）策略，即使用表面负面或令人不安的词语来转移对真正敏感事件的直接关注[7]。

（一）订婚与议婚阶段

吉尔吉斯语中，订婚仪式统称为 куда түшүү[quˈda tyˈʃyː]，字面意为“成为亲家”（куда 意为“亲家”，түшүү 为“下降、成为”）。这一表达将焦点从两个个体的结合转移到两个家族的联合，深刻反映了游牧社会以氏族为基本单位的婚姻观。提亲行为称为 куда түшүү 或更具体的 кыз сурatуу[qɯz suraˈtuː]，字面“让（别人去）问姑娘”。这里的使动态后缀“-туу”暗示说话人并非直接行动者，而是委托媒人进行，以此降低直接索求带来的冒犯感。

女方考察称为 кыз көрүү[qɯz kœˈryː]，字面“看姑娘”。表面上说的是看姑娘本人，实则是对其品行、劳动能力（如缝纫、擀毡、挤奶）及健康状况的全方位评估。与汉语“相家”聚焦于男方家庭经济条件不同，“看姑娘”更强调女方作为未来劳动力与家庭成员的实际能力，反映了游牧经济中对个体技能的高度依赖。定亲仪式上的核心环节是 сөйкө салуу[sœjˈkœ sɑˈluː]，字面“戴耳环”。男方亲属向女方赠送银制或金制耳环并亲手为她戴上，这一动作标志着女孩从少女（бойдок кыз）被正式承认为待嫁的未婚妻（колукту）。耳环作为可见的符号，向整个社群宣告了婚姻契约的缔结。彩礼称为 калың[qɑˈlɤŋ]，其词源义为“沉重的、贵重的”。这一命名暗示了对女方家庭失去一个劳动力——即女儿——的经济补偿，与汉语“聘礼”的礼仪性包装形成鲜明对比，更直接地反映了婚姻中的经济交换维度。

（二）结婚与生育阶段

男子结婚的标准动词是 үйлөнүү[yjlœˈnyː]，字面“成家”（үй 意为“家、房子”，-лөн-为派生动词后缀，意为“获得”）。女子结婚则称为 турмушка чыгуу[turmuʃˈqa tɯˈquː]，字面“走入生活”（турмуш 意为“生活”，-га 为向格，чыгуу 意为“出去、进入”）。两个动词的不对称揭示了男女在婚姻中不同的角色定位：男子获得一个家（暗示他是家的主人与建立者），女子则步入一种新的生活方式（暗示她离开父家、进入夫家，实现身份的根本转变）。新婚之夜的古老委婉语是 аялды көрүү[ɑˈjaldɯ kœˈryː]，字面“看妻子”。这里使用最温和的感知动词“看”（көр-）替代对性行为的直述，将极为私密的行为简化为一种目光的接触。这一表达与俄语中的类似结构（увидеть жену）存在类型学上的平行，可能反映了突厥语与斯拉夫语在性禁忌表达上的跨语言共性。另一个更古老的表达 көрүнүү[kœryˈnyː]（相互态形式，

字面“互相看”）同样通过动词形态软化直陈语气。

怀孕的委婉语包括 ичү бүтүү[itʲʃy bʏˈtyː]，字面“肚子圆了”，以身体外形的显著变化代指内在的生理状态，是一种转喻。另一种说法 аягы оор[ɑjɑˈɣɤ oːr]，字面“脚重了”，以行动不便来描述怀孕状态，同样聚焦于身体感受而非生殖过程。生育的民间表达 бейбакырга калуу[bejbaqɯrˈɣa qɑˈluː]，字面“陷入孤苦”（бейбакыр 意为“可怜的人、孤苦者”，-га 为向格，калуу 意为“留下、陷入”），是一种典型的反向委婉策略。以“孤苦”这一负面状态来指称分娩——这一通常被视为喜庆的事件——其语用逻辑在于：通过提及一个更为普遍的人类苦难经验（孤苦），转移对分娩过程中具体生理细节（疼痛、出血）的直接关注，从而达到委婉效果[7]。

（三）婚姻危机与离婚阶段

夫妻争吵的委婉说法是 тил тийгизүү[til tiːgizˈyː]，字面“使舌头互相碰到”。以身体器官“舌头”代指言语行为，以“碰到”这一轻微接触描述冲突，极大降低了言语攻击的严重性。另一种表达 ыдыроо[ɯdɯˈroː] 本义为“碎裂”（指陶器、玻璃等硬物的破碎），用于夫妻关系时暗示损害已经发生且不可逆转，以具体物理事件的破坏性隐喻抽象社会关系的破裂。分居称为 бөлөк жашоо[bœˈlœc dʒɑˈʃoː]，字面“分开生活”。“бөлөк”（分开的、另外的）带有空间上的绝对隔离感，与汉语“各过各的”那种略带轻描淡写的语气形成对比。

离婚的标准法律与日常说法是 ажырашуу[ɑdʒɯrɑˈʃuː]，这是一个相互态动词（由词干 ажыр-“分开” + 相互态后缀-ыш- + 不定式-уу 构成），字面“互相分开”。相互态后缀的运用极为关键——它回避了单方面抛弃的责任归因，将离婚表述为双方共同决定的结果，从而维护了说话人与当事人的面子。民间更委婉的说法是 кетип калуу[keˈtip qɑˈluː]，字面“走掉了、离去了”。以空间位移（кетип- “离开”）代指婚姻终止，将复杂的社会法律行为简化为一个物理动作，具有极强的淡化效果[9]。另一个类似表达 ажырап кетүү[ɑdʒɯˈrɑp keˈtyː] 则结合了相互态动词与“离开”助动词，双重软化语气。

（四）寡妇与鳏夫

吉尔吉斯语中，寡妇的标准词 жесир[dʒeˈsir] 较为直接，但民间日常交流中更倾向使用描述性短语 эри өлгөн аял[eˈri œlˈgœn ɑˈjɑl]，字面“丈夫死了的女人”。这一结构是带有过去时定语从句的名词短语（эри“她的丈夫” + өлгөн“死了的” + аял“女人”），其语用功能在于：将焦点从固定的身份标签（“寡妇”作为一种长期甚至终身的社会角色）转移到过去发生的客观事件（丈夫的死亡），从而降低了该身份对女性的污名化效应。鳏夫的标准词是 жесил[dʒeˈsil]，但实际使用频率远低于描述性短语 аялы өлгөн эркек[ɑjɑˈlɯølˈgøn erˈkek]，字面“妻子去世了的男人”。两种性别在有无独立词汇上的不对称（жесир vs. жесил）反映了传统社会中丧偶女性比男性面临更大的社会压力与污名化风险，因此需要更频繁地使用委婉策略。

四、吉汉两种语言对比分析

（一）概念隐喻的差异：“礼器—契约”与“动态—游牧”

汉语委婉语在家庭与婚姻领域倾向于使用“礼器—契约”类隐喻。所谓“礼器”隐喻，指借助中国传统礼制体系中的器物（红线、聘礼、洞房）或仪式（定亲、拜堂）来指代婚姻的不同阶段。这些隐喻将婚姻框定为一套由礼法规定的、可预期的、具有强烈规范性的社会程序。所谓“契约”隐喻，则体现在“定”“聘”“离异”等词汇中，强调婚姻是一种具有约束力的社会契约，其缔结与解除需要语言行为的正式确认。这种隐喻偏好与汉族的农耕文明、宗法伦理及“面子”文化密切相关：农耕社会强调稳定、秩序与可预测性，婚姻被视为家族延续的基石，因此语言必须严肃对待。相比之下，吉尔吉斯语委婉语倾向于使用“动态—游牧”类隐喻。其典型表达包括 кетип калуу（走掉了，指离婚）、турмушка чыгуу（走入生活，指结婚）、кыз көрүү（看姑娘，指考察女方）。这些隐喻的核心意象是空间位移（离开、进入）和身体动作（看、戴）。这与游牧生活方式高度契合：游牧社群不断迁徙，个体与家庭的空间位置变化是日常经验的核心组成部分。因此，用“走掉”来指离婚、用“走入”来指结婚，是将抽象的社会关系变化映射到具体的、频繁发生的空间运动之上，符合认知语言学中“具体经验抽象化”的隐喻原则。

（二）语法策略的差异：词汇替换优先与形态软化并重

汉语委婉语的生成主要依赖词汇层面的替换策略。具体手段包括：使用文化典故词汇替代直陈（如“作伐”代“做媒”）、使用正面情绪词包装（如“有喜”代“怀孕”）、使用中性法律术语客观化（如“解除婚姻关系”代“离婚”）。汉语缺乏丰富的动词形态变化（如相互态、被动态），因此无法通过动词形态的改变来直接软化语气。

吉尔吉斯语则能够利用动词形态变化作为独立的委婉手段。典型例证是相互态动词

ажырашуу（互相分开），其相互态后缀“-ыш-”明确指示动作由双方共同执行，从而回避了单方面归责。另一个例子是使动态 кыз сыратуу（让（别人）去问姑娘），使动态后缀“-туу”将直接行为转化为委托行为，降低了说话人的直接责任。这种以形态变化实现委婉功能的策略，是汉语所不具备的类型学特征，反映了突厥语族语言在语法层面整合语用功能的倾向。

（三）社会功能的差异：面子维护优先与荣誉风险规避并重

汉语委婉语的核心社会功能是维护面子——既保护说话人自己的面子（避免显得粗俗无礼），也保护听话人及话题涉及第三方的面子（避免使其尴尬或受辱）。在婚姻危机语境中，“拌嘴”“闹别扭”等小词化表达，其功能在于将冲突轻化为日常琐事，从而保全双方的社交形象。即便在离婚这样的严重事件中，“分手”“散伙”等表达也力求避免单方面的道德谴责，体现了“给人留面子”的交际原则。

吉尔吉斯语委婉语的核心社会功能则更多表现为规避荣誉风险与维护氏族团结。在游牧部落社会中，个体的婚姻失败不仅是个人的事，更是整个氏族的耻辱。因此，“ажырашуу”（互相分开）通过相互态回避了责任归属，保护了双方家族的名誉；“кетип калуу”（走掉了）则将离婚表述为一种近乎无目的的空间移动，避免了公开讨论失败原因。同时，描述性短语“丈夫死了的女人”替代“жесир”（寡妇），其功能在于将被污名化的身份重新定义为偶然事件的产物，从而降低该女性及其子女在部落中的社会排斥风险。

（四）共性基础：语义距离化作为普遍语用原理

尽管两种语言在隐喻来源、语法策略与社会功能上存在显著差异，但其委婉语的运作都遵循着共同的底层原理——通过延长能指与所指之间的认知路径，降低话语的冲击力。无论是汉语借用千年典故（“秦晋之好”），还是吉尔吉斯语使用动词相互态（“ажырашуу”），本质上都是在直接指称与交际意图之间插入一个缓冲层。这个缓冲层可以是文化知识（需要解码典故）、感知经验（需要理解“肚子圆了”的转喻），也可以是语法规则（需要解析形态结构）。正是这一普适的语用原理，使得不同语言的说话人能够跨越文化差异，完成相似的社交回避行为。

五、结语

本文从文化语言学视角，对汉语与吉尔吉斯语中涉及“家庭与婚姻”的委婉语进行了系统性对比分析。研究表明，两种语言均将委婉语作为处理敏感话题的核心语用策略，其共性在于：均通过语义置换来维护交际双方的体面与和谐；均将婚姻视为需要谨慎言说的社会事件；且均遵循“语义距离化”这一普适原理。其差异主要体现在以下三个维度：

第一，概念隐喻来源不同。汉语倾向于使用“礼器—契约”类隐喻（如“定亲”“聘礼”“离异”），反映农耕文明对秩序与规范性的强调；吉尔吉斯语则倾向于使用“动态—游牧”类隐喻（如“走入生活”“走掉了”），反映游牧文明对空间位移与身体动作的依赖。

第二，语法实现手段不同。汉语主要依靠词汇替换与典故引用实现委婉；吉尔吉斯语除词汇手段外，还能利用动词相互态、使动态等形态变化来软化直陈语气，这是汉语所不具备的类型学特征。

第三，主导社会功能不同。汉语委婉语的核心功能是维护“面子”，服务于个体在熟人社会中的社交形象；吉尔吉斯语委婉语的核心功能是规避“荣誉风险”，服务于氏族结构的稳定与团结。

上述差异并非偶然，而是两种语言所依托的文明形态——农耕宗法文明与游牧部落文明——在价值观、社会组织与生活方式上的系统性差异在语言层面的投射。理解这些异同，对于中吉两国的跨文化交际具有切实的参考价值：在婚姻家庭相关的外交、商务、社会服务或文学翻译实践中，认识到对方语言中委婉语的文化逻辑与语法策略，有助于避免因言语直白造成的误解或冒犯。

未来研究可进一步拓展至更多语域（如医疗、死亡、宗教）的委婉语对比，或引入实地调查数据，考察当代社会变迁（如城市化、全球化）对两种语言委婉语系统的影响。

参考文献：

1. Allan, K., & Burridge, K. (2006). Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. Cambridge University Press.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press.
3. 陈原. (2001). 《社会语言学》(第四版). 商务印书馆.

4. 李明洁. (2008). 委婉语的语用机制与文化阐释. 《修辞学习》, 第 2 期, 45-49 页.
5. 束定芳. (2000). 《委婉语研究：回顾与展望》. 上海外语教育出版社.
6. 王德春, 陈晨. (2006). 《现代修辞学》. 上海外语教育出版社.
7. 赵晓庆. (2019). 从“和离”到“协议离婚”：汉语离婚委婉语的历史演变.语言学论丛, (2), 112-128.
8. Абдурахманов, Т. (2015).Кыргыз тилиндеги эвфемизмдердин лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрү. Бишкек.
9. Койчуев, Т. (2012). Үй-бүлөлүк мамилелердеги эвфемизмдер.Кыргыз тили жана адабияты, (1), 34-41.
10. Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы. (2022). Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү (6 томдук). Бишкек.
11. Сапарбаев А. Азырку кыргыз тили: лексикология. Бишкек, 2015.

Рецензент: к.филол.н., доцент шакеева Н.М.

УДК 371.01 (16)
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-357-364

Жакшылыкова Э.А.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Жакшылыкова Э.А.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Zhakshylykova E.A
KNU Jusup Balasagyn

ORCID - 0009-0008-7434-809X

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН СТИЛИСТИКАСЫН ОКУТУУНУН ИЗИЛДЕНИШИ
ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СТИЛИСТИКИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА
RESEARCH ON TEACHING KYRGYZ LANGUAGE STYLISTICS

Кыскача мүнөздөмө: Макалада орто мектептерде кыргыз тилинин стилистикасын окутууга арналып жазылган илимий-методикалык адабияттар талдоого алынган. Кыргыз тилинин стилистикасын окутуу, байланыштуу кепти окутуунун методикасын изилдеген окумуштуулардын эмгектери изилдөөнүн материалдары болуп саналат. Белгилүү окумуштуу-методисттер К.К.Сартбаев, А.Осмонкулов, С.Давлетов, Ж.Чыманов, З.Тагаева, А.Эшиевдин ж.б. аталган маселе боюнча сунуштаган методдору каралып, алардын азыркы учурдагы эффективдүүлүгү далилденип, окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүүдө эмгектердин натыйжалуулугу белгиленди. Бул эмгектер окуучулардын оозеки жана жазуу кептерин өстүрүүдө натыйжалуу роль ойнойт, анткени алар тилдик нормаларды практика менен байланыштырууга карата негизги каражат болуп саналат. Стилистика сабактары коммуникативдик компетенцияны калыптандырууга шарт түзүп, алардын негизинде окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн жана тилдик жөндөмдүүлүктөрүн жогорулатат. Мына ушуларды эске алуу менен ар кандай ыкмалар сунушталды. Жыйынтыгында стилистиканы окутуу боюнча илимий-изилдөө иштерин активдүү жүргүзүү зарыл экендиги белгиленип, анын бир нече обьективдүү себептери жана шарттары аныкталды.

Аннотация: В статье анализируется научно-методическая литература, посвященная обучению стилистике кыргызского языка в средних школах. Материалами исследования являются труды ученых, изучающих методику преподавания стилистики кыргызского языка и методику обучения связной речи. Рассмотрены методы, предложенные известными учеными-методистами К.К. Сартбаевым, А. Осмонкуловым, С. Давлетовым, Ж. Чымановым, З. Тагаевой, А. Эшиевым и др. по данной проблеме, доказана их эффективность в настоящее время, отмечена результативность работ в развитии устной и письменной речи учащихся. Эти работы играют эффективную роль в развитии устной и письменной речи учащихся, поскольку являются основным средством связи языковых норм с практикой. Уроки стилистики создают условия для формирования коммуникативной компетенции и на их основе повышают речевую деятельность и языковые способности учащихся. С учетом этого предложены различные методики. В заключение отмечается необходимость активного проведения

научно-исследовательских работ по обучению стилистике, определены некоторые объективные причины и условия.

Abstract: The article analyzes scientific and methodological literature devoted to teaching the stylistics of the Kyrgyz language in secondary schools. The research materials include the works of scientists who study the methodology of teaching the stylistics of the Kyrgyz language and the methodology of teaching coherent speech. The methods proposed by well-known methodologists K.K. Sartbayev, A. Osmonkulov, S. Davletov, Zh. Chymanov, Z. Tagayeva, A. Eshiev, and others for solving this problem have been reviewed, their effectiveness has been proven, and the results of their work in developing students' oral and written speech have been noted. These works play an effective role in developing students' oral and written speech, as they are the main means of linking language norms with practice. Stylistics lessons create conditions for the formation of communicative competence and, on their basis, increase students' speech activity and language abilities. Taking this into account, various methods have been proposed. In conclusion, the need for active research on teaching stylistics has been noted, and some objective reasons and conditions have been identified.

Негизги сөздөр: стиль; стилистика; байланыштуу кеп; окутуу; көркөм текст; кыргыз тили; баарлашуу; кеп ишмердүүлүгү; оозеки кеп; жазуу кеп; метод.

Ключевые слова: стиль; стилистика; связная речь; обучение; художественный текст; кыргызский язык; общение; речевая деятельность; устная речь; письменная речь; метод.

Keywords: style; stylistics; coherent speech; teaching; literary text; Kyrgyz language; communication; speech activity; oral speech; written speech; method.

Ар бир кыргыз тили сабагы окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн жогорулатууга жана тилдик маданиятын өстүрүүгө карата иш-аракеттердин болушун камсыз кылыш керек. Ошондуктан анын мазмунун байланыштуу кеп түзүшү актуалдуу маселе болуп саналат.

Стилистика тилдик катнаштагы эрежелерди жана нормаларды үйрөтүү аркылуу коомдук турмушта сүйлөөнүн жана жазуунун туура жолдорун окутат. Бул илим адамдарды контекстке ылайыктуу тил каражаттарын колдонууга даярдайт. Ар бир адам үчүн стилистика күнүмдүк баарлашууда ар дайым зарыл, анткени ал тилдик маданиятты жана коммуникативдик жөндөмдөрдү өстүрөт. Кыргыз тилинин стилистикасы фонетика, морфология, синтаксис сыяктуу тил бөлүмдөрү менен байланышта окутулат жана алар практикалык колдонмо катары каралат. Функционалдык стилистика мектеп программаларында 1960-жылдардан бери киргизилген, ал тексттин стилин классификациялоо менен тилде колдонуунун нормаларын аныктайт. Бул илим коомдогу сүйлөшүү чөйрөлөрүндө ойду так жеткирүүгө жардам берет.

Орто мектепте кыргыз тилинин стилистикасын үйрөтүү менен окуучуларды ырааттуу ой жүгүртүүгө жана сөз байлыгын өстүрүүгө жетишебиз. Стилистиканы окутуу боюнча жазылган илимий-методикалык эмгектерде стилистиканын негизги милдети катары тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруу болуп саналат. Анын негизинде турмуш-тиричиликтеги баарлашууда жана кесиптик баарлашууда тилди натыйжалуу колдонууга шарт түзүлөт.

Орто мектепте кыргыз тилинин окутуунун методикасы боюнча белгилүү методист-окумуштуулар бир катар илимий-методикалык эмгектерин жазышкан. Алар: филология илимдеринин доктору, профессор К.К.Сартбаев, педагогика илимдеринин доктору, профессор А.Осмонкулов, Б.Өмүралиев, С.Үсөналиев, Ж.Чыманов, З.Тагаевалар ж.б.

Аталган окумуштуулардын методикалык эмгектеринде байланыштуу кепти окутуу боюнча да бөлүмдөр бар. Алардын байланыштуу кепти окутуу боюнча иштеп чыккан методдору окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө салым кошуп келе жатат.

Азыркы учурда орто мектепте кыргыз тилин окутууга карата мамиле өзгөрүп, негизги басым окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө коюлуп жатат. Тактап айтканда, грамматикалык материалдар ушул убакка чейин кыргыз тилинин окутуунун мазмунун түзүп келсе, азыркы учурдун талабы боюнча алар каражат катары пайдалануу болуп калды. Натыйжада кыргыз тилин окутууда сүйлөшүүгө, баарлашууга маани берилип жатат.

Анын негизинде кыргыз тилин окутуудагы аталган инновациялык мамиледен улам кыргыз тилинин ар бир бөлүмүн, фонетика, лексика, морфология жана синтаксис, окутууда ага коюлган милдеттер

өзгөрүп, аларды окутуунун ык-жолдорун жаңыртуу зарылдыгы келип чыкты. Байланыштуу кепти окутуунун методикасына дагы бул жаңылоо өзүнүн таасирин тийгизип, аны окутууга карата мамиле өзгөрүп, учурдун талабына карата анын методикасын иштеп чыгуу, бул макаланын актуалдуу темага арналгандыгын аныктап турат.

“Стиль” жана “стилистика” терминдери билим берүүдө жана тилди ар тараптан изилдөөдө көп кездешет. Ал эми аны кыргыз тилин окутууда окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн, сүйлөшүү жөндөмдүүлүгүн өстүрүүдө, кыргыз адабияты сабагы жана грамматикалык маалыматтар менен байланыштырып окутулушу керек. Мындай окутуу окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүүгө жардам берет.

Орто мектептерде кыргыз тили сабактарында көбүнчө теориялык маалыматтар басым жасап, стилистикалык аспектилерине көңүл бурулбай калып жатат. Натыйжада окуучулардын кебиндеги кемчиликтер көп экендигин тана албайбыз. Мисалы, стилистикалык нормалардын бузулушу жоюлбай калууда. Илимий-методикалык сунуштар грамматиканы стилистика менен интеграциялоону талап кылат, бул практикалык жактан сүйлөшүүнү жакшыртат.

Профессор К.К. Сартбаевдин «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» эмгеги кыргыз тилин окутууда фундаменталдуу эмгек болуп саналат. Эмгек бүгүнкү күндө да мугалимдер, студенттер жана изилдөөчүлөр тарабынан колдонулуп келе жатат. Анда «Сөз өстүрүүнүн методикасы» бөлүмүндө окуучулардын сөз байлыгын, оозеки жана жазуу кептерин өстүрүүнүн логикалык жана методикалык принциптерин конкреттүү мисалдар менен берген.

Окуучулардын стилдик сабаттуулугун өстүрүүдө лексикалык жана синтаксистик синонимдердин колдонулушуна, сырттан кирген сөздөрдүн өздөштүрүлүшүнө дайыма көңүл бурулуп, аларды окутуп-үйрөтүү принциптерин жана методдорун аныктап, сунуш кылган. Анын «Окуучулардын речи мазмундуу жана логикалык жагынан байланыштуу болуп, өзүнүн айтайын деген оюн иреттүү, далилдүү сүйлөп жана жаза алышы керек», [3, б. 222] – деген пикири окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандырууда стилистика менен тыгыз байланыштуу окутулушу керек экендигин аныктап турат. Демек, тилдин бөлүмдөрүн окутууда байланыштуу кеп менен бирге окутуу керектигин жана сүйлөшүү жөндөмдүүлүктөрү адабий тилдин нормасында окутулушу керек экендигин негизги милдет деп сунуштаган.

К.К.Сартбаев окуучуларга мектепте окуган учурдан баштап эле ар кандай коомдук иштерде сүйлөгөнгө, доклад жазганга, ар кандай темада макала жазууга, иш кагаздарын жүргүзүүгө карата көнүгүү иштерин жүргүзүү керек деп сунуштаган. Мындай машыгуу иштери окуучулардын кеп ишмердүүлүктөрүн өстүрүүгө багытталып, кыргыз тили сабагында гана эмес башка бир катар сабактарга да жакшы таасирин тийгизет деп эсептеген.

Окумуштуу окуучулардын жазуу кеби менен сүйлөө кебиндеги айырмачылыктарга өзгөчө басым жасоону сунуш кылган. Оозеки кебинде үндүн жакшы чыгышы сүйлөөгө кооздук берет, ал эми жазууда үндүн кереги жок экендигин белгилеп, алардын айырмачылыктарын көрсөткөн:

1. Оозеки кепте үндүн кубулуп чыгышы кепке кооздук берет, ал эми жазма кепте үндүн керектиги болбойт.
2. Оозеки кепте сүйлөө ыргагы, интонациясы эске алынса, жазуу кебинде бөлүм, абзац ж.б. колдонулат.
3. Оозеки кепте ой жаңсоо, мимика жана тыным аркылуу да берилет, ал эми жазма кепте мындай каражаттар колдонулбайт.
4. Оюн билдирүүдө оозеки кепте белгилүү бир ылдамдык керек болсо, тескерисинче жазма кепте кененирээк ойлонуу зарыл.
5. Оозеки кептеги кемчиликти сүйлөп жатып эле дароо оңдоп кетүүгө болот. Бирок аны алдын ала жазып даярдоо мүмкүн эмес. Ал эми жазма кепте ойду жазуу учурунда кайра карап чыгып, оңдоп-түзөтүүгө көбүрөөк мүмкүнчүлүк бар.
6. Оозеки кеп көбүнчө сүйлөөчү менен угуучунун арасындагы аңгеме сыяктанса, жазуу кебинде автор тарабынан мындай формада эмес, өзүнөн алыс турган нерсеге арналгандай болот жана ал узак убакытка сакталат.
7. Оозеки кеп үн (тыбыш) аркылуу берилет. Ал эми жазуу кеби тамга аркылуу берилет.
8. Оозеки кеп кулак аркылуу кабыл алынса, жазуу сөз аркылуу алынат. [3, б. 223]

Стилдин түрлөрү жана алардын айрым мүнөздүү белгилери жөнүндө төртүнчү бөлүмдө сөз кылат. Биринчи «стиль» деген түшүнүктүн маанисин ачып берген. «стиль» деген түшүнүк жазуучунун көз карашын жана чебердигин билдирүү менен бирге, чыгарманын жанрын да билдирет. Ал эми стилистика – речтин стили жөнүндөгү маселени текшерүүчү

тил илиминин бир бөлүмү же стиль жөнүндөгү окуу.

Эмгек кыргыз тилин окутуунун илимий-методикалык негиздерин түзүп, стилистика менен сөз байлыгын өстүрүүнү тыгыз байланыштырган. Бул мектеп практикасында теорияны практика менен айкалыштырууга негиз болуп, окуучулардын тилдик компетенттүүлүгүн жогорулатат. К.К.Сартбаевдин көз караштары азыркы окутуу программаларына да таасирин тийгизип келет.

К.К.Сартбаев тил сабактарынан тышкары тарых, адабият жана башка дисциплиналарда кеп өстүрүүнү эриш-аркак жүргүзүүнү баса белгилейт. Мугалимдер оозеки кеп үчүн жазуу практикасын (план түзүү, конспект) колдонуп, окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандырышы керек. Бул мектеп программаларында стилистикалык нормаларды күнүмдүк практикага өткөрүүгө негиз болот. Айтылган сунуштар окуучулардын коммуникативдик жөндөмдөрүн жогорулатып, коомдогу тилдик сабаттуулукту камсыздайт. Сартбаевдин методдору бүгүнкү күндө да мектеп практикасында колдонулуп, сөз байлыгын толуктоо жана кепти байытуу үчүн негизги каражаттар катары таанылган. Бул ыкмалар окуучулардын өз ойлорун далилдүү билдирүүсүнө өбөлгө түзөт

Кыргыз тил илиминде байланыштуу кепти окутуу маселеси бир катар окумуштуулардын эмгектеринде системалуу түрдө изилденген. Бул багытта алгачкылардан болуп С. Давлетов мектеп программасында байланыштуу кепке тиешелүү материалдар жаңылангандан кийин анын теориялык мыйзам ченемдерин тактоого жана практик мугалимдер үчүн методикалык негиздерди иштеп чыгууга олуттуу көңүл бурган. Окумуштуу «Мугалимдер газетасында» жарыяланган макалаларынын негизинде 1989-жылы «Байланыштуу речь» аттуу методикалык колдонмону түзүп, анда байланыштуу кепти өнүктүрүүдөгү негизги дидактикалык бирдик катары тексттин табияты, түзүлүшү жана анын лингвистикалык-методикалык өзгөчөлүктөрү талданган. Автор тексттин стилдик классификациясына карата өзүнүн илимий көз карашын сунуштап, аларды окуу китептеринде берүү боюнча методикалык сунуштарды негиздеген [1, б. 112].

С. Давлетовдун «Официалдуу иштиктүү стиль жана аны мектептерде окутуу» (1990) аттуу эмгеги байланыштуу кептин курамындагы иш кагаздарын окутуунун методикасын иштеп чыккан фундаменталдуу изилдөө катары мүнөздөлөт. Бул эмгек иштиктүү стилди мектеп шартында окутууда бүгүнкү күнгө чейин актуалдуулугун жоготпой келет.

Байланыштуу кепти өнүктүрүүнүн практикалык аспектилери С. Үсөналиев менен А. Сыдыкованын «Орто мектептерде изложение жаздыруунун методикасы» аттуу эмгегинде чагылдырылып, изложение жаздыруунун методикалык системасы сунушталган.

А. Эшиевдин «Окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүүнүн айрым жолдору» (VI–VII-класстар, 1995) деген колдонмосунда тексттин түзүлүшү, анын негизги белгилери практикалык материалдардын негизинде ачылып берилген. Эмгекте текст менен иштөөнүн ыкмалары, стилдик каражаттарды тандоо жана колдонуу маселелери системалуу түрдө каралып [7, б. 18], окуучулардын кептик маданиятын өнүктүрүүгө багытталган методикалык сунуштар иштелип чыккан.

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Ж. Чымановдун «Байланыштуу кепти окутуунун негиздери» аттуу эмгеги кыргыз мектептеринде байланыштуу кепти окутуунун лингвометодикалык базасын түзгөн изилдөөлөрдүн катарына кирет. Анда байланыштуу кепти окутуунун теориялык жана методикалык маселелери комплекстүү каралып, мугалимдер үчүн практикалык сунуштар берилген. Автор стилистиканы окутуунун максатын тил каражаттарын коммуникативдик кырдаалга ылайык пайдаланууга үйрөтүү катары негиздеп, кеп стилдерин тилдин айрым бөлүмдөрүнөн бөлүп, интеграцияланган формада окутуунун зарылдыгын белгилейт [6, б. 93].

Жогорку окуу жайлары үчүн даярдалган З. Тагаеванын «Кыргыз тил сабактарында байланыштуу кепти окутуу» аттуу окуу куралында байланыштуу кепти өстүрүүнүн психологиялык жана методикалык мыйзам ченемдери илимий негизде чечмеленген. Эмгекте байланыштуу кепти окутуунун теориялык компоненттери, кеп ишмердүүлүгүнүн негиздери, окутуу каражаттарынын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрү, ошондой эле сабакта жана класстан тышкаркы иштерде байланыштуу кепти өнүктүрүү жолдору [4, б. 96] кеңири камтылган.

В. Мусаеванын «Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуу» (5-11-класстар, 2009) аттуу монографиясында байланыштуу кепти жана функционалдык стилдерди окутуу аркылуу коммуникативдик компетенттүүлүктү

калыптандыруунун теориялык жана практикалык маселелери терең изилденген [2, б. 140]. Автор көркөм, публицистикалык, илимий жана иштиктүү стилдерди окутуунун методикалык моделдерин сунуштап, практикалык тапшырмалар, сабак үлгүлөрү жана алдыңкы педагогикалык тажрыйбалар аркылуу алардын натыйжалуулугун негиздеген.

Жыйынтыктап айтканда, аталган окумуштуулардын эмгектери кыргыз тили сабактарында байланыштуу кепти жана кептин стилдерин окутуунун теориялык-методикалык негизин түзүп, окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө маанилүү илимий база болуп эсептелет.

Окуучулардын ишмердүүлүгүн өстүрүү жана калыптандыруу маселелери боюнча сөз кылууда, ойлоонун психологиялык жана логикалык закон ченемдери менен тикеден-тике байланышта каралып негизделет.

Стилистиканы окутууда мугалимдин адистик ишмердүүлүгү эң башкы орунда турат. Окуучулардын ой жүгүртүүсүн, руханий маданиятын, эң негизгиси сөз байлыгын өстүрүү милдеттери турат. Ошондуктан стилистиканы окутуу бүгүнкү күндүн эң актуалдуу проблемаларынан болуп саналат.

Стилистканы окутуу аркылуу биз окуучулардын кыргыз тил сабагына кызыгуусун арттыра алабыз. Ошондуктан орто мектептерде кыргыз тилин окутууда стилистиканы окутуунун ар кандай интерактивдүү методдорун колдонуу зарыл деп эсептейбиз. Стилистиканы окутууну инновациялоо менен байланыштуу кепти окутууда ээ болуучу көндүмдөргө ээ кылууга кеңири мүмкүнчүлүк берилет. Башкача айтканда инновациялоо иштери байланыштуу кепти окутуунун максат-милдеттеринен башталышын туура деп эсептейбиз.

Кыргыз тилинин стилистикасын окутууда ар кандай методдорду пайдалануу менен аны өздөштүрүүнү активдештире алабыз. Биз төмөндө стилистиканы окутууда төмөнкү методдорду колдонуу менен аны окутууну активдештирүүгө болот деген ишеничтебиз.

Иллюстративдүү (түшүндүрмө) метод.

Иллюстративдүү методду колдонууда негизги максат – кыргыз тилинин стилистикасына тиешелүү теориялык маалыматтарды көрнөк-жарнактардын, тексттик жана аудиовизуалдык материалдардын негизинде кеңири түшүндүрүү жана алардын практикалык маанисин ачып берүү болуп саналат. Бул ыкма стилистикалык түшүнүктөрдү окуучулардын аң-сезиминде так жана жеткиликтүү калыптандырууга шарт түзөт.

Методду ишке ашырууда мугалим стилистиканын темаларына ылайык көркөм чыгармалардан алынган үзүндүлөрдү, белгилүү инсандардын образдарын чагылдырган сүрөттөрдү, көркөм фильмдерден фрагменттерди жана башка иллюстративдик материалдарды пайдалана алат. Окуучулар болсо берилген маалыматтарды кунт коюп угуп, негизги түшүнүктөрдү жазып алышат, окуу китебиндеги материалдар жана көркөм тексттер менен өз алдынча иш алып барышат. Бул методдо окутуунун каражаттары катары окуу китептери, көркөм адабий чыгармалар, фильмдер, сүрөттөр жана тексттик материалдар кызмат кылат.

Репродуктивдүү метод.

Репродуктивдүү метод стилистиканы окутууда окуучулардын алынган билимдерин кайталоо, бекемдөө жана стандарттуу кырдаалда колдонууга багытталган. Бул ыкманын негизинде окуучулар ар кандай тексттердин кайсы функционалдык стилге таандык экендигин аныктоого, ошондой эле кыргыз тили менен кыргыз адабияты сабактарынын өз ара тыгыз байланышын түшүнүүгө жетишишет.

Мугалим тилдик-грамматикалык материалдарды окутууда көркөм чыгармалардан алынган чакан тексттерди колдонуп, алардагы тилдик каражаттарды табууга жана талдоого машыктырат. Окуучулар өз кезегинде керектүү маалыматтарды дептерлерине жазып, берилген грамматикалык тапшырмаларды аткарышат. Бул методдо окутуунун каражаты катары окуу китептери, көркөм тексттер жана техникалык каражаттар пайдаланылат.

Изилдөөчүлүк метод.

Изилдөөчүлүк метод стилистиканы окутууда окуучулардын таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталат. Бул ыкма аркылуу мугалим стилистиканын теориялык маселелери боюнча жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөр, окуу куралдары жана методикалык эмгектер тууралуу маалымат берип, окуучуларды изилдөө иштерине тартат.

Методду колдонууда мугалим көркөм адабий чыгармалардан алынган чакан тексттердин негизинде ар кандай тилдик талдоолорду жүргүзүүнү сунуштайт. Окуучулар топтук жана жекече иш формалары аркылуу суроо-тапшырмаларды өз алдынча аткарууга, проблеманы чечүүгө, жыйынтык чыгарууга машыгышат. Ошондой эле алар

бири-бирине суроолорду даярдап, талкуу жүргүзүү аркылуу изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө тартылышат. Бул методдо көркөм тексттер, таблицалар, карточкалар жана техникалык каражаттар негизги дидактикалык каражат катары колдонулат.

Интерактивдүү метод.

Интерактивдүү метод азыркы учурда орто мектептерде кеңири колдонулуп жаткан натыйжалуу окутуу ыкмаларынын бири болуп саналат. Анын негизинде ой калчоо, сынчыл ой жүгүртүү, акыл чабуулу, ИНСЕРТ, конкреттүү кырдаалды талдоо сыяктуу технологиялар колдонулат. Бул ыкмалар кыргыз тилин кыргыз адабияты менен интеграциялап окутууда өзгөчө мааниге ээ.

Интерактивдүү методдун негизги максаты – мугалим менен окуучунун, ошондой эле окуучулардын өз ара жандуу диалогго киришүүсүнө, жекече жана топтук иш аркылуу өз оюн эркин айтуусуна, биргелешип жыйынтык чыгаруу көндүмдөрүн калыптандырууга шарт түзүү. Мугалим сабакта жагымдуу психологиялык чөйрө түзүп, окуучулардын активдүүлүгүн арттырууга тийиш. Натыйжада окуучулардын сабакка болгон кызыгуусу жогорулап, өз ойлорун так, жүйөөлүү жана далилдүү баяндоо көндүмдөрү өнүгөт. Бул ыкмада техникалык каражаттар, сүрөттөр, аудио-видео материалдар жана көркөм тексттер кеңири пайдаланылат.

Текстти талдоо жана текст түзүү ыкмалары.

Сабакта текст менен иштөө окуучулардын таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн арттырып, алардын байланыштуу кептик көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Текстти талдоо жана өз алдынча текст түзүү аркылуу окуучулар маалыматты кабыл алуу, иштеп чыгуу жана берүү жөндөмдүүлүктөрүнө ээ болушат.

Мугалим сабакта пайдаланылуучу тексттерди максатка ылайык тандап, алар боюнча аткарылуучу тапшырмаларды даярдайт, текстке мүнөздүү белгилерди бышыктоого багытталган иштерди уюштурат. Окуучулар берилген текстти талдап, аны коммуникативдик максатка ылайык адаптациялоого, текст менен иштөөнүн ар кандай формаларын аткарууга машыгышат.

Конкреттүү кырдаалды талдоо методу.

Бул методдун негизги максаты – окуучулардын кыргыз тили жана кыргыз адабияты боюнча алган билимдерин реалдуу кырдаалдар менен байланышта талдоого үйрөтүү. Мугалим алдын ала конкреттүү кырдаалга ылайык материалдарды даярдап, аларды сабакта талдоого сунуштайт.

Окуучулар көркөм чыгармалардан алынган чакан тексттердин негизинде талдоо жүргүзүп, өз ойлорун билдирүүгө, чыгармачылык менен иштөөгө тартылышат. Мындай иш-аракеттер алардын активдүүлүгүн жогорулатып, практикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Көнүгүү жана машыгуу иштери.

Кыргыз тилин кыргыз адабияты менен байланышта окутууда көнүгүү жана машыгуу иштеринин ролу өзгөчө мааниге ээ. Бул иштер аркылуу окуучулар алган теориялык билимдерин бекемдеп, оозеки жана жазуу формасында колдонууга машыгышат, ошондой эле тилдик каражаттарды өз кеп ишмердүүлүгүндө пайдалануга үйрөнүшөт.

Мугалим сабакта колдонулуучу репродуктивдүү жана продуктивдүү көнүгүүлөрдүн түрлөрүн алдын ала тандап, аларга ылайык тапшырмаларды иштеп чыгат. Окуучулар берилген тапшырмаларды аткаруу процессинде кыргыз тилинин стилистикасы боюнча билимдерин тереңдетип, практикалык көндүмдөрүн өркүндөтүшөт.

Төмөндө окутуунун негизги ыкмалары таблица түрүндө берилди.

Таблица 1. Окутуунун ыкмалары

№	Ыкманын аталышы	Максаты	Колдонуунун жолу	Күтүлүүчү натыйжа
1	**Иллюстративдүү (түшүндүрмө) ыкма**	Стилистикалык теориялык маалыматтарды түшүндүрүү жана алардын практикалык маанисин ачуу	Сүрөттөрдү, көркөм чыгармалардан үзүндүлөрдү, фильм фрагменттерин, белгилүү инсандардын образдарын колдонуу аркылуу теманы түшүндүрүү	Окуучулар стилистикалык түшүнүктөрдү так өздөштүрөт, теорияны практика менен байланыштыра алат
2	**Репродуктивдүү**	Алынган билимдерди	Көркөм тексттердин	Окуучулар тексттин

	ыкма	бекемдөө жана стандарттуу кырдаалда колдонууга үйрөтүү	негизинде стилди аныктоо, тилдик каражаттарды табуу боюнча тапшырмаларды аткаруу	стилин таанып-билүүгө жана тилдик каражаттарды туура колдонууга көнүгөт
3	**Изилдөөчүлүк ыкма**	Окуучулардын изилдөөчүлүк жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү	Кыска тексттердин негизинде тилдик-стилистикалык талдоо жүргүзүү, топтук жана жекече иш	Анализ жүргүзүү, жыйынтык чыгаруу жана өз алдынча иштөө көндүмдөрү калыптанат
4	**Интерактивдүү ыкма**	Коммуникативдик активдүүлүктү жана сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү	Акыл чабуулу, ой калчоо, ИНСЕРТ, талкуу, топтук иштерди уюштуруу	Окуучулар өз оюн так, далилдүү айтууга жана биргелешип иштөөгө үйрөнөт
5	**Тексттти талдоо жана текст түзүү**	Байланыштуу кепти өнүктүрүү жана текст менен иштөө көндүмдөрүн калыптандыруу	Тексттти максатына жараша талдоо, адаптациялоо жана өз алдынча текст түзүү	Байланыштуу оозеки жана жазуу кеби өнүгөт, текст түзүү жөндөмү калыптанат
6	**Конкреттүү кырдаалды талдоо ыкмасы**	Теориялык билимдерди реалдуу коммуникативдик кырдаалда колдонууга үйрөтүү	Конкреттүү жагдайлардын негизинде көркөм тексттерди талдоо жана пикир алмашуу	Практикалык ой жүгүртүү жана кырдаалга ылайык сүйлөө көндүмү өнүгөт
7	**Көнүгүү жана машыгуу иштери**	Теориялык билимдерди бекемдөө жана практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу	Репродуктивдүү жана продуктивдүү көнүгүүлөрдү системалуу аткаруу	Стилистикалык билимдер тереңдеп, тилдик каражаттарды активдүү колдонуу жөндөмү артат

Азыркы учурдагы инсанга багыттап окутууга карата маани берилип жаткан учурда кыргыз тили сабагында байланыштуу кепти окутууда балдардын жекече ишмердүүлүгүнө, өз алдынча ой-жүгүртүүсүнө, сүйлөө ишмердүүлүгүнө негизги көңүл бурулуп, аларды калыптандырууда ар түрдүү интерактивдүү ыкмаларды колдонуу зарыл экендигин теория да, практика да көрсөтүп жаткандыгына баарыбыз күбө болуп жатабыз. Ошондуктан бул иштерге активдүү киришүү убагы келди.

Мындай иш-аракеттерди ишке ашырууда кыргыз тилин окутууда табигыйлык принцибин ар бир сабакта эске алуу негизги милдет деп билебиз. Биздин бул пикирди төмөнкү пикир дагы тастыктап турат. “Кыргыз тилин эне тили катары окутууда табигыйлык принцибин талаптарына таянууну азыркы учурдун зарылдыгы деп эсептейбиз. Анткени бул принципке таянуу жалпы эле окутууга, анын ичинде кыргыз тилин окутууга карата инсанга багыттап окутуу компетенттүүлүккө негиздеп окутуу жана деңгээлдер боюнча үйрөтүү сыяктуу окутуунун азыркы парадигмаларынын турмушка ашыруунун зарыл дидактикалык шарты деп эсептейбиз”. [5, б. 291]

Сүйлөшүү, баарлашуу жок болуп жаткан азыркы учурда кыргыз тилин орто мектепте, колледждерде жана жогорку окуу жайларында окутуу актуалдуу болуп жатат. Анын натыйжасында кыргыз тилинин стилистикасын окутуу боюнча илимий-изилдөө иштерин активдүү жүргүзүү зарыл экендиги көрүнүп турат. Анын бир нече объективдүү себептерин жана шарттарын белгилеп өтөлү:

1. Тилдик компетенцияны өнүктүрүү. Стилистиканы окутуу менен окуучулардын функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн, кырдаалга жараша сөздөрдү туура колдонуусун калыптандыра алабыз. Ошондой эле оозеки жана жазуу кептерин жана кеп маданиятын өнүктүрүүгө шарт түзүлөт.

2. Функционалдык стилдерди натыйжалуу өздөштүрүү. Кыргыз тилинде расмий-иш кагаз, илимий, публицистикалык, көркөм жана сүйлөшүү стилдери бар. Бул стилдерди окутуунун ыкмаларын изилдөө студенттердин

ар кандай коммуникативдик кырдаалдарда туура сүйлөөсүнө жардам берет.

3. Окутуунун методикасын жаңылоо. Стилистиканы салттуу грамматикалык ыкма менен гана окутуу жетишсиз. Изилдөө аркылуу коммуникативдик, текстке негизделген, компетенттүүлүккө багытталган ыкмаларды иштеп чыгуу зарыл.

4. Заманбап билим берүү талаптарына жооп берүү. Бүгүнкү күндө билим берүү натыйжага жана практикалык колдонууга багытталып жатат. Стилистиканы окутууну изилдөө окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн, текст талдоо жана түзүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт.

5. Улуттук баалуулуктарды сактоо. Кыргыз тилинин стилистикасы улуттук дүйнө тааным, көркөм ой жүгүртүү менен тыгыз байланышта болгондуктан, аны окутууда тилдик баалуулуктарды сактоого жана өнүктүрүүгө көмөкчү болот.

Жыйынтыктап айтканда, келечекте стилистиканы окутууда маалыматтык технологиялар менен окутууну жана функционалдык стилистиканын орто мектептин, колледждердин программасына көбүрөөк киргизүүнү колго алуу керек. Бул мамиле кыргыз тилинин заманбап окутуусун бекемдеп, жаш муундун тилдик сабаттуулугун жогорулатат. Мындай өнүктүрүүлөр кыргыз тилин окутуунун сапатын жакшыртат.

Колдонулган адабияттар

1. Давлетов, С. Байланыштуу речь. – Бишкек, 1989. – 68 б.
2. Мусаева, В. Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуу (5–11-класс). – Бишкек, 2009.
3. Сартбаев, К. К. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. – 6-бас. – Фрунзе : Мектеп, 1978.
4. Тагаева, З. Кыргыз тил сабактарында байланыштуу кепти окутуу. – Бишкек, 2008.
5. Чыманов, Ж. А., Аскар кызы, К. Ж. Эне тилди окутууда табигыйлык принцибине таянуунун зарылдыктары // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2024. – № 9. – Б. 290–294. – DOI: 10.26104/NNTIK.2024.32.81.057. – EDN: VLJUMI.
6. Чыманов, Ж. Байланыштуу кепти окутуунун негиздери. – Бишкек, 1997.
7. Эшиев, А. Окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүүнүн айрым жолдору (VI–VII класс). – Бишкек, 1995.

Рецензент: п.и.к., доцент Каразакова З.

УДК 37.07001.32
DOI 10.58649/1694-9099-2026-1-364-369

Ишекеев Н.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Ишекеев Н.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Ishekeev N.
KNU Jusup Balasagyn

ЗАЛКАР ИНСАН
ВЫДАЮЩИЙСЯ ЛИЧНОСТЬ
AN OUTSTANDING PERSONALITY

Кыскача мүнөздөмө: Ардактуу академик Х. Карасаевдин инсандык жана окумуштуулук баалуулуктары менен калтырган мурастарынын илимий-практикалык мааниси изилдөөгө алынган.

Аннотация: В исследовании рассматривается научно-практическое значение личностных и ученых ценностей и наследия, оставленного академиком Х. Карасаевым.

Abstract: The research explores the scientific and practical importance of the personal and scholarly values and the legacy of the prominent academician Kh. Karasaev.

Негизги сөздөр: алгачкы агартуучу; тунгуч газета; мектептер; билим берүү; окутуунун жана тарбиянын усулдары; сөздүктөр; инсандык баалуулуктар.

Ключевые слова: первый просветитель; первая газета; школы; образование; методы обучения и воспитания; словари; личностные ценности.